

**Internationaal Onderzoek Tijdbeleid
Ministerie van OCW**

Datum: 3 november 2009

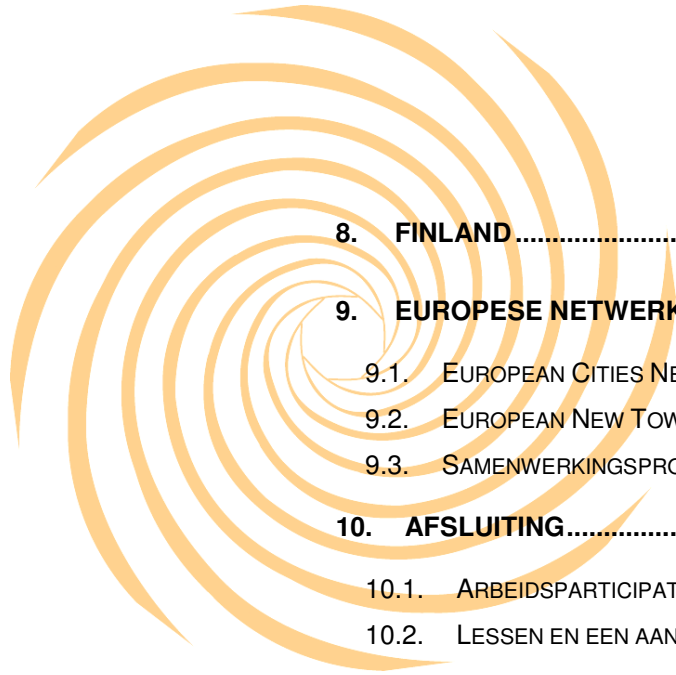
projectnummer: 70501

versienummer: 001

INHOUDSOPGAVE

MANAGEMENT SUMMARY	5
1. INLEIDING	9
1.1. AFBAKENING	11
1.2. OPBOUW RAPPORT	12
2. ITALIË	13
2.1. WETGEVING	13
2.2. INVULLING TIJDBELEID IN ITALIË	17
2.3. ACADEMISCH ONDERZOEK.....	22
2.4. STEDEN	23
2.5. GOEDE VOORBEELDEN.....	25
3. DUITSLAND	31
3.1. WETGEVING	32
3.2. INVULLING TIJDBELEID IN DUITSLAND	33
3.3. ACADEMISCH ONDERZOEK.....	34
3.4. STEDEN	35
3.5. GOEDE VOORBEELDEN.....	36
4. FRANKRIJK	39
4.1. WETGEVING	40
4.2. INVULLING TIJDBELEID IN FRANKRIJK.....	41
4.3. ACADEMISCH ONDERZOEK.....	45
4.4. STEDEN	45
4.5. GOEDE VOORBEELDEN.....	47
5. SPANJE	55
5.1. TIJDBANKEN	55
5.2. BARCELONA	56
6. GROOT BRITANNIË	59
6.1. TIJDBANKEN	60
7. POLEN	63

8. FINLAND	65
9. EUROPESE NETWERKEN EN SAMENWERKINGSPROGRAMMA'S	67
9.1. EUROPEAN CITIES NETWORK.....	67
9.2. EUROPEAN NEW TOWNS PLATFORM.....	68
9.3. SAMENWERKINGSPROGRAMMA'S MET EUROPESE SUBSIDIE	68
10. AFSLUITING	71
10.1. ARBEIDSPARTICIPATIE IN ONDERZOCHE LANDEN.....	72
10.2. LESSEN EN EEN AANBEVELING.....	75
11. BIBLIOGRAFIE	81

“Er is een groot en toch heel alledaags geheim. Alle mensen hebben er mee te maken, iedereen kent het, maar slechts weinigen denken er ooit over na. De meeste mensen accepteren het gewoon en verbazen zich er helemaal niet over. Dit geheim is de tijd. Je hebt kalenders en klokken om hem te meten, maar dat wil weinig zeggen, want iedereen weet dat één enkel uur wel een eeuwigheid kan lijken, maar soms kan hij ook als een ogenblik voorbijvliegen - het hangt er maar vanaf wat je in dat uur beleeft. Want tijd is leven. En leven woont in je hart.”

Uit: Momo en de tijdspaarders, Michael Ende.

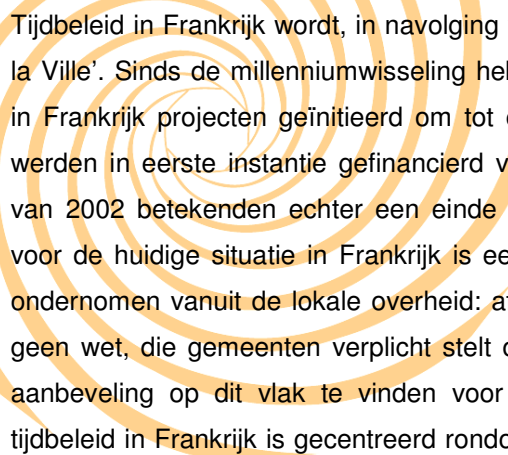

MANAGEMENT SUMMARY

Déhora Consultancy Group heeft in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een verkennend onderzoek uitgevoerd naar wat er internationaal tot stand is gekomen op het vlak van tijdbeleid, wat de aanleiding in verschillende landen is geweest om met tijdbeleid aan de slag te gaan en welke lessen Nederland uit het buitenland kan leren. In het onderzoek is gekeken naar het tijdbeleid in zeven Europese landen: Italië, Duitsland, Frankrijk, Spanje, Groot-Brittannië, Polen en Finland.

In Italië worden sinds het eind van de jaren '80 projecten uitgevoerd onder de noemer 'Tijden van de Stad' ('Tempi delle Città'). Italië is het eerste land in Europa waar een actief tijdbeleid tot stand is gekomen. Italiaanse vrouwen, die problemen ondervonden bij het combineren van werk en privé, gaven de belangrijkste impuls tot dit soort projecten. Het is het enige Europese land waar burgermeesters, provincies en regio's formele bevoegdheden hebben om handelend op te kunnen treden in het domein van de tijdsordering. Ging het aanvankelijk alleen om tijden, al snel is daar het aspect van ruimte aan toegevoegd. Het beleid is vandaag de dag bovendien niet meer uitsluitend op vrouwen en hun tijdsknelpunten gericht, maar gaat het veel meer over kwaliteit van leven. Initiatieven zijn in Italië gebiedsgericht en spelen zich af op het lokale niveau. Projecten liggen op het vlak van de toegankelijkheid van de publieke dienstverlening, de inrichting en revitalisering van de openbare ruimten, de toeristische aantrekkelijkheid van de stad, tijdbanken, mobiliteitsverdragen, openingstijden van winkels en schooltijden.

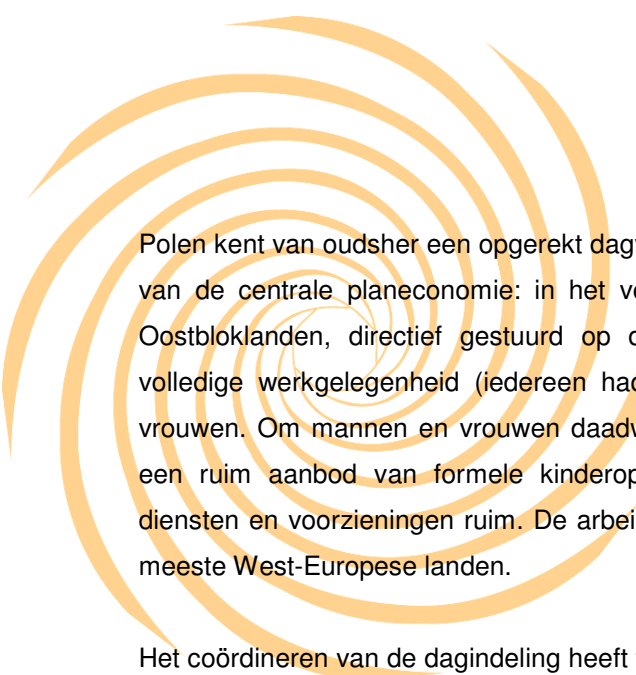
In Duitsland zijn sinds het begin van de jaren '90, onder de noemer van 'lokale Zeitpolitik' of 'kommunale Zeitpolitik', in verschillende steden lokale initiatieven genomen met betrekking tot tijdbeleid. In eerste instantie lag de focus op openingstijden van winkels en dienstverlenende instellingen. Later is het concept tijd ook gebruikt in relatie tot de stedenbouwkundige en architectonische vormgeving. Veel projecten zijn ingestoken vanuit een gender-invalshoek. Ondanks het enthousiasme van betrokken actoren, bleef het tijdbeleid in Duitsland beperkt tot enkele voorbeeldprojecten in een beperkt aantal steden. Recent is in Duitsland echter van overheidswege een nieuwe impuls aan het tijdbeleid gegeven. Sinds de parlementsverkiezingen van 2005 staat gezinsbeleid daar hoog op de agenda. Gericht tijdbeleid, in het bijzonder op het vlak van openingstijden en mobiliteit, wordt gezien als één van de sleutels voor het welslagen van het dagelijkse gezinsleven. Projecten in Duitsland zijn divers en richten zich op veel verschillende gebieden: de toegankelijkheid van publieke en private dienstverlening, mobiliteit en de inrichting van de openbare ruimte.

Tijdbeleid in Frankrijk wordt, in navolging van Italië, vaak gevat onder de noemer van 'Temps de la Ville'. Sinds de millenniumwisseling hebben een vijftiental steden en lokale gemeenschappen in Frankrijk projecten geïnitieerd om tot een betere tijdsafstemming te komen. Deze projecten werden in eerste instantie gefinancierd vanuit de overheid. De Franse parlementsverkiezingen van 2002 betekenden echter een einde van de overheidsbetrokkenheid in deze. Kenmerkend voor de huidige situatie in Frankrijk is een gebiedsgerichte aanpak, waarbij initiatieven worden ondernomen vanuit de lokale overheid: afgevaardigden en lokale ambtenaren. In Frankrijk is er geen wet, die gemeenten verplicht stelt om zich met tijdbeleid bezig te houden. Wel is er een aanbeveling op dit vlak te vinden voor agglomeraties van meer dan 50.000 inwoners. Het tijdbeleid in Frankrijk is gecentreerd rondom de thema's van verbetering van de kwaliteit van het leven, gelijkheid tussen bevolkingsgroepen (in het bijzonder mannen en vrouwen) en duurzame ontwikkeling. Hiertoe worden projecten uitgevoerd met betrekking tot mobiliteit en vervoer, kinderopvang, schooltijden, de toegankelijkheid van de publieke en private dienstverlening, de organisatie van de werktijden, stedelijke inrichting en het nachtleven.

Bovengenoemde landen zijn de drie landen waar, naast Nederland, het meest op het terrein van tijdbeleid tot stand is gekomen. In de andere vier landen in dit onderzoek is dergelijk beleid, om verschillende redenen, veel minder van de grond gekomen. In bijvoorbeeld Spanje is het tijdbeleid vooral geconcentreerd in Barcelona, maar lijkt het (nog) geen vervolg te hebben gevonden in de rest van het land. In Barcelona zijn sinds de jaren '90 projecten en initiatieven tot stand gekomen. Belangrijke stimulus hierbij was de 'Grup Dona', die in 1988 in Barcelona is opgericht. Het Italiaanse wetsontwerp 'Vrouwen veranderen de tijden' vormde voor deze groep een inspiratiebron om met dit onderwerp aan de slag te gaan. In 2005 is in de provincie Barcelona een regionaal netwerk opgericht, waarbinnen gemeenten initiatieven en ervaringen met elkaar kunnen delen.

Kenmerkend voor de situatie in Groot Brittannië is dat de rol van de staat minimaal is en de markt centraal staat. Risico's worden zo veel mogelijk geïndividualiseerd en collectieve voorzieningen zijn beperkt. Overheid en sociale partners profileren zich in beperkte mate op het vlak van het ontwikkelen van beleid c.q. de verbetering van voorzieningen voor de combinatie van werk en privé. Beleid op het vlak van voorzieningen voor de combinatie van werk en privé wordt in Groot Brittannië dan ook doorgaans geïnitieerd en gereguleerd binnen bedrijven. Het is tegen deze achtergrond dat de beperkte mate waarin in Groot Brittannië initiatieven rondom tijdbeleid tot stand zijn gekomen, moet worden begrepen. Voor zover projecten zijn opgestart, zijn deze eerder opportunistisch en pragmatisch dan dat daar een beleid of een visie aan ten grondslag ligt.

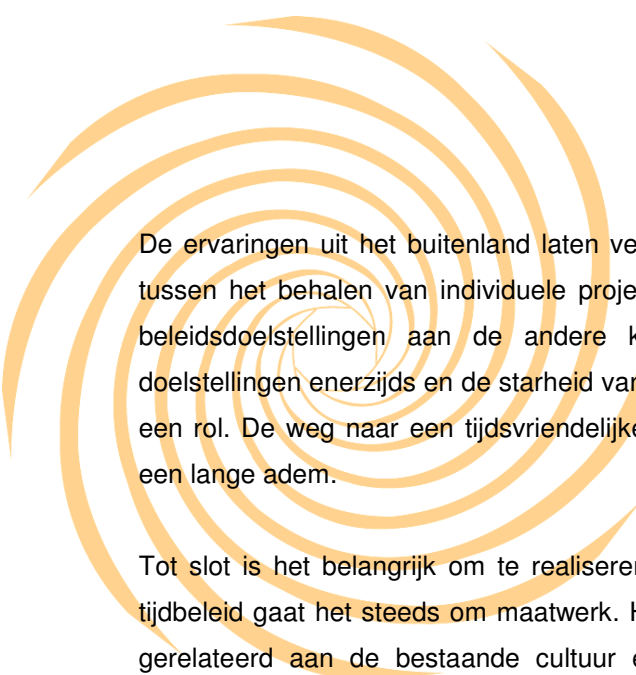

Polen kent van oudsher een opgerekt dagvenster. De oorzaak daarvan lijkt te liggen in de historie van de centrale planeconomie: in het verleden werd in Polen, net als in andere voormalige Oostbloklanden, directief gestuurd op de beschikbaarheid van diensten. Het streven naar volledige werkgelegenheid (iedereen had 'recht op werk') gold zowel voor mannen als voor vrouwen. Om mannen en vrouwen daadwerkelijk 'vrij' te hebben voor de arbeidsmarkt, was er een ruim aanbod van formele kinderopvang beschikbaar en waren de openingstijden van diensten en voorzieningen ruim. De arbeidsparticipatie van vrouwen lag tevens hoger dan in de meeste West-Europese landen.

Het coördineren van de dagindeling heeft tot voor kort niet hoog gestaan op de Finse agenda. De reden hiervoor is dat Finland, net als de andere Scandinavische landen, vooral heeft geïnvesteerd in de sociale en materiële infrastructuur van het dagelijkse leven. In Finland zijn bijvoorbeeld uitgebreide voorzieningen voor moederschapsverlof, vaderschapsverlof en ouderschapsverlof. Rond de millenniumwisseling zag Finland zich tegelijkertijd geconfronteerd met een geleidelijke afname van de verzorgingsstaat alsmede met het verschijnen van stedelijke armoede, gekoppeld aan steeds dichter bevolkte steden. Als gevolg van deze ontwikkelingen, ondersteunt de lokale infrastructuur vandaag de dag niet langer de combinatie van alle dagelijkse activiteiten, waardoor het balanceren van werk en privé steeds moeilijker is. Tegen deze achtergrond zijn vanaf 2004 in Finland de eerste experimenten rondom tijdbeleid opgestart.

De afgelopen decennia zijn meerdere samenwerkingsverbanden tussen partners uit verschillende landen tot stand gekomen. Deze samenwerkingsverbanden zijn in veel gevallen gefinancierd met Europese gelden. Hoewel dit soort samenwerkingsverbanden vanuit hun aard (financiering door middel van subsidie) van tijdelijke duur zijn, geldt tevens dat consortia, die in het verleden op een plezierige manier hebben samengewerkt, elkaar ook later vaak weer weten te vinden. Recent is in Barcelona een eerste aanzet gepresenteerd voor een Europees netwerk van steden, dat zich actief bezig houdt met tijdbeleid, zodat steden uit verschillende landen ervaringen kunnen uitwisselen en kunnen leren van elkaars projecten.

De belangrijkste les, die Nederland uit het buitenland kan leren, is die van inspiratie. Lezen over de wijze waarop het tijdbeleid in andere landen is vormgegeven c.q. wordt uitgevoerd, kan het eigen denkproces stimuleren en tot andere invalshoeken en nieuwe ideeën leiden. Het kan in ieder geval bemoedigend zijn om te weten dat men ook elders in Europa met dit thema bezig is. Verwijzing naar voorbeelden uit het buitenland kan bovendien helpen om bewustwording over en draagvlak voor het onderwerp in de eigen gemeente of provincie te creëren.

De ervaringen uit het buitenland laten verder zien dat er geen automatische koppeling bestaat tussen het behalen van individuele projectdoelstellingen aan de ene kant en het behalen van beleidsdoelstellingen aan de andere kant. Brede en meerdere naast elkaar bestaande doelstellingen enerzijds en de starheid van een bestaande tijdsordening anderzijds spelen daarbij een rol. De weg naar een tijdsvriendelijke samenleving vraagt dus om zowel focus als ook om een lange adem.

Tot slot is het belangrijk om te realiseren dat er geen blauwdrukken bestaan voor succes: bij tijdbeleid gaat het **steeds om maatwerk**. Het succes van een bepaald project is in veel gevallen gerelateerd aan de bestaande cultuur en infrastructuur van een land. 'Copy & paste' van bepaalde methoden, instrumenten of processen is dan ook niet zinvol. De genoemde goede voorbeelden dienen veeleer om op ideeën te komen, waarbij toetsing aan de lokale situatie en de lokale behoefte steeds noodzakelijk zal zijn.

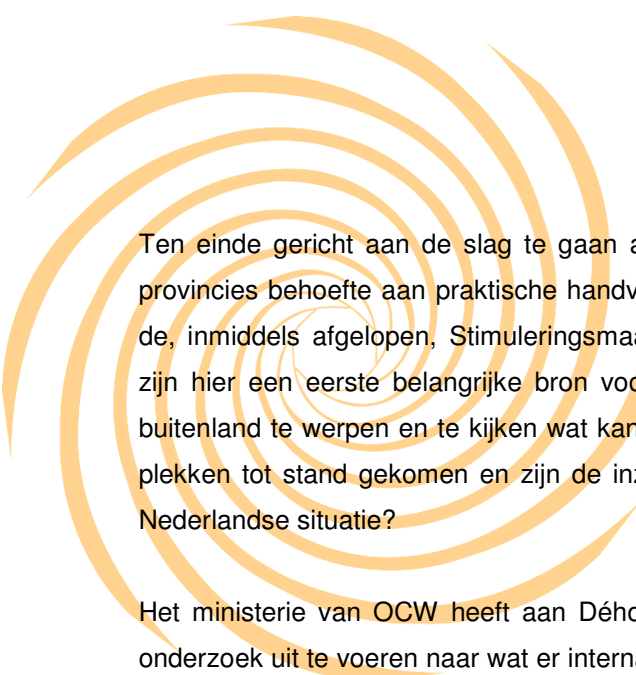
1. INLEIDING

Nog niet zo lang geleden waren taken tussen mannen en vrouwen duidelijk verdeeld. Vrouwen droegen verantwoordelijkheid voor het huishouden en het gezin en mannen zorgden voor het gezinsinkomen. Beiden hadden hiermee hun eigen specialisatie. Huisvrouwen vervulden een temporele bufferfunctie tussen het werkrooster van de echtgenoot, de schooltijden van de kinderen, de openingstijden van de winkels en de andere temporele verplichtingen van het huishouden. Huisvrouwen vingden zo alle eventuele afstemmingsconflicten op.

Vandaag de dag combineren steeds meer mensen betaalde arbeid met huishoudelijke en zorgtaken. Daarnaast besteden veel mensen, behalve aan betaalde arbeid, ook tijd aan andere activiteiten, zoals mantelzorg, het volgen van een studie, het verrichten van vrijwilligerswerk of het participeren in verenigingsleven. Met het wegvallen van de temporele bufferfunctie van de huisvrouw, vraagt het combineren van al die verschillende activiteiten om een goede afstemming van met elkaar samenhangende tijdsindelingen. Anders ontstaan tijdsconflicten.

Sinds een aantal jaren zet het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) onder de noemer 'tijdbeleid' in op oprekking van het dagvenster naar een 7-7 patroon (een meer flexibele samenleving) om zodoende de combinatie van werk en privé voor mensen te vergemakkelijken. Door deze combinatie te vergemakkelijken, hoopt de overheid de arbeidsparticipatie van vrouwen te verhogen. Dit is nodig met het oog op de tekorten die, als gevolg van het samengestelde effect van vergrijzing en ontgroening, in de aankomende jaren op de arbeidsmarkt worden verwacht. Bij het tijdbeleid in Nederland ligt de focus op meer flexibele arbeidstijden voor werknemers, ruimere of slimmere openingstijden van bedrijven en publieke instellingen en een toename van plaatsafhankelijke dienstverlening.

Een actief tijdbeleid vraagt om een integrale aanpak. Uit eerdere ervaringen in Nederland is gebleken dat de gemeente zelf een belangrijke rol kan spelen bij het tot stand brengen van veranderingen, een lokaal tijdbeleid. Het is dan ook langs de weg van gemeenten en provincies dat het ministerie van OCW het 7-7 concept in de praktijk verder wil brengen. In 2007, 2008 en 2009 zijn de ambities van twee provincies en dertien gemeenten op het gebied van een meer flexibele dagindeling vastgelegd in convenanten. Deze convenanten zijn afgesloten met de provincies Drenthe en Zeeland, en de gemeenten Deventer, Enschede, Heerhugowaard, Maarssen, Alphen aan den Rijn, De Marne, Geldermalsen, Halderberge, Leeuwarden, Zaanstad, Hengelo, Zoetermeer en Kampen.

Ten einde gericht aan de slag te gaan als regisseur van betere tijden hebben gemeenten en provincies behoefte aan praktische handvatten, oplossingen en instrumenten. De resultaten van de, inmiddels afgelopen, Stimuleringsmaatregel Dagindeling en het project Dagindeling ESF-3 zijn hier een eerste belangrijke bron voor.¹ Het kan echter ook helpen om een blik naar het buitenland te werpen en te kijken wat kan worden geleerd van andere landen. Wat is op andere plekken tot stand gekomen en zijn de inzichten en de gekozen oplossingen bruikbaar voor de Nederlandse situatie?

Het ministerie van OCW heeft aan Déhora Consultancy Group gevraagd om een verkennend onderzoek uit te voeren naar wat er internationaal tot stand is gekomen op het vlak van tijdbeleid, wat de aanleiding in verschillende landen is geweest om met tijdbeleid aan de slag te gaan en welke lessen Nederland uit het buitenland kan leren. Meer specifiek zijn de onderzoeksvragen als volgt door het ministerie van OCW verwoord:

1. Wat is de aanleiding / noodzaak / het belang geweest waardoor gemeenten en / of rijk, hun tijden (flexibilisering, afstemmen werk en openingstijden etc.) wilden veranderen (bijvoorbeeld arbeidsparticipatie, economie, fileproblematiek, leefbaarheid, burgers tevredenheid)?
2. Wat is er internationaal ontwikkeld op het gebied van tijdenbeleid:
 - op provinciaal-, lokaal niveau;
 - afstemming werk- en openingstijden;
 - ruimtelijke ordening en mobiliteit in relatie tot tijd;
 - plaatsafhankelijke dienstverlening;
 - welke projecten, arrangementen en afspraken zijn gemaakt;
 - welke partners zijn daarbij betrokken geweest.
3. Hoe kunnen we de uitkomsten van dit onderzoek gebruiken?
 - welke oplossingen, inzichten, resultaten of instrumenten zijn bruikbaar in de Nederlandse situatie;
 - van welke landen, gemeenten, provincies kunnen wij het meeste leren (rekening houdend met insteek, vergelijkbaarheid m.b.t. gevonden oplossingen).

¹ In het kader van de Stimuleringsmaatregel Dagindeling zijn tussen 1999 en 2003 in totaal 140 lokale initiatieven ontwikkeld, gericht op het verbeteren van de combinatie van werk en privé. In het kader van het project Dagindeling ESF-3 zijn tussen 2002 en 2007 in totaal 177 projecten ontwikkeld op dit thema.

1.1. Afbakening

Keuze van landen

Vanuit het ministerie van OCW is voorgesteld om Finland, Frankrijk, Duitsland en Italië te betrekken bij het onderzoek. In 2003/2004 is vanuit het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid het project 'Daily Routine Arrangements; From Local Practice to National Policy' gecoördineerd.² Aan dit project namen vier landen deel: Nederland, Finland, Frankrijk, en Italië. De vraag welke landen de hoogste toegevoegde waarde kunnen hebben voor Nederland is in overleg met de opdrachtgever nauw afgewogen. Besloten is om Groot Brittannië, Spanje en Polen toe te voegen aan Finland, Frankrijk, Duitsland en Italië. Met betrekking tot Polen kan worden opgemerkt dat landen waar niet een actief tijdsbeleid wordt gevoerd, toch heel leerzaam kunnen zijn voor Nederland. In het geval van Polen omdat het land van oudsher al een opgerekt dagvenster kent.

Keuze van projecten

Over het algemeen kenmerken projecten, die zijn gericht op tijdsbeleid, zich door hun 'wispelturige' karakter (Mückenberger, 2004). Sommige projecten blijken in de praktijk veel succesvoller dan vooraf gedacht. Andere projecten, hoewel op papier goed onderbouwd en uitgewerkt, mislukken daarentegen als gevolg van onvoorziene en onoverkomelijke obstakels. Voor veel afgeronde projecten geldt bovendien dat zij gedurende de loop van het project zijn aangepast. Bijvoorbeeld als gevolg van voortschrijdend inzicht, door verschuiving van de focus in het project, omdat de praktijk weerbarstiger blijkt te zijn dan gedacht, et cetera. Vooral naar mate de projectduur toeneemt, zal dit vaker gebeuren. Vanwege dit 'wispelturige' karakter van de projecten, is er voor gekozen om in deze rapportage alleen afgesloten projecten als voorbeeldprojecten op te nemen.

² Project deels gefinancierd met behulp van subsidie vanuit de Europese Commissie in het kader van het Kaderprogramma 'Strategy on Gender Equality 2001 – 2005'.

1.2. Opbouw rapport

Het rapport start met drie hoofdstukken, waarin verslag wordt gedaan van voorbeelden uit Italië, Frankrijk en Duitsland. Dit zijn de drie landen waar, naast Nederland, het meest op het terrein van tijdbeleid tot stand is gekomen. Aansluitend wordt ingegaan op de situatie in Spanje, Groot-Brittannië, Polen en Finland. Voor alle landenhoofdstukken geldt dat wordt ingegaan op de aanleiding om (al dan niet) met tijdbeleid aan de slag te gaan, waar de focus ligt voor wat betreft de thema's, de mate waarin initiatieven in dat land tot stand zijn gekomen en wat (voor zover mogelijk) goede voorbeelden zijn. De hoofdstukken 2 – 4 kennen een zelfde opbouw; bij de hoofdstukken 5 – 8 was het niet mogelijk om deze indeling te handhaven. Nadat de zeven landen de revue zijn gepasseerd, staan in hoofdstuk 9 een aantal voorbeelden genoemd van Europese netwerken en samenwerkingsprogramma's. In hoofdstuk 10 tenslotte worden alle bevindingen op een rij gezet: wat is internationaal tot stand gekomen en welke aanknopingspunten levert het onderzoek op voor de Nederlandse situatie. In een separaat deelrapport 'Bijlage: Contactinformatie' is per land de relevante contactinformatie opgenomen.

2. ITALIË

Italië is het eerste land in Europa waar een actief tijdbeleid tot stand is gekomen. Sinds het eind van de jaren '80 worden daar projecten uitgevoerd onder de noemer 'Tijden van de Stad' ('Tempi delle Città'). Verschillende partijen hebben een rol gespeeld bij het ontwikkelen van een stedelijk tijdbeleid in Italië, waaronder universiteiten en vakbonden. Italiaanse vrouwen, die problemen ondervonden bij het combineren van werk en privé, gaven echter de belangrijkste impuls tot dit soort projecten. Via het wetsontwerp 'Vrouwen veranderen de tijden' plaatsten zij in 1986 het verband tussen arbeidstijd, de eigen tijd en de tijden van de stad op de politieke agenda.³ Dit wetsontwerp leidde uiteindelijk in 2000 tot de wet Turco (zie paragraaf 2.1). Initiatieven zijn in Italië gebiedsgericht en spelen zich af op het lokale niveau. Sinds de begintijd zijn circa 170 gemeenten betrokken (geweest) bij tijdsgeoriënteerde projecten, territoriale tijdsplannen en/of stedelijke tijdstudies. Op regionaal vlak is in het bijzonder de provincie Lombardije actief.

Waarom kwam deze beweging als eerste op gang in Italië? Het is niet mogelijk om daar een pasklaar antwoord op te geven; wel zijn verschillende omstandigheden te noemen, die een rol kunnen hebben gespeeld (Geissler, 1998): het vrijwel ontbreken van de mogelijkheid voor vrouwen om in deeltijd te werken, de ongelijkheid met betrekking tot de verdeling van werk en zorgtaken tussen mannen en vrouwen en de noodzaak om de overheid te moderniseren.

2.1. Wetgeving

In Italië zijn, sinds in 1986 het wetsontwerp 'Vrouwen veranderen de tijden' aan het Italiaanse Parlement werd aangeboden, verschillende nationale en regionale wetten op het terrein van tijdbeleid tot stand gekomen. De wet Turco heeft vanzelfsprekend de belangrijkste impact gehad op de uitbouw van het lokale tijdbeleid. Italië is het enige land in Europa dat via wetgeving aan burgermeesters, provincies en regio's formele bevoegdheden geeft om handelend op te kunnen treden in het domein van de tijdsordering.

³ 'Le Donne Cambiano i Tempi: Una legge per rendere più umani i tempi del lavoro, gli orari della città, il ritmo della vita'. Het document zelf is ongedateerd en is volgens bronnen pas in 1988 verschenen.

Wet 142/1990 (artikel 36); 8 juni 1990

In 1990 is de wetgeving op het terrein van het lokale bestuur aangepast.⁴ Sindsdien heeft een burgemeester het recht om de bedrijfs- en openingstijden van publieke dienstverleners te coördineren. In Italië vallen de volgende publieke dienstverleners (in)direct onder de burgemeester: sociale voorzieningen, commercie en horeca (winkels, cafés en koffiebars), transport, crèches, onderbouw basisschool, bibliotheken, culturele voorzieningen en musea (Mareggi, 2002). Doel van deze wet is om het aanbod van dienstverlening te harmoniseren en aan te laten sluiten op de behoeften van de gebruikers.

Wet 142/1990 markeerde feitelijk het begin van de 'Tijden van de stad' politiek in Italië. Als gevolg van de wet kwamen in verschillende Italiaanse steden initiatieven tot stand met betrekking tot tijdbeleid en werden er bureaus opgericht om het tijdbeleid te managen. In negen Italiaanse regio's werden wetten aangenomen met daarin richtlijnen voor tijdbeleid en fondsen voor de implementatie van dat beleid.

Revisie van wet 142/1990 leidt in 1999 tot aanpassing van artikel 136: de invloed van de gemeenteraad en regionale criteria wordt expliciet benoemd en de burgemeester krijgt niet alleen het recht om de bedrijfs- en openingstijden van publieke dienstverleners te coördineren, maar ook om deze te reorganiseren (wet 265/1999).

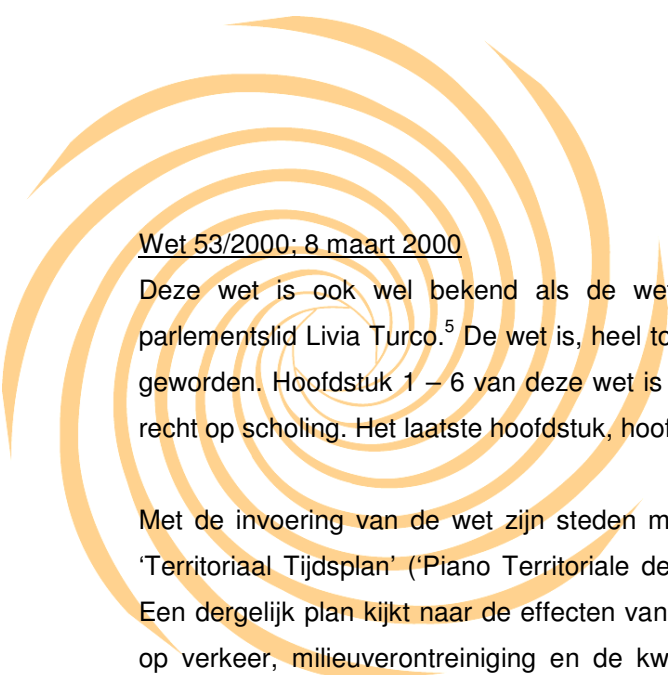
Wet 125/1991 (artikel 1); 10 april 1991

Deze wet heeft betrekking op gelijkheid tussen mannen en vrouwen op de werkvloer. De wet wijst op de mogelijkheid om via reorganisatie van het werk, de arbeidsvoorwaarden en de werktijden de balans tussen zorgverantwoordelijkheden en verantwoordelijkheden op het werk te verbeteren en op die manier tot een meer gelijke taakverdeling tussen beide geslachten te komen.

Decreet van het ministerie van Milieu; 27 maart 1998

In 1998 wordt de functie van mobiliteitsmanager geïnstitutionaliseerd. Mobiliteitsmanager krijgen als taak om de vervoersstromen van medewerkers van grotere organisaties beter te stroomlijnen (> 300 medewerkers of > 800 medewerkers bij meerdere locaties). Het uiteindelijke doel is om mensen uit hun eigen auto te krijgen en meer gebruik te laten maken van vormen van gedeeld vervoer (carpoolen, openbaar vervoer, et cetera).

⁴ 'Ordinamento delle autonomie locali'.

Wet 53/2000; 8 maart 2000

Deze wet is ook wel bekend als de wet Turco; naar indiener van het wetsvoorstel, het parlementslid Livia Turco.⁵ De wet is, heel toepasselijk, op internationale vrouwendag van kracht geworden. Hoofdstuk 1 – 6 van deze wet is gericht op verlof voor vaders en moeders en op het recht op scholing. Het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 7, heeft betrekking op ‘Tijden van de stad’.

Met de invoering van de wet zijn steden met meer dan 30.000 inwoners bij wet verplicht een ‘Territoriaal Tijdsplan’ (‘Piano Territoriale degli Orari’, PTO) op te stellen en te implementeren. Een dergelijk plan kijkt naar de effecten van bestaande tijdschema’s en werk- en openingstijden op verkeer, milieuverontreiniging en de kwaliteit van het leven in de stad en komt op basis daarvan met concrete maatregelen en acties. Steden worden daarnaast geacht een tijdbureau (‘Ufficio tempi’) te creëren, een ‘tijdmanager’ te benoemen en Overlegtafels of Rondetafelbijeenkomsten (‘Tavolo di concertazione’) op te richten met vertegenwoordigers van de belangrijkste actoren in de stad.

Regio’s hebben met de invoering van de wet de mogelijkheid gekregen om gemeenten binnen hun eigen regio, die Territoriale Tijdsplannen willen opstellen c.q. uitvoeren, financieel te ondersteunen. Regio’s kunnen voor de financiële ondersteuning gebruik maken van een subsidiefonds dat door de Italiaanse overheid is ingesteld (fonds voor de harmonisering van de tijden), mits zij regionale wetgeving hebben opgesteld op basis van wet 53/2000. Twaalf van de twintig regio’s in Italië hebben dit gedaan (bijvoorbeeld de regio Lombardije; zie hieronder). De wet stipuleert dat vanaf 2001 via het overheidsfonds jaarlijks maximaal 15 miljard lire beschikbaar wordt gesteld (dit komt overeen met ongeveer 7,5 miljoen euro). Vanzelfsprekend kunnen regio’s daarnaast gemeenten uit hun eigen middelen ondersteunen.

In de wet 53/2000 wordt tevens expliciet aandacht besteed aan het oprichten van tijdbanken, ten einde de onderlinge uitwisseling van diensten te stimuleren (artikel 27, lid 1 en 2). Ook voor de oprichting van tijdbanken kan een beroep worden gedaan op het overheidsfonds voor de harmonisering van de tijden.

⁵ Disposizioni per il sostegno della maternità e della paternità, per il diritto alla cura e alla formazione e per il coordinamento dei tempi delle città, Act 53/2000.

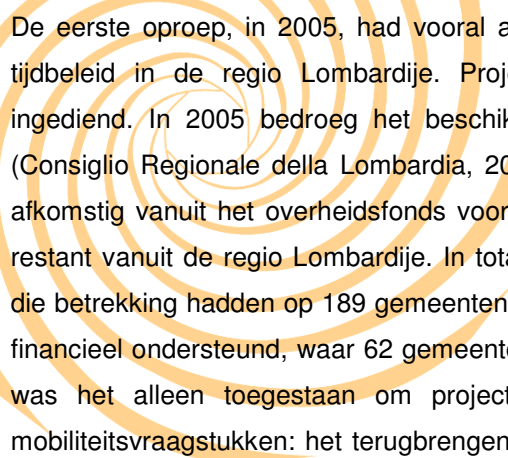
In feite zijn via wet 53/2000 verschillende zaken, waar in de voorafgaande jaren in proefprojecten ervaring mee is opgedaan c.q. succesvol mee is geëxperimenteerd, nu wettelijk vastgelegd: het opstellen van een Territoriaal Tijdsplan, het inrichten van een tijdbureau en het gebruik maken van Overlegtafels of Rondetafelbijeenkomsten. Tijdbureaus in Italië zijn over het algemeen gemeentelijke instanties, dan wel instanties met een sterke link naar de gemeente. Tijdbureaus werken vaak samen met externe experts.

Overlegtafels of Rondetafelbijeenkomsten kunnen bilateraal, trilateraal of kwartolateraal zijn, afhankelijk van de vraag hoeveel verschillende typen actoren aanwezig mogen zijn. Onderscheid kan worden gemaakt tussen vertegenwoordigers van het openbaar bestuur (de burgemeester, de lokale publieke administratie, de prefect, de president van de provincie), de markt (ondernemingen, Kamers van Koophandel, brancheorganisaties, werkgeversorganisaties), burgers (in hun rol van werknemer (via vakbonden), inwoner, omwonende, klant) en andere belanghebbende partijen (zoals het onderwijs, het openbaar vervoer, het spoor). Overlegtafels of Rondetafelbijeenkomsten zijn uitdrukkelijk niet alleen bedoeld om te onderhandelen of om oplossingen te zoeken voor conflicten. Zij bieden in het bijzonder de mogelijkheid om op interactieve wijze met de verschillende partijen samen te werken, de mogelijkheden te verkennen en tot creatieve en constructieve oplossingen c.q. oplossingsstrategieën te komen. Door met de juiste mensen om tafel te zitten, kan er vervolgens een natuurlijke overgang plaats vinden van overleg naar onderhandeling en besluitvorming.

Regionale wet 28/2004; 28 oktober 2004

In 2004 is in Lombardije een regionale wet van kracht geworden, die gericht is op het bevorderen van lokale initiatieven met betrekking tot 'Tijden van de stad'.⁶ De coördinatie en het management van stedelijk tijdbeleid wordt gezien als middel om de kwaliteit van leven in de stad alsmede de gelijke kansen tussen mannen en vrouwen te bevorderen. De regionale wet geeft Lombardije de mogelijkheid om gemeenten financieel te ondersteunen bij het opstellen van Territoriale Tijdsplannen en het implementeren van maatregelen. Maximale ondersteuning voor één project bedraagt € 200.000,-. Projecten die financiële ondersteuning krijgen, mogen geen beroep doen op andere fondsen. Sinds de wet van kracht is geworden, zijn er twee oproepen geweest om projecten in te dienen: in 2005 en in 2007.

⁶ Politiche regionali per il coordinamento e l'amministrazione dei tempi delle città.

De eerste oproep, in 2005, had vooral als doel om een hernieuwde impuls te geven aan het tijdsbeleid in de regio Lombardije. Projectvoorstellen mochten dan ook vrij breed worden ingediend. In 2005 bedroeg het beschikbaar gestelde bedrag voor subsidie € 2.996.157,39 (Consiglio Regionale della Lombardia, 2006). Circa driekwart van het beschikbare budget was afkomstig vanuit het overheidsfonds voor de harmonisering van de tijden (€ 2.196.157,39); het restant vanuit de regio Lombardije. In totaal werden in dat jaar 67 projectvoorstellen ingediend, die betrekking hadden op 189 gemeenten (tabel 3.1). Uiteindelijk werden in dat jaar 25 projecten financieel ondersteund, waar 62 gemeenten bij betrokken waren. Bij de tweede oproep, in 2007, was het alleen toegestaan om projecten in te dienen, die waren gericht op duurzame mobiliteitsvraagstukken: het terugbrengen van congestie en het verbeteren van de kwaliteit c.q. de aantrekkelijkheid van gebieden.

Tabel 3.1: Subsidieronde regio Lombardije 2005, overzicht projecten naar categorie

	Projecten ingediend	Projecten geëvalueerd	Projecten gefinancierd
Aantal projecten	67	50	25 *)
Aantal betrokken gemeenten	189		62
Binnen één gemeente		32	21
Samenwerking met andere gemeenten		18	4
Gericht op de uitvoering van PTO **)		5	5
Gericht op de opstellen van PTO **)		45	20

Bron: Consiglio Regionale della Lombardia (2006).

*) Totaal subsidiebedrag gemoeid met de 25 projecten: € 2.986.384,--.

***) Piano Territoriale degli Orari (Territoriaal Tijdsplan).

2.2. Invulling tijdsbeleid in Italië

Ging het in Italië aanvankelijk alleen om tijdsbeleid, al snel is daar het aspect van ruimte aan toegevoegd. Het beleid is bovendien niet meer uitsluitend op vrouwen gericht en de tijdsknelpunten die zij ervaren bij de combinatie van werk en privé. Vandaag de dag gaat het veel meer over kwaliteit van leven. Het beleid valt onder de noemer 'Tempi delle città', letterlijk 'Tijden van de Stad'. Veel projecten en initiatieven komen dan ook binnen een stad of gemeente tot stand. Zij kunnen echter even goed betrekking hebben op een bepaald grondgebied (in dat geval werken meerdere (kleinere) gemeenten vaak samen). Op provinciaal en regionaal niveau is vooral sprake van een coördinerende en stimulerende functie en worden aanvullende kaders gesteld. Voorbeelden hiervan zijn: de criteria om een Territoriaal Tijdsplan te beoordelen, het type vraagstuk dat specifieke aandacht verdient binnen de regio, et cetera.

Stedelijk tijdbeleid in Italië heeft tot doel om:

- de kwaliteit van leven van burgers te verbeteren (door tijd voor werken, tijd voor de familie en eigen tijd beter op elkaar af te stemmen);
- de publieke dienstverlening te moderniseren (door procedures te vereenvoudigen, door dienstverlening en openingstijden van gemeentelijke diensten (beter) af te laten hangen van de vraag van burgers alsmede door decentralisatie en integratie van verschillende diensten);
- de openbare ruimten om te vormen tot multifunctionele centra voor inwoners en passanten;
- de tegenstrijdige belangen te overbruggen tussen bewoners en bezoekers van een stad c.q. tussen vragers en aanbieders van openbare diensten.

Om deze doelen te bereiken, zijn de afgelopen jaren talloze projecten uitgevoerd. Deze projecten kunnen worden onderverdeeld in zeven aandachtsgebieden (Mareggi, 2002):

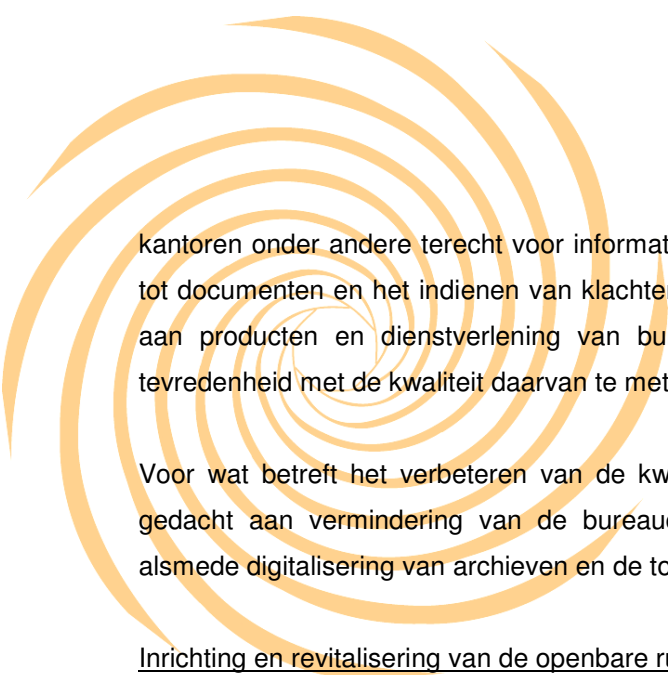
- toegankelijkheid van de publieke dienstverlening;
- inrichting en revitalisering van de openbare ruimten;
- toeristische aantrekkelijkheid van de stad;
- tijdbanken;
- mobiliteitsverdragen;
- openingstijden van winkels;
- schooltijden.

Het is in dit verband overigens aardig om op te merken dat het Italiaanse woord 'orari' in het Engels op verschillende manieren kan worden vertaald: time tables, work hours, working time, opening / closing hours, schedules en office hours.

Toegankelijkheid van de publieke dienstverlening

Met betrekking tot de toegankelijkheid van publieke dienstverlening liggen voorbeelden onder andere op het vlak van 'Burgerdagen' ('Giornata del Cittadino'). Dit zijn dagen waarop in een gemeente of regio alle publieke dienstverlening tijdens dezelfde uren c.q. de hele dag door of buiten de gewone werkdagen (bijvoorbeeld op zaterdag) toegankelijk is. Voor burgers bieden 'Burgerdagen' de mogelijkheid om een aantal verschillende zaken in één keer af te handelen c.q. af te handelen op een tijdstip dat het hen goed uitkomt. 'Burgerdagen' bestaan bijvoorbeeld in Cremona, Rome, Rimini, Belluno, Prato en Pesaro.

Daarnaast liggen voorbeelden op het vlak van 'Public relations kantoren' ('Ufficio per le Relazioni con il Pubblico', URP). Dit is een nieuwe vorm van dienstverlening die er op gericht is om de relatie en communicatie tussen het bestuur en de burgers te verbeteren. Burgers kunnen bij de

kantoren onder andere terecht voor informatie met betrekking tot regels en procedures, toegang tot documenten en het indienen van klachten. De kantoren zelf hebben tot taak om de behoefte aan producten en dienstverlening van burgers in kaart te brengen en, waar mogelijk, de tevredenheid met de kwaliteit daarvan te meten.

Voor wat betreft het verbeteren van de kwaliteit van de publieke dienstverlening kan worden gedacht aan vermindering van de bureaucratie, vereenvoudiging van regels en procedures alsmede digitalisering van archieven en de toegang daartoe.

Inrichting en revitalisering van de openbare ruimten

Bij de inrichting van de openbare ruimte gaat het enerzijds om 'open' gebieden (pleinen, parken) en anderzijds om 'afgesloten' gebieden (treinstations, vliegvelden, theaters). In deze projecten wordt met een 'tijdbril' naar het gebruik van de openbare ruimten gekeken: op welke tijden, om welke reden en door wie worden openbare ruimten gebruikt?

Voor wat betreft de revitalisering van openbare ruimten kan het volgende worden opgemerkt. Kenmerkend voor Italië is dat steden zijn gebouwd rondom centra, die dateren uit de Romeinse oudheid. Typisch zijn smalle straatjes, die nauwelijks toegankelijk zijn voor verkeer. Als gevolg hiervan ontstaat in sommige steden een scherpe tweedeling tussen het historisch centrum en het gebied waar economische ontwikkeling plaats vindt. Een voorbeeld hiervan kan worden gevonden in de historische stad Lucca. In Lucca is het inwoneraantal in vijftig jaar tijd gehalveerd. De reden hiervoor is het gebrek aan mobiliteit in de oude binnenstad, waardoor steeds meer bedrijven zich buiten de stad, langs de toewegende wegen, vestigen. Om de binnenstad te revitaliseren en de teruggang in het inwonertal tegen te gaan, is de gemeente nieuwe vormen van economische ontwikkeling gaan onderzoeken, die aansluiten bij de ruimtelijke en fysieke mogelijkheden van de stad en die passen bij de tijdsindeling van de bewoners en de bezoekers van de stad.

Toeristische aantrekkelijkheid van de stad

Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan initiatieven waarbij openingstijden van musea beter worden aangepast aan de behoeften van toeristen. Vanzelfsprekend hebben dergelijke initiatieven een positieve invloed op de vitaliteit van de (binnen)stad. Het onderscheid tussen projecten gericht op de inrichting en revitalisering van de openbare ruimten en projecten gericht op de toeristische aantrekkelijkheid van de stad kan dan ook niet altijd even scherp worden gesteld.

Tijdbanken

Een Tijdbank ('Banche del Tempo', BdT) is een vereniging, die zich richt op de vrije uitwisseling van tijd tussen personen. Het achterliggende idee is dat mensen op deze manier anderen kunnen helpen en daarnaast zelf hulp kunnen krijgen op de momenten dat zij dat nodig hebben c.q. bij de activiteiten waar zij hulp bij nodig hebben. Hierdoor zijn mensen beter in staat om betaald werk met de zorg te combineren, wordt de gemeenschapszin bevorderd en worden onderlinge relaties versterkt.

Leden kunnen tijd sparen en opnemen van hun eigen 'rekening'. Uitgangspunt is dat elk uur tijd dezelfde waarde heeft, ongeacht de monetaire waarde van de dienstverlening en daarnaast geldt het beginsel van wederkerigheid (het is niet mogelijk om enkel diensten aan te bieden, noch om enkel diensten te vragen). Naast de jaarlijkse contributie hoeven leden alleen bij te betalen voor eventueel transport of materiaal dat wordt gebruikt. Activiteiten liggen enerzijds op het vlak van praktische hulp (kooklessen, onderhoud aan huis of tuin, reparaties, het verzorgen van dieren of planten, zorg voor kinderen of ouderen, bijles, et cetera) en anderzijds op het vlak van culturele verrijking (conversatielessen in vreemde talen, muzieklessen, et cetera). In alle gevallen bieden de activiteiten de mogelijkheid om sociale contacten uit te breiden.

In Italië bestaan twee netwerken voor Tijdbanken: de 'Associazione Nazionale delle Banche del Tempo Italiane' en 'Tempomat'. De 'Associazione Nazionale delle Banche del Tempo' (de Nationale Vereniging voor Tijdbanken, ANBDTI) is opgericht in 2007. Het bestuur van deze vereniging bestaat uit voorzitters c.q. vertegenwoordigers van tijdbanken in verschillende steden.⁷ De vereniging zetelt in Rome. Op het openbare deel van deze website staan 182 aangesloten tijdbanken vermeld, verdeeld over 17 regio's in Italië. De meeste tijdbanken zijn te vinden in Lombardije (62). Het belangrijkste doel van de ANBDTI is om krachten te coördineren en te bundelen om zo tot betere resultaten te komen, via gezamenlijke initiatieven tussen afzonderlijke Italiaanse Tijdbanken, in thema's zoals de training van personeel, het aantrekkelijker maken van activiteiten voor de gebruikers, het organiseren van bijeenkomsten om ervaringen uit te wisselen en de speurtocht naar financiering via het opstellen van verdragen met lokale, regionale en rijksoverheden.

⁷ Rome, Milaan, Ali Terme, Gallarante-Varese, Triveneto, Genova, Nichelino, Torino en Rimini.

'Tempomat', het Osservatorio Nazionale sulle Banche del Tempo (het Nationaal Centrum voor Tijdbanken) is in 1995 opgericht om de groei van Tijdbanken te bevorderen en te stimuleren. Op het openbare deel van deze website staan 117 aangesloten verenigingen vermeld, maar informatie is na 2002 niet meer bijgewerkt. De nieuwsrubriek is wel up to date.

Mobiliteitsverdragen

Mobiliteitsverdragen zijn er op gericht om mobiliteitsstromen in een bepaald gebied te verbeteren. Dit gebeurt bijvoorbeeld door begin- en eindtijden van bepaalde activiteiten te desynchroniseren, door het wegnen te verbeteren en door het gebruik van het openbaar vervoer te stimuleren. Met dergelijke maatregelen wordt getracht om de drukte op piekmomenten beter te stroomlijnen alsmede vervuiling tegen te gaan. Bij dit soort projecten wordt veelvuldig gebruik gemaakt van chronografie / chronotopische cartografie.

Openingstijden van winkels

In eerste instantie was interventie vooral gericht op openingstijden van de winkels en een betere aansluiting op de behoeften van klanten. Later is meer aandacht gekomen voor de ontwikkeling van een beleid, waarin de relatie tussen kenmerken van een bepaald gebied (een historisch centrum of een winkelstraat) en de activiteiten c.q. faciliteiten die in dat gebied nodig zijn, centraal staat. Sommige projecten zijn gericht op de informatieverstrekking (bijvoorbeeld over openingstijden in de zomer), andere projecten op uitbreiding van de openingstijden (bijvoorbeeld avondopenstelling, zondagopenstelling en openstelling rondom Kerst).

Schooltijden

Onder deze noemer vallen bijvoorbeeld projecten, waarbij de schooltijden worden gedesynchroniseerd, met als doel om verkeerscongestie te vermijden. Decreet 275/1999 van de President van de Republiek, in lijn met artikel 21 van wet 59/1999, geeft aan scholen het instrument in handen, dat zij nodig hebben om dit te kunnen doen. Elke school heeft volgens dit decreet het recht om de onderwijsuren naar eigen inzicht te reguleren. Hierdoor kunnen onderwijsinstellingen elke vorm van flexibiliteit kiezen die zij geschikt achten.

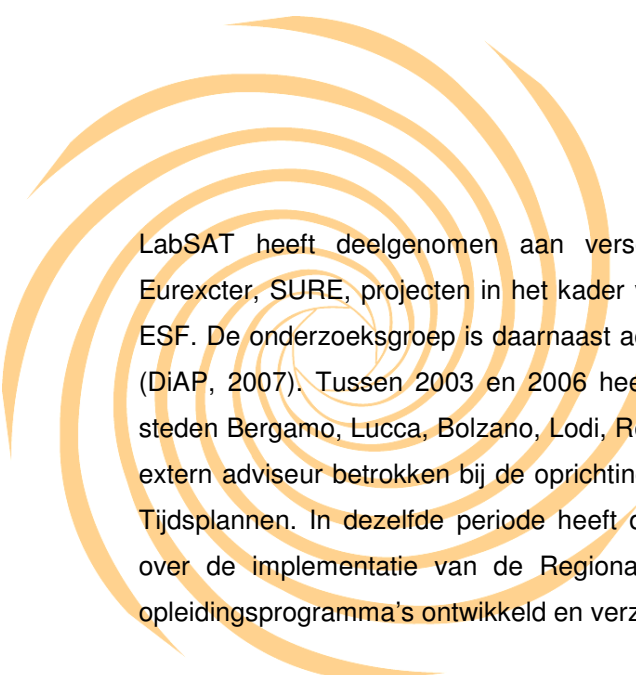
Onder deze noemer kan tevens worden gedacht aan het creëren van kindvriendelijke looproutes door de stad en het verbeteren van de bereikbaarheid van (middelbare) scholen met openbaar vervoer (bijvoorbeeld in Florence) alsmede aan het aanpassen van schooltijden aan het ritme van de kinderen. Kenmerkend voor al deze projecten is dat vertegenwoordigers verschillende belanghebbenden, (lokale) openbaar vervoersmaatschappijen, schoolmanagers, leerkrachten en ouders, samen werken om tot oplossingen te komen.

2.3. Academisch onderzoek

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk is aangegeven, hebben universiteiten in Italië een belangrijke rol gespeeld bij het verder ontwikkelen van een stedelijk tijdbeleid en het verder verspreiden van ideeën en initiatieven. Vooral de Technische Universiteit van Milaan (Politecnico di Milano) heeft hierbij een sleutelrol gespeeld. Vanuit de onderzoeksgroep 'Progetto degli spazi e dei tempi delle città – LabSat' binnen deze universiteit is een nieuw interdisciplinair onderzoeksveld opgestart waarin een tijdsgeoriënteerde benadering van 'urban planning' wordt geïntegreerd met stedelijke en bouwkundige planning.⁸ In aansluiting hierop worden steden door de 'bril' van tijd gezien als systemen van chronotopen. Vanuit deze invalshoek is LabSat betrokken bij verschillende experimenten en heeft de onderzoeksgroep technische instrumenten (chronotopische kaarten; elektronische kaarten die tijd en ruimte integreren) en managementsystemen ontwikkeld.⁹ Zij hebben daarmee in belangrijke mate bijgedragen aan de prominente rol die 'ruimte' vandaag de dag speelt in het Italiaanse tijdbeleid. Prof. dr. Sandra Bonfiglioli staat aan het hoofd van deze onderzoeksgroep.

⁸ De onderzoeksgroep LabSat ('Laboratorio di analisi e progettazione di sistemi di architettura temporale') is onderdeel van de Dipartimento di Architettura e Pianificazione (DiAP), Politecnico di Milano.

⁹ Stedelijke gebieden worden gezien als chronotopen, fysieke gebieden, die worden gekenmerkt door gebruikerspatronen van verschillende populaties (inwoners, passanten, mensen van verschillende leeftijd en mensen met verschillende mobiliteitspatronen). Deze gebieden kunnen zelf weer worden gezien als knopen in netwerken.

LabSAT heeft deelgenomen aan verschillende internationale samenwerkingsprogramma's: Eurexter, SURE, projecten in het kader van EQUAL en andere projecten met subsidie van het ESF. De onderzoeksgroep is daarnaast actief op het vlak van contractonderzoek en consultancy (DiAP, 2007). Tussen 2003 en 2006 heeft LabSat Territoriale Tijdsplannen opgesteld voor de steden Bergamo, Lucca, Bolzano, Lodi, Rozzano en San Donato; bij andere steden is LabSat als extern adviseur betrokken bij de oprichting van Tijdbureaus en het vervaardigen van Territoriale Tijdsplannen. In dezelfde periode heeft de onderzoeksgroep de regio Lombardije geadviseerd over de implementatie van de Regionale wet 28/2004 en zijn vanuit LabSat verschillende opleidingsprogramma's ontwikkeld en verzorgd, waaronder ook een master-programma.¹⁰

Daarnaast wordt ook vanuit de Università di Milano-Bicocca onderzoek verricht op het gebied van tijden van de stad en mobiliteit, met een sterke focus op de omgeving van Milaan. Dit onderzoek wordt uitgevoerd vanuit het Laboratorio Periferie Metropolitane (PeriMetro_Lab). Deze onderzoeksgroep valt onder het Dipartimento di Sociologia e Ricerca Sociale en wordt voorgezeten door prof. dr. Francesca Zajczyk.¹¹

2.4. Steden

De eerste projecten in Italië vonden plaats in Modena en Milaan. In Modena is in mei 1994 een 'mobility pact' opgesteld om geconstateerde knelpunten met betrekking tot transport in de stad en in de omliggende omgeving op te lossen. Bij dit pact waren circa dertig partijen betrokken (naast de stad en de regio): variërend van aanbieders van openbaar vervoer en de belangenvereniging van taxichauffeurs tot de verschillende gebruikers en de vakbonden. Het pact was in die zin een nieuw instrument, dat het alle betrokken belanghebbenden bij een publieke kwestie bij elkaar en met elkaar in gesprek bracht. Het eerste Territoriaal Tijdsplan werd in 1994 in Milaan opgesteld.

Circa 300 steden in Italië hebben een inwoneraantal dat groter is dan 30.000. In theorie zouden dus 300 steden een Territoriaal Tijdsplan moeten hebben opgesteld en uitgevoerd. In de praktijk is dit (nog) niet het geval. Wet 53/2000 geeft in dit verband alleen aan dat als de burgermeester zich niet bezig houdt met het coördineren en harmoniseren van de verschillende openingstijden in de stad, de voorzitter van de regionale overheid een externe commissaris kan aanwijzen voor de uitvoering van deze opdracht.

¹⁰ Total particuliere inkomsten over de periode 2003 – 2006 bedragen € 399.620,- (DiAP, 2007).

¹¹ Sinds 2006 is zij tevens raadslid van de gemeente Milaan.

Een overzicht van verschillende Italiaanse steden, die actief zijn (geweest) met projecten op het vlak van tijdbeleid, staat weergegeven in tabel 3.3. Merk op dat deze tabel niet uitputtend is. Tabel 3.2 liet eerder zien dat alleen al in de regio Lombardije in het jaar 2005, 62 gemeenten financiering hebben ontvangen om Territoriale Tijdsplannen op te stellen c.q. uit te voeren. Tabel 3.3. geeft veeleer een indicatie van de verschillende steden en regio's, die betrokken zijn bij dergelijke projecten. In het algemeen kan worden gesteld dat experimenten rondom tijdbeleid voornamelijk in het Noorden en het midden van Italië tot stand komen.

Tabel 3.3: Voorbeelden van Italiaanse steden met actief tijdbeleid, naar inwonertal

Gemeente	Regio	Inwonertal
Limbiato	Lombardije	33.868
Belluno	Veneto	36.361
Vigevano	Lombardije	60.738
Massa	Toscane	69.941
Pavia	Lombardije	70.207
Cremona	Lombardije	71.998
Sesto San Giovanni	Lombardije	80.886
Como	Lombardije	83.175
Lucca	Toscane	83.228
Pistoia	Toscane	89.418
Alessandria	Piëmonte	92.839
Pesaro	Marche	93.488
Bolzano (Bozen)	Trentino-Zuid-Tirol (Trentino-Alto Adige)	100.629
Bergamo	Lombardije	115.781
Rimini	Emilia Romagna	138.465
Ravenna	Emilia Romagna	153.388
Modena	Emilia Romagna	179.937
Prato	Toscane	185.603
Verona	Veneto	264.191
Catania	Sicilië	298.957
Florence (Firenze)	Toscane	364.710
Genua	Ligurië	610.887
Turijn	Piëmonte	908.263
Milaan	Lombardije	1.299.633
Rome	Lazio	2.718.768

2.5. Goede voorbeelden

Hieronder zijn een aantal goede voorbeelden uit Italië weergegeven. De opsomming geeft een concrete vertaling weer in projecten van de verschillende beleidsthema's, die in paragraaf 3.2 worden genoemd. Tevens is er voor gekozen om niet alle voorbeelden uit één stad te halen, maar te putten uit voorbeelden afkomstig van verschillende steden.

Bolzano: Mobiliteitspact in het gebied Zuid-Bolzano

Bolzano ligt in de regio Trentino-Zuid-Tirol (Trentino-Alto Adige) en telt circa 100.000 inwoners. Het gebied Zuid-Bolzano kent veel economische productiviteit: er zijn circa 700 bedrijven, met plusminus 8.000 medewerkers. Hoewel de aansluitingen met het nationale transportnetwerk in orde zijn, waren er in Zuid-Bolzano grote lokale problemen: de verkeersstroom van werknemers, klanten, leveranciers voor bedrijven en doorgaand verkeer zorgden voor lange opstoppingen. Aanleiding voor het stadsbestuur van Bolzano om in 1997 een project op te starten (onderdeel groter project: 'Piano dei Tempi e degli Orari della Città di Bolzano' *). Doel van het project: oplossen mobiliteitsproblemen in Zuid-Bolzano, door opstellen mobiliteitspact. Er zijn twee series Rondetafelbijeenkomsten georganiseerd om verschillende partijen met elkaar in gesprek te brengen. In de eerste serie werd gesproken met vertegenwoordigers van de gemeente, vakbonden, bedrijven en burgers. Op basis van de eerste serie gesprekken werd onder meer een nieuwe buslijn geïntroduceerd. Deze buslijn werd echter al weer snel opgeheven. Reden: de bustijden kwamen niet overeen met werktijden in de fabrieken en er waren geen bushaltes in de buurt van de fabrieken. In een tweede serie gesprekken is daarom gesproken met de direct betrokkenen: management, werknemers, klanten en leveranciers van de bedrijven in het gebied zelf alsmede de inwoners.

Resultaat:

- onderzoek mobiliteitspatronen m.b.v. isochrone kaarten;
- informatiecampagnes over gebruik openbaar vervoer en fietsroutes + transportvouchers;
- instelling mobiliteitsmanager voor de regio;
- promotie carpoolen bij bedrijven.

* Andere projecten uit het Territoriaal Tijdsplan van Bolzano hebben betrekking op: de openingstijden van de publieke diensten; openingstijden van de winkels; schooltijden; tijdbanken; revitalisatie en verbetering van Via Claudia Augusta.

Verona: Realiseren avondopenstelling winkels

Winkels en markten zijn er in principe ten dienste van de klanten. Door de verschillende openingstijden leek het echter steeds minder het geval. Winkeliers hadden zich in een eerder stadium al proberen te organiseren op dit punt, maar waren daar niet in geslaagd. Dit kwam onder meer door gebrekkige coördinatie en omdat zij niet uit gingen van de behoeften van hun klanten. Het stadsbestuur van Verona, een stad in de regio Veneto met plusminus 264.000 inwoners, heeft daarom ingegrepen en samen met de Kamer van Koophandel de winkeliers bijeen gebracht voor het project 'de donderdag van september' ('I giovedì di settembre'): alle winkels in het historisch centrum op donderdagavond open tot 23:00 uur. Behalve de verlengde openingstijden, werden er op deze avonden ook extra culturele activiteiten georganiseerd, werd extra openbaar vervoer ingezet en werden de parkeertarieven verlaagd. Daarnaast is veel geïnvesteerd in de promotiecampagne rondom de zomeravondopenstelling.

Bolzano: *desynchronisatie* van schooltijden versus Verona: *synchronisatie* van schooltijden

Bolzano: *desynchronisatie* van schooltijden

Midden jaren negentig is in Bolzano (regio Trentino-Zuid-Tirol (Trentino-Alto Adige) met circa 100.000 inwoners), een project uitgevoerd met als doel de verkeerscongestie te verminderen en de kwaliteit van het familieleven 's ochtends verbeteren. Dit is gedaan door middel van het verruimen van de aankomsturen op school 's ochtends, in combinatie met flexibele vertrekuren en uitbreiding van de schoolactiviteiten in de namiddag. Scholen kunnen beginnen tussen 7:45 en 9:00 uur in de ochtend (in plaats van tussen 7:45 en 8:15 uur). Het project heeft geleid tot minder verkeersopstoppingen in de ochtend en tevreden families. Bij het project waren meerdere partijen betrokken: naast het stadsbestuur, het tijdbureau, de directeur van de afdeling onderwijs, schooldirecteuren, leraren, ouders, openbaar vervoersbedrijven, vakbonden en externe adviseurs.

Verona: *synchronisatie* van schooltijden

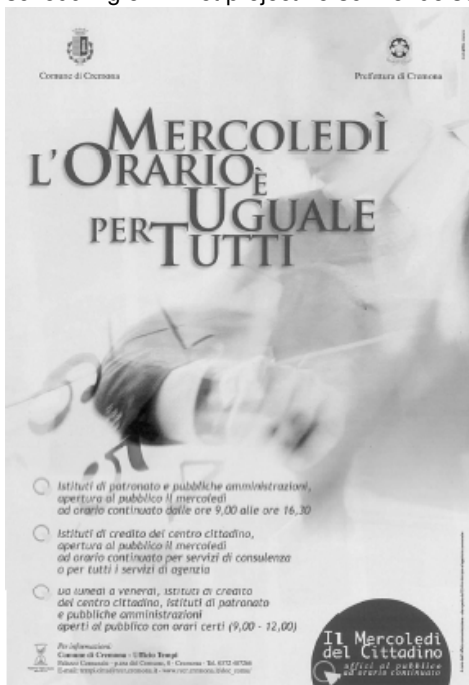
In Verona zijn de schooltijden juist gesynchroniseerd. In Verona kwamen ouders met meerdere kinderen op verschillende scholen in de knel omdat de scholen afwijkende begin- en eindtijden c.q. vakantieperiodes hanteerden. Resultaat van het project in Verona was dat de stad werd opgedeeld in verschillende zones. Per zone werd één kalender voor de scholen vastgelegd.

Cremona: Gelijkstellen openingstijden publieke dienstverlening

'Burgerdagen' ('Giornata del Cittadino') in Cremona (regio Lombardije, circa 72.000 inwoners) zijn het resultaat van een afspraak uit 1999 om de openingstijden beter te coördineren en bovendien aan te passen aan de behoeften van de inwoners. Het resultaat is dat (vrijwel) alle publieke instellingen op woensdag non-stop open zijn (9:00 – 16:30 uur), de dag dat er tevens een grote dagmarkt in is Cremona. Daarnaast zijn alle kantoren van maandag tot en met vrijdag in de ochtend geopend (9:00 – 12:00 uur). De nieuwe openingstijden werden breed geadverteerd in de stad. De aanpassingen werden vervolgens gemonitored door korte vragenlijsten. Burgers (gebruikers) werd gevraagd om de nieuwe openingstijden een cijfer te geven en medewerkers (aanbieders) werd gevraagd of hun nieuwe werktijden er toe hadden geleid dat zij veranderingen hadden aangebracht in hun levensstijl.

In een volgende stap (in 2000) werden ook private dienstverleners gevraagd om deel te nemen aan het initiatief: banken, liefdadigheidsinstellingen, apotheken en industriële bedrijven. Op dit moment doen circa honderd organisaties mee aan de permanente openstelling op woensdag. In 2003 zijn de openingstijden van de publieke diensten dagelijks een half uur vervoegd.

Het project is in 2000 door de Minister van Public Functions voorgedragen voor de innovatie '100 projecten ten dienste van de burgers' ('100 progetti a servizio del cittadino') omdat het project gaat over timing en scheduling en in het project verschillende sectoren en belanghebbenden met elkaar zijn verbonden.

Bron: Tijdsbureau gemeente Cremona; overgenomen uit Mareggi (2002).

Cremona: Inrichting openbare ruimte (Via Palestro)

Cremona ligt in de regio Lombardije en telt circa 72.000 inwoners. De Via Palestro is een gebied met veel scholen, dat grenst aan het oude stadscentrum, dicht bij het treinstation en het eindstation van de bus. Kenmerkend voor dit gebied is de diversiteit van het gebruik van diensten door verschillende populaties: inwoners van Cremona, forenzen, scholieren, studenten, toeristen, ouderen.

Op de piektijden dat de scholen hun deuren openen en sluiten was het gebied overbevolkt, onoverzichtelijk, onveilig en slecht bereikbaar, vanwege de aanwezigheid van vele voetgangers, auto's, brommers, kinderen op fietsen, ouders en leraren. Op alle overige momenten van de dag was het gebied verlaten en fungeerde het slechts als een parkeerplaats voor auto's (zelfs de fietspaden). Via Palestro leek alleen bedoeld te zijn om met hoge snelheid door heen te gaan om naar het station te komen c.q. naar het noordelijke deel van de stad.

Aanleiding voor het stadsbestuur om in 2002 de openbare ruimte opnieuw in te richten (onderdeel groter project: 'Piano territoriale degli orari della città di Cremona'). Het stadsbestuur werkte in dit project samen met de politie en met de schoolmanagers van tien scholen (basis- en voortgezet onderwijs).

Resultaat:

- op bepaalde tijdstippen is de straat gesloten voor autoverkeer;
- aanleg van een nieuw en beschermd fietspad;
- invoer van een tijdgerelateerde parkeerzone, waar alleen korte stoppen zijn toegestaan;
- een beperkte verkeerszone in een aantal naburige straten van Via Palestro;
- bewustwordings- en educatieve acties aangaande privégebruik van de auto;
- programma 'Precedenza alle scuole' ('Voorrang aan de scholen').

Naast Via Palestro is in Cremona ook geïntervenieerd in Via Semario en Via XI febbraio. Voor het gehele project is in 2002 door de minister-president van Italië de 4e editie van de prijs '100 projecten ten dienste van de burgers' ('100 progetti a servizio del cittadino') uitgereikt.

* Andere projecten uit het Territoriaal Tijdsplan van Cremona hebben betrekking op: verruimde openingstijden voor winkels; openingstelling op zondag voor musea; schooltijden.

Pesaro: Revitalisering openbare ruimte (Piazza Redi)

Pesaro ligt in de regio Marche en telt circa 93.000 inwoners. Piazza Redi zou in principe moeten fungeren als het stadshart van de wijk Montegranaro/Muragli, maar had veeleer slechts een connotatie als winkelhart. Een chronotopische analyse liet zien dat de winkels een lange middagpauze kenden (12:30 – 15:30 uur) en dat 's avonds, evenals op zondag en maandag, bijna alle winkels gesloten waren. De openbare ruimte werd overdag gebruikt (door ouderen, vrouwen, kinderen), maar was 's avonds verlaten. Voor het stadsbestuur van Pesaro was dit in 1996 aanleiding om een project op te starten, gericht op revitalisering van het plein (onderdeel van het Territoriaal Tijdsplan). Twee verschillende Overlegtafels werden opgezet: een 'politieke' tafel, waar de verschillende planningsstrategieën werden besproken, en een 'uitvoeringstafel', waar project ideeën werden geconcretiseerd en plannen voor implementatie werden opgesteld. Deelnemers aan de overlegtafels waren onder meer winkeleigenaars, inwoners, lokale bedrijven, lokale verenigingen en de parochie. Doel was om piazza Redi onder de aandacht te brengen als een stadsplein, om de relaties in de wijk te versterken, om een leefbare en aantrekkelijke plek te creëren en om te zorgen voor een goede mix tussen winkels en dienstverlenende organisaties.

Resultaat:

- aanpassing van de openingstijden;
- toegang tot de groene ruimten (voorheen gesloten);
- verbetering mix tussen winkels en dienstverlenende organisaties;
- architectonische aanpassingen plein.

Milaan: Harmonisering stadskalender

In de stad Milaan, een stad met circa 1,3 miljoen inwoners in de regio Lombardije, werd het in toenemende mate als een knelpunt ervaren dat de verschillende stadsactiviteiten niet op elkaar zijn afgestemd. Om er voor te zorgen dat werkzaamheden van diverse organisaties in het vervolg wel op elkaar zijn afgestemd, heeft het tijdbureau van Milaan het project 'Harmonisering stadskalenders' opgezet. Het project bestaat uit een digitale database, waar diverse organisaties toegang tot hebben. De deelnemende organisaties voeren elk hun eigen geplande activiteiten in. Eenmaal gevuld, ontstaat een 'stadskalender' en wordt eventueel inzichtelijk waar een betere afstemming nodig is.

3. DUITSLAND

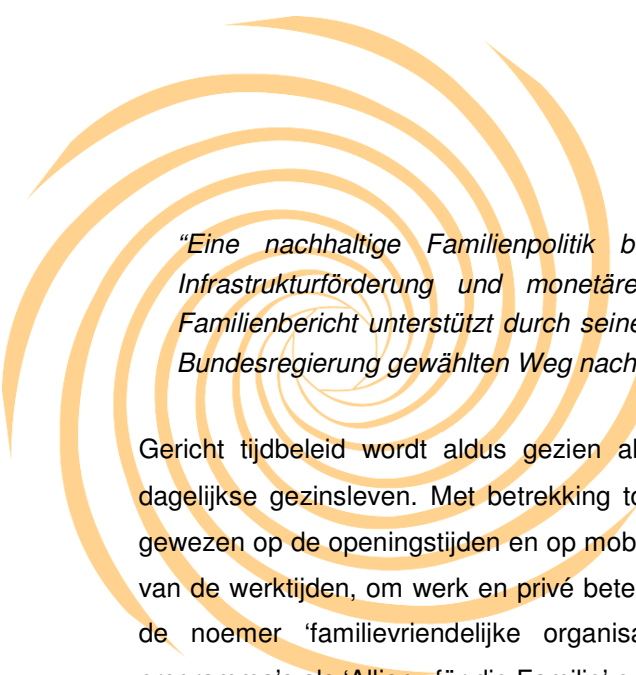
In Duitsland zijn sinds het begin van de jaren '90 in verschillende steden lokale initiatieven genomen met betrekking tot tijdbeleid. In 1992 werd op initiatief van prof. dr. Ulrich Mückenberger een Italiaanse delegatie vanuit Modena en Milaan uitgenodigd bij de deelstaatregeringen van Bremen en Hamburg, om daar uitleg te geven over de projecten in Italië rondom tijdbeleid.¹² Twee jaar na dit bezoek werd in Bremen het 'Zeiten der Stadt' forum opgericht, van waar uit verschillende projecten in Bremen zijn opgezet: rondom school- en kinderopvangfaciliteiten, veiligheid van de openbare ruimten en modernisering van de overheidsdiensten.¹³ Rond dezelfde tijd werd ook in Hamburg een eerste pilotproject opgestart. Ook in het Zuiden van Duitsland namen enkele steden, zoals Hanau, contact op met Italiaanse steden om vervolgens zelf experimenten op de starten. Hoewel vanuit de eerste projecten 'eigen' initiatieven en projecten tot stand zijn gekomen, zijn de meeste van de initiatieven in Duitsland geënt op Italiaanse voorbeelden. In eerste instantie lag de focus op openingstijden van winkels en dienstverlenende instellingen. Later is het concept tijd ook gebruikt in relatie tot de stedenbouwkundige en architectonische vormgeving (bijvoorbeeld in Bremen of Hamburg). Veel projecten zijn ingestoken vanuit een gender-invalshoek. Ondanks het enthousiasme van betrokken actoren, bleef het tijdbeleid in Duitsland beperkt tot enkele voorbeeldprojecten.

Recent is in Duitsland echter van overheidswege een nieuwe impuls aan het tijdbeleid gegeven. Sinds de parlementsverkiezingen van 2005 staat gezinsbeleid daar hoog op de agenda. De zevende gezinsrapportage, 'Familie tussen flexibiliteit en betrouwbaarheid – perspectieven voor een gezinsbeleid dat betrekking heeft op de levensloop', die op 26 april 2006 verscheen, bracht deze nieuwe aandacht tot stand.¹⁴ In de proloog neemt de Bondsregering, op basis van de analyses en conclusies uit het vervolg van het rapport, de stelling in dat duurzaam gezinsbeleid alleen tot stand kan komen in een samenspel tussen tijdbeleid, beleid ten aanzien van infrastructuur en fiscaal beleid:

¹² Prof. dr. Ulrich Mückenberger kwam in aanraking met dit tijdbeleid tijdens een verblijf aan het Europees Universitair Instituut in Florence gedurende het collegajaar 1989/1990.

¹³ Opgezet naar het voorbeeld van Modena: Forum città amica.

¹⁴ 'Familie zwischen Flexibilität und Verlässlichkeit – Perspektiven für eine lebenslaufbezogene Familienpolitik'. De gezinsrapportage is geschreven door een commissie van deskundigen en is verschenen onder verantwoordelijkheid van de Minister van Gezin, Senioren, Vrouwen en Jeugd (Bundesministeriums für Familie, Senioren, Frauen und Jugend).

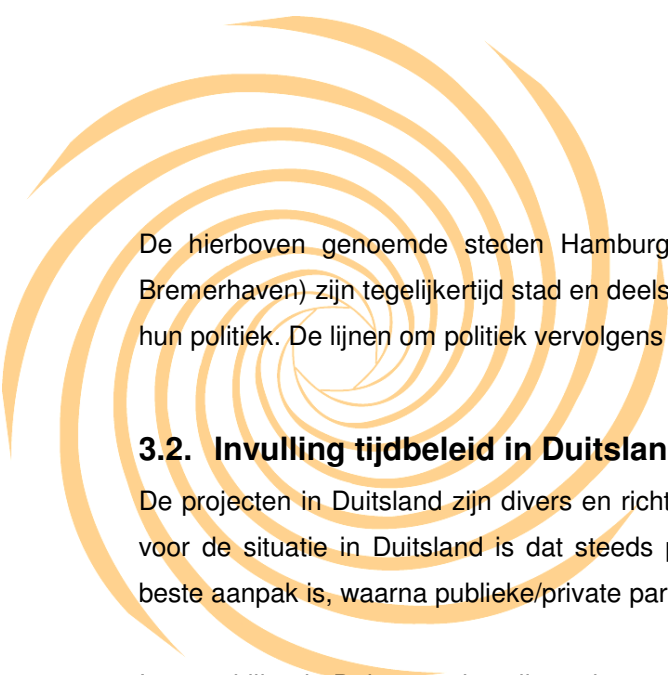
“Eine nachhaltige Familienpolitik besteht aus einem Dreiklang von Zeitpolitiken, Infrastrukturförderung und monetärer Unterstützung neuen Zuschnitts. Der Siebte Familienbericht unterstützt durch seine Analysen und Schlussfolgerungen diesen von der Bundesregierung gewählten Weg nachdrücklich”.

Gericht tijdbeleid wordt aldus gezien als één van de sleutels voor het welslagen van het dagelijkse gezinsleven. Met betrekking tot de relatie tussen familie en tijdbeleid, wordt vooral gewezen op de openingstijden en op mobiliteit. Hierbij dient bedacht te worden dat aanpassingen van de werktijden, om werk en privé beter met elkaar te kunnen combineren, in Duitsland onder de noemer ‘familievriendelijke organisaties’ (‘Familienfreundliche Arbeitswelt’) vallen. Via programma’s als ‘Allianz für die Familie’ en ‘Erfolgsfactor Familie’ wordt hier op ingezet.

Families in Duitsland hebben met allerlei verschillende openingstijden te maken: openingstijden van winkels, sociale zorg, gezondheidszorg, publieke dienstverlening, kinderopvang, scholen, bibliotheek, et cetera. Bij de discussie over verruiming van de tijden, wordt het belang van families echter nauwelijks opgemerkt, aldus de auteurs van de zevende gezinsrapportage. Als voorbeeld noemen zij de liberalisering van de winkeltijden, waarbij de discussie met name werd gevoerd vanuit het gezichtspunt van de financiële consequenties van de winkelier. Op dit moment lijken de verschillende openingstijden volgens de auteurs eerder overeen te komen met de werktijden van het personeel, dan met het tijdrhythme van de clientèle. Zij verwijzen daarbij naar Italië waar tijdbureaus zijn opgezet die tijden in de stad doorlichten vanuit verschillende perspectieven, waaronder het gezin. Ook op het vlak van mobiliteit worden mogelijkheden genoemd: bijvoorbeeld het verminderen van de spits, maar ook veiliger maken van de straat voor kinderen, gehandicapten en ouderen en het multifunctioneel gebruik van de ruimte.

3.1. Wetgeving

In Duitsland bestaat geen wetgeving op het vlak van tijdbeleid, zoals in Italië. Het is op deze plaats relevant om op te merken dat Duitsland een andere structuur kent dan bijvoorbeeld Nederland. Duitsland is een federatie van zestien deelstaten, in het Duits Bundesländer of Länder geheten. Elke deelstaat heeft een eigen deelstaatregering met uitgebreide eigen bevoegdheden. Voor wat betreft de openingstijden van winkels geldt bijvoorbeeld dat deze sinds 2006 niet meer worden bepaald door de federale wet, maar in elke deelstaat zelfstandig mogen worden bepaald. In verscheidene deelstaten zijn, als gevolg hiervan, de openingstijden van winkels aanzienlijk verruimd.

De hierboven genoemde steden Hamburg en Bremen (deze laatste overigens samen met Bremerhaven) zijn tegelijkertijd stad en deelstaat en kennen dus grote autonomie voor wat betreft hun politiek. De lijnen om politiek vervolgens om te zetten in beleid zijn daarnaast kort.

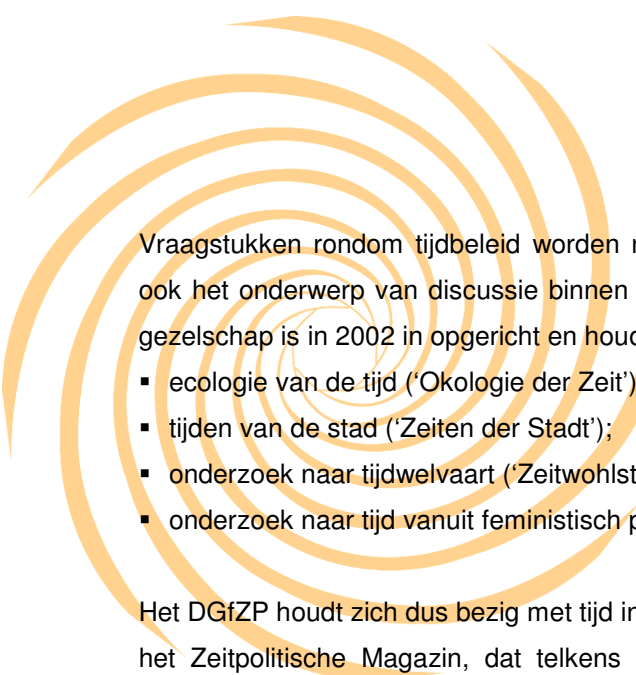
3.2. Invulling tijdbeleid in Duitsland

De projecten in Duitsland zijn divers en richten zich op veel verschillende thema's. Kenmerkend voor de situatie in Duitsland is dat steeds per individueel geval wordt gekeken hoe of wat de beste aanpak is, waarna publieke/private partijen aan de slag gaan.

In verschillende Duitse steden zijn projecten uitgevoerd met betrekking tot de publieke en private dienstverlening. In sommige gevallen gaat het dan om verruiming van de openingstijden (aan het einde van dag of op zaterdag), zodat deze beter aansluiten op de behoeften van burgers. In andere gevallen gaat het om een betere afstemming c.q. modernisering van de openingstijden van verschillende publieke dienstverleners. Dit laatste is in Duitse steden bijvoorbeeld vormgegeven via one-stop loketten of Burgerdagen (bijvoorbeeld op donderdag van 08:00 's ochtends tot 20:00 's avonds).

In antwoord op verschillende vervoersvraagstukken zijn in diverse Duitse steden mobiliteitsverdragen opgesteld. Vraagstukken zijn bijvoorbeeld: op welke manier moet het openbaar vervoer in een bepaald gebied worden georganiseerd of eventueel worden uitgebreid, zodanig dat het openbaar vervoer een reëel alternatief vormt voor de auto (Wolfsburg)? Een vraagstuk dat in Bremen speelde, betrof de vraag op welke manier verschillende transportsystemen in een stad moeten worden georganiseerd en met elkaar moeten worden verbonden, zodanig dat het geheel optimaal aansluit bij de behoeften van de burgers.

Een aparte categorie projecten heeft betrekking op het gebruik van de ruimte: hoe veilig is de openbare ruimte, hoe aantrekkelijk is een gebied? In deze projecten gaat het er bijvoorbeeld om te voorkomen dat in een stad aparte zones ontstaan met als bestemming wonen, werken, horeca, industrie, dienstverlening, et cetera. Dergelijke zones lopen het risico op de momenten, dat zij niet in gebruik zijn, onprettige en stille plekken te zijn. Door zones multifunctioneel in te richten, zijn op verschillende momenten van de dag en voor verschillende gebruikers aantrekkelijke plekken om te vertoeven. Ook is het mogelijk om gebouwen op verschillende momenten van de dag een andere functie te geven: een school, die 's avonds fungeert als een ontmoetingsplaats.

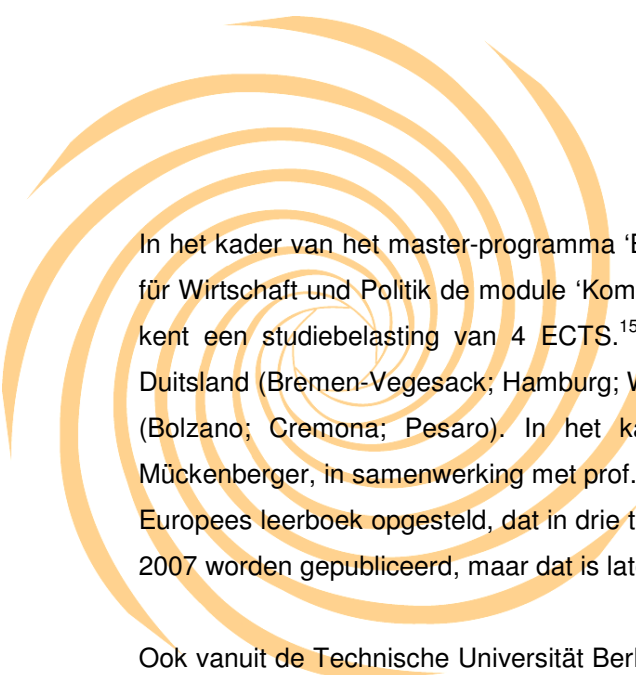
Vraagstukken rondom tijdbeleid worden niet alleen projectmatig in steden opgepakt, maar zijn ook het onderwerp van discussie binnen het 'Deutsche Gesellschaft für Zeitpolitik' (DGfZP). Dit gezelschap is in 2002 in opgericht en houdt zich bezig met de volgende vier onderwerpen:

- ecologie van de tijd ('Ökologie der Zeit');
- tijden van de stad ('Zeiten der Stadt');
- onderzoek naar tijdswelvaart ('Zeitwohlstandforschung');
- onderzoek naar tijd vanuit feministisch perspectief ('Feministische Zeitforschung').

Het DGfZP houdt zich dus bezig met tijd in een breed perspectief. Sinds 2003 verschijnt periodiek het Zeitpolitische Magazin, dat telkens aan een bepaald thema is gewijd. Thema's worden telkens vanuit verschillende achtergrond en verschillende disciplines benaderd. In de afgelopen dertien uitgaven zijn onder andere aan de orde zijn gekomen: gebrek aan tijd, het ritme van de week, tijd en cultuur, tijdpolitiek en gezinnen, et cetera. Daarnaast wordt elk jaar een bijeenkomst georganiseerd. Zo was de bijeenkomst van 2008 gewijd aan het recht op eigen tijd ('Ein Recht auf eigene Zeit – Chancen zeitpolitischer Intervention'). Het bestuur van de DGfZP wordt gevormd door prof. dr. Ulrich Mückenberger, dr. Jürgen P. Rinderspacher, prof. dr. Dietrich Henckel en dr. Helga Zeiher. Het gezelschap zelf bestaat uit academici, vakbonden, werkgevers, vertegenwoordigers van de kerk en vertegenwoordigers van belangenorganisaties.

3.3. Academisch onderzoek

Het onderzoek in Duitsland ligt in belangrijke mate bij de Universität Hamburg, Fakultät Wirtschafts- und Sozialwissenschaften. De leerstoel Zeitpolitik (Engels: Time-Lab) binnen deze faculteit wordt voorgezeten door prof. dr. Ulrich Mückenberger. De leerstoel Zeitpolitik is in 2003 opgericht. Vanuit de Universiteit van Hamburg heeft prof. dr. Ulrich Mückenberger deelgenomen aan verschillende internationale samenwerkingsprogramma's: Eurexcter, SURE en projecten in het kader van EQUAL. Net als de onderzoeksgroep van Sandra Bonfiglioli combineert ook leerstoel Zeitpolitik wetenschappelijk onderzoek met contractonderzoek en consultancy.

In het kader van het master-programma 'European Studies' wordt aan de Hamburger Universität für Wirtschaft und Politik de module 'Kommunale Zeitpolitik in Europa' gegeven. Het programma kent een studiebelasting van 4 ECTS.¹⁵ Tijdens de module worden projecten besproken uit Duitsland (Bremen-Vegesack; Hamburg; Wolfsburg), Frankrijk (Belfort; Poitiers; Rennes) en Italië (Bolzano; Cremona; Pesaro). In het kader van deze module wordt door prof. dr. Ulrich Mückenberger, in samenwerking met prof. dr. Sandra Bonfiglioli en van dr. Jean-Yves Boulin, een Europees leerboek opgesteld, dat in drie talen zal verschijnen. Oorspronkelijk zou het leerboek in 2007 worden gepubliceerd, maar dat is later uitgesteld tot 2009.

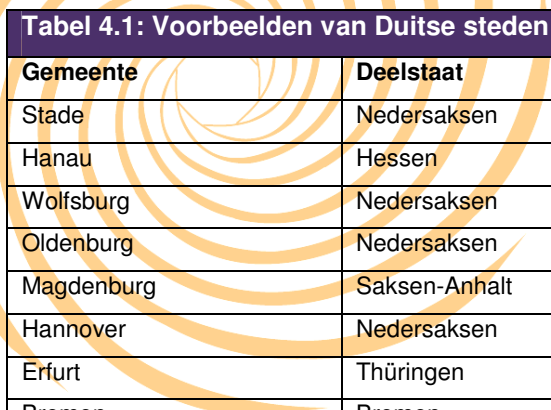
Ook vanuit de Technische Universität Berlin wordt actief onderzoek verricht naar tijdbeleid, in het bijzonder door Prof. dr. Dietrich Henckel. Prof. dr. Dietrich Henckel is het hoofd van de leerstoel 'Stadt und Regionalökonomie' (aan het 'Institut für Stadt- und Regionalplanung'). Deze onderzoeksgroep houdt zich bezig met de integratie van ruimte en tijd.

3.4. Steden

In vergelijking met Italië zijn relatief weinig steden in Duitsland actief bezig op het vlak van 'lokale Zeitpolitik' of 'kommunale Zeitpolitik'. In het Noorden van Duitsland zijn projecten en experimenten uitgevoerd in met name Hannover, Bremen en Hamburg (het 'Kooperationsverbund Nord'). Tweede helft jaren '90 werd een belangrijke impuls gegeven aan projecten in dit deel van Duitsland door zowel het programma Eurexter (zie ook hoofdstuk 9) als de wereldtentoonstelling in 2000 in Hannover (Expo 2000). Via het programma Eurexter waren er financiële middelen beschikbaar voor het uitvoeren van projecten en was het tevens mogelijk om ervaringen uit te wisselen. In het kader van Expo 2000 werd in 1997 door Hannover, Bremen en Hamburg een 'Zeiten der Stadt' werkgroep opgericht, waar verschillende activiteiten uit voortvloeiden. Andere steden, zoals Wolfsburg en Erfurt volgden in dit voetspoor. Na 2000 gingen slechts enkele Noord Duitse steden door, waaronder Hamburg en Bremen. Kenmerkend voor deze twee steden is dat er steeds op elkaar voortbouwende pilotprojecten worden opgestart; telkens met behulp van externe financieringen.

In het Zuiden van Duitsland is met name Hanau actief op dit vlak. Recent lijkt München aangehaakt, met name vanuit de invalshoek van gezinsbeleid.

¹⁵ ECTS is gebaseerd op de internationale afspraak dat studiebelasting van een voltijdse student in één studiejaar 60 creditpunten telt. Eén creditpunt staat dan voor ongeveer 25 – 30 uren studiebelasting.

Tabel 4.1: Voorbeelden van Duitse steden met actief tijdbeleid, naar inwonertal		
Gemeente	Deelstaat	Inwonertal *)
Stade	Nedersaksen	45.908
Hanau	Hessen	88.368
Wolfsburg	Nedersaksen	120.493
Oldenburg	Nedersaksen	159.060
Magdenburg	Saksen-Anhalt	234.996
Hannover	Nedersaksen	516.343
Erfurt	Thüringen	202.658
Bremen	Bremen	547.934
Hamburg	Hamburg	1.754.182

*) Inwonertal in 2006.

3.5. Goede voorbeelden

Bremen Vegesack: Het eerste Zeitbüro in Duitsland

In 1997 werd in Duitsland het eerste tijdkantoor opgezet (naar Italiaans model). Het is een voorbeeld van een samenwerking tussen universiteit en gemeente. Drie doelstellingen: systematisch informatie vergaren over openingstijden van winkels en openbare en particuliere diensten; burgers aanmoedigen om hun tijdbehoeften kenbaar te maken; en proberen een bemiddelende rol te vervullen tussen vragers en aanbieders. Bij het vinden van oplossingen wordt gewerkt met Rondetafelbijeenkomsten / Overlegtafels.

Hamburg Barmbek-Uhlenhorst: Aanpassingen openingstijden

Doel project was het aanpassen van de openingstijden van diensten in de regio Barmbek-Uhlenhorst in Hamburg (120.000 inwoners), ten einde het dagelijks leven van moeders te verbeteren. Ondersteund door de Senatsamt für die Gleichstellung, zorgde het project voor wijzigingen in de spreekuren van huisartsen, betere toegang tot openbare diensten en kinderopvangfaciliteiten en verruiming van de openingstijden van andere diensten, waaronder banken.

Hanau: realiseren van gezinsvriendelijke openingstijden bij artspraktijken

Hanau ligt vlakbij Frankfurt en telt circa. 90.000 inwoners. Binnen het project 'Hanau: die Zeitbewusste Stadt' / 'Innovationspilot Balance: Familiengerechtes Hanau' zijn gezinsvriendelijke openingstijden van artspraktijken gerealiseerd.*

Het project werd gestart met een onderzoek onder de huisartsen. Via de telefoon werd daartoe een vragenlijst afgenomen. Reden om deze vragenlijst via de telefoon af te nemen, was dat het op deze manier tevens mogelijk was om het project mondeling toe te lichten. Bijna alle praktijken in Hanau namen deel aan het onderzoek (122 van de 129). Aansluitend werden bijeenkomsten met artsen georganiseerd. Uit de bijeenkomsten met artsen, die plaats vonden op uitnodiging van de burgemeester, kwam naar voren dat er weinig animo was om openingstijden aan te passen:

- artsen zagen geen economisch voordeel;
- artsen ervoeren restricties vanuit de vereniging van ziekenfondsartsen (Kassenärztliche Vereinigung).

Op basis van de uitkomsten van de gesprekken werd vervolgens met Hanauer artsenvereniging overlegd over vervolgstappen. Dit resulteerde in een gemeenschappelijke brief vanuit de Kassenärztliche Vereinigung aan de huisartsen, met daarin opnieuw de vraag om de openingstijden aan te wijzen en een verwijzing naar nieuwe tarieven voor de zaterdag. In een persbericht werd door de KV uitdrukkelijk steun aan het project betuigd. Dertien artspraktijken hebben naar aanleiding van het project hun openingstijden aangepast. De nieuwe tijden zijn prominent op de website van Hanau geplaatst en bovendien in de brochure opgenomen.

* In het project 'Innovationspilot Balance: Familiengerechtes Hanau' zoekt men een betere balans van familie en beroep door Zeitbrücken, Zeitfenster en Zeitinseln. Hanau heeft zich als eerste gemeente in Duitsland laten auditen en houdt het predikaat: 'Familie und Beruf'.

Bremen 2030 – eine zeitbewusste Stadt

‘Bremen 2030 – eine zeitbewusste Stadt’ had zich zelf tot doel gesteld om een visie te ontwikkelen met betrekking tot de tijdbewuste stad, die als voorbeeld en blauwdruk kan dienen voor andere in dit onderwerp geïnteresseerde steden in Duitsland. Het project werd uitgevoerd onder leiding van Ulrich Mückenberger, samen met het ‘Institut Arbeit und Wirtschaft’ van de Universiteit Bremen en de stad Bremen. In het project werd samengewerkt met internationale partners, zoals de Politecno di Milano. Theoretische ideeën over tijdsgeoriënteerd stadsbeleid en tijdsgeoriënteerde stadsontwikkeling werden in het project vertaald in concrete projecten, die in verschillende buurten van de stad zijn uitgevoerd. De projecten zelf hadden tot doel om de kwaliteit van leven in de stad Bremen te verbeteren, de stad een aantrekkelijke plaats te maken voor inwoners (gebruikers), maar ook voor de industriële en de dienstverlenende sector. Er werd gewerkt met mobiliteitspacts en tijdspacts.

Een eerste constatering was dat inwoners beperkt worden in de keuzes, die zij kunnen maken als gevolg van bestaande institutionele structuren en het ritmen. In het oosten van de stad is een industrieel gebied, transport en verkeersstromen van inwoners, pendelaars, bedrijven, klanten, winkelcentra en fabrieken samen zorgen voor file, verkeerslawaaai, risico op ongelukken en lastige bereikbaarheid. Dit is niet alleen een probleem voor de stad, maar ook voor iedereen die daar elke dag met leven of werken. Binnen het project Bremen 2030 werd een ‘plannings dialoog’ opgezet, waarbij alle dynamiek in het deel van de stad met elkaar werd verbonden en beter op elkaar afgestemd.

Een tweede lijn was gericht op het creëren van meer flexibele kinderopvangtijden. Ouders, kleuterleiding, vertegenwoordigers van dienstverlenende organisaties en publieke dienstverlening waren betrokken bij een proces met alle kinderopvanginstellingen van een district. Onder begeleiding van het onderzoeksteam werd een aantal praktische en flexibele kinderopvangmodellen geformuleerd.

In een district in het Noorden was de slechte bereikbaarheid met het openbaar vervoer een probleem. Daar kwam nog bij dat het treinstation niet de functie vervulde die het in het gebied zou moeten vervullen. Alle betrokken instituties kwamen een werk- en ontwikkelingsproces overeen. Tijdens dit proces werd een aantal goede oplossingen aangedragen voor de coördinatie van tijdschema's, de onderlinge communicatie en gezamenlijke dienstverlening van verschillende transportbedrijven, de prijzen, het gemeenschappelijk van ruimtes, de distributie van informatiemateriaal en de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de veiligheid en de netheid van de openbare faciliteiten.

Tot slot is in het centrum van de stad een project uitgevoerd, gericht op de openingstijden van het nieuw geschapen burgerservicecentrum. Bij het vinden van de optimale openingstijden werd zowel het perspectief van de gebruikers en de inwoners meegenomen, als ook het perspectief van de medewerkers.

4. FRANKRIJK

In Frankrijk zijn de afgelopen jaren verschillende initiatieven tot stand gekomen op het gebied van tijdbeleid. Dit beleid wordt, in navolging van Italië, vaak gevat onder de noemer van 'Temps de la Ville'. In de tweede helft van de jaren '90 vormde het netwerk Eurexter (zie hoofdstuk 9) een eerste prikkel voor steden en gemeenschappen in Frankrijk om met tijdbeleid aan de slag te gaan. De Franse tak van dit programma, 'L'École française d'excellence territoriale' (EFET), begon in die periode met colloquia over het onderwerp en organiseerde in 1998 een studiereis naar Italië.¹⁶ Sinds de millenniumwisseling hebben een vijftiental steden en lokale gemeenschappen in Frankrijk projecten geïnitieerd om tot een betere tijdsafstemming te komen. Belangrijke motor hierbij was de 'Délégation à l'aménagement du territoire et à l'action régionale' (DATAR).¹⁷ Tussen 2000 en 2003 heeft deze organisatie een symposiumreeks georganiseerd 'Temps et territoire', waar, naast de verschillende steden, ook vertegenwoordigers van ministeries, universiteiten, werkgevers, vakbonden en verenigingen aan deelnamen. Aldus ontstond een gemêleerd netwerk, dat met elkaar ideeën en ervaringen kon uitwisselen. De bijeenkomsten vonden deels op locatie plaats bij de deelnemende steden.

In deze jaren was ook de Franse overheid nauw betrokken bij het tijdbeleid. Het ministerie van Steden en het Staatssecretariaat voor de Rechten van de Vrouw organiseerden in 2000 gezamenlijk een conferentie getiteld 'Temps des villes, temps des femmes'. Zij vroegen bovendien aan de burgemeester van Rennes, Edmond Hervé, om een rapport over dit onderwerp te schrijven. In dit kader is de auteur op studiebezoek geweest in Italië, Duitsland en Nederland (Hervé, 2001). Eén van de aanbevelingen uit het rapport is om in elke gemeenschap met meer dan 20.000 inwoners een tijdbureau op te zetten, onder de verantwoordelijkheid van de burgemeester, met als doel om tot een betere tijdsafstemming te komen. In 2001 is vanuit de overheid een subsidiefonds voor tijdbeleid opgezet, waar steden en gemeenschappen een beroep op konden doen. In totaal maakten tien steden en gemeenschappen van deze mogelijkheid gebruik en richtten een tijdbureau op en/of kwamen tot concrete acties.¹⁸

¹⁶ Aan deze studiereis namen vertegenwoordigers uit Lille, Saint Denis, Poitiers, Strasbourg en Charleville-Mezières deel.

¹⁷ DATAR is in 1963 opgericht om de politiek van gebiedsgerichte aanpak en ruimtelijke ordening te stimuleren en te coördineren. In 2005 is DATAR vervangen door de Délégation interministérielle à l'aménagement et à la compétitivité des territoires (DIACT).

¹⁸ Saint Denis, Poitiers, le territoire de Belfort, le département de Gironde, Lille, Nancy, Parijs, Rennes, Amiens, Dunkerque, le Havre, Marseille en Valenciennes. Het subsidiefonds is getiteld 'Fonds National pour l'Aménagement du territoire'.

De Franse parlamentsverkiezingen van 2002 betekenden een einde aan de betrokkenheid van de overheid bij het tijdbeleid, ook in financiële zin.¹⁹ Vanaf dat moment lag het initiatief op dit domein bij de lokale gemeenschappen. De financiële middelen uit het ESF-programma EQUAL zorgde er voor dat het netwerk van steden rondom tijdbeleid in stand werd gehouden en er nieuwe initiatieven tot stand kwamen. Binnen het programma EQUAL koos elke gemeenschap voor een eigen invulling van het onderwerp c.q. een eigen prioritering: emancipatiebeleid in Rennes, mobiliteit in Belfort, bemiddeling bij kinderopvang in bijvoorbeeld Parijs en Dunkerque, et cetera.

Kenmerkend voor de huidige situatie in Frankrijk is dus een gebiedsgerichte aanpak, waarbij initiatieven worden ondernomen vanuit de lokale overheid: afgevaardigden en lokale ambtenaren. Projecten komen veelal tot stand vanuit politieke besluitvorming. Dit brengt echter ook met zich mee dat continuering van projecten afhankelijk is van diezelfde politiek.

4.1. Wetgeving

In Frankrijk is er geen wet, die gemeenten verplicht stelt om zich met tijdbeleid bezig te houden. Edmond Hervé deed in 2001 een oproep om tot een dergelijke wet te komen, maar daar is geen gehoor aan gegeven. Wel is er in de wet Aubry II een aanbeveling op dit vlak te vinden voor agglomeraties van meer dan 50.000 inwoners (artikel 1, lid 7):²⁰

“Dans les agglomérations de plus de 50.00 habitants, le président de la structure intercommunale, en liaison, le cas échéant, avec les maires des communes limitrophes, favorise l'harmonisation des horaires des services publics avec les besoins découlant, notamment du point de vue de la conciliation entre vie professionnelle et vie familiale, de l'évolution de l'organisation du travail dans les activités implantées sur le territoire de la commune ou à proximité. A cet effet, il réunit, en tant que de besoin, les représentants des organismes ou collectivités gestionnaires des services concernés et les met, le cas échéant, en relation avec les partenaires sociaux des entreprises et des collectivités afin de promouvoir la connaissance des besoins et de faciliter la recherche d'adaptation locale propre à les satisfaire”.

¹⁹ Alleen het Institut des villes, via een interdepartementale werkgroep gericht op stedelijk beleid, houdt zich op nationaal niveau nog bezig met het tijdbeleid.

²⁰ Wet nr. 2000-37, van 19 januari 2000: 'Loi relative à la réduction négociée du temps de travail'.

4.2. Invulling tijdbeleid in Frankrijk

Het tijdbeleid in Frankrijk is gecentreerd rondom drie thema's (Boulin, 2009):

- verbetering van de kwaliteit van het leven door het verbeteren van het aanbod en de toegankelijkheid van de dienstverlening, door een verbetering van de mobiliteit en andere middelen om de balans tussen werk en privé te vergemakkelijken;
- gelijkheid tussen mannen en vrouwen, maar ook op sociaal vlak en tussen leeftijdsgroepen, met als uitvloeisel sociale cohesie;
- duurzame ontwikkeling, enerzijds te bereiken via mobiliteitsverdragen, gericht op een daling van het individueel autogebruik, en anderzijds door binnen de stad voor korte afstanden te zorgen (bijvoorbeeld via one-stop loketten).

Bij het eerste thema is de achterliggende gedachte dat een gebied aantrekkelijk is om te wonen of te werken op het moment dat het gebied makkelijk bereikbaar is, veilig is en alle burgers gebruik kunnen maken van de dienstverlening. Ten einde de afstemmingsproblematiek te bepalen en tot oplossingen te komen, wordt in de verschillende steden gebruik gemaakt van tijdbureaus. De invloed van tijdbureaus is, na Italië, in Frankrijk het grootst. Deze tijdbureaus zijn onder verschillende benamingen te vinden: Bureaux des Temps (Rennes, Lille, Paris), Espace des Temps (Grand Lyon), Maison des Temps et de la Mobilité (Belfort), Agence des Temps (Poitiers), Ateliers des Temps (conseil général de Gironde), Mission Gestion des Temps (Montpellier), Maison Harmonisation des Temps (Dunkerque).

Vrijwel alle tijdbureaus zijn opgenomen in de lokale bestuursorganisatie. Uitzondering hierop is het tijdbureau van Belfort. Dit tijdbureau had gebruik gemaakt van een mogelijkheid in de wet om als zelfstandige vereniging te opereren. Gevolg was dat het wel subsidie ontving, maar een relatief grote autonomie had in de uitvoering. Het bureau is in 2006 opgeheven; een belangrijke reden hierbij was dat de afstand tot de politieke besluitvorming toch te groot was in de praktijk. Hoewel de tijdbureaus zijn ingebed in de bestuurlijke organisatie, ontbreekt het de lokale ambtenaren, die zich op lokaal niveau met het tijdbeleid bezig houden, vaak aan invloed of middelen. De afgevaardigden op hun beurt, hebben vaak onderwerpen als gelijkheid tussen mannen en vrouwen of duurzame ontwikkeling in hun portefeuille, waardoor ook voor hen het tijdbeleid als op zich zelf staand thema vaak in de marge blijft.

Alle tijdbureaus streven een zelfde doel na: het verbeteren van de toegankelijkheid van de bestaande diensten voor gezinnen, jongeren, alleenstaanden en ouderen. In de invulling is echter wel een verschil te vinden tussen de verschillende organisaties, zoals onderstaande laat zien.

Bureau des Temps de la Ville de Paris

Het Bureau des Temps de la Ville de Paris is in 2002 door de gemeente opgericht op initiatief van de burgermeester van Parijs. Het staat onder het gezag van de Algemeen Secretaris (Secrétaire Générale) van Parijs en onder de verantwoordelijkheid van de wethouder die is belast met publieke zaken. De stad Parijs wil met behulp van het Bureau des Temps de ongelijkheid met betrekking tot tijden, met name tussen mannen en vrouwen, alsmede de mogelijkheid van uitsluiting verminderen. Sinds de oprichting verricht het Bureau des Temps onderzoek naar het aanbod van diensten op verschillende momenten van de dag, de week en het jaar versus de behoeften van de inwoners van Parijs (onder andere met behulp van Overlegtafels). Op basis daarvan heeft het Bureau des Temps concrete aanbevelingen gedaan om de publieke dienstverlening beter aan te laten sluiten op het ritme van het privéleven, het gezinsleven en het werkzame leven van Parijzenaars. Dit heeft onder andere geleid tot langere openingstijden sportcentra, bibliotheken, zwembaden en culturele centra.

Agence des Temps de la Communauté d'Agglomération de Poitiers

Het Agence des Temps de la Communauté d'Agglomération de Poitiers (Agence des Temps de la CAP) is opgericht in 2001. De missie van het bureau is om tijd te nemen en de tijd van anderen te begrijpen ("Prendre le temps... de comprendre celui des autres"). Door middel van verschillende activiteiten probeert het Agence des Temps aan te sluiten bij nieuwe ritmes in het leven en te zorgen voor nieuwe openingstijden in de stad, om daarmee het dagelijks leven van de inwoners te vergemakkelijken. Projecten van het Agence des Temps zijn onder andere: one-stop loketten aan het begin van het schooljaar, publieke debatten op dinsdag over het thema tijd 'Mardis de Temps', de planning van de openingstijden van de publieke dienstverlening en het onderzoek naar het nachtelijk leven. Daarnaast heeft het Agence des Temps een drietal onderzoeken laten uitvoeren:

- een kwalitatief onderzoek naar de wensen van ouders en kinderen in de leeftijd tussen 9 en 12 jaar met betrekking tot de tijden van buitenschoolse activiteiten in de gemeenschap van Buxerolles;
- een vragenlijstonderzoek onder senioren in Poitiers, sterk gericht op tijdstoegankelijkheid van ondersteunende diensten;
- een onderzoek naar het nachtleven in Poitiers.

La Mission Gestion des Temps de Montpellier

La Mission Gestion des Temps heeft als doel om de tijd binnen de agglomeratie Montpellier beter te managen. Het managen van tijd is een waar probleem geworden in de 21^e eeuw. Iedereen streeft naar een betere balans tussen werk, opleiding, vrije tijd en familie. Maar zijn de tijden van het openbaar vervoer en publieke dienstverlening wel afgestemd op die tijden? Sinds medio 2006 is de agglomeratie Montpellier gestart met na te denken over tijd in drie domeinen (mobiliteit, economie en vrije tijd), ten einde activiteiten beter te coördineren en dienstverlening aan te passen aan nieuwe levensstijlen. Een betere temporele ordening leidt tot een vergemakkelijking van de organisatie van het dagelijks leven. Sinds 2006 zijn verschillende concrete acties gerealiseerd binnen de drie domeinen.

Mobiliteit:

- vermindering van de drukte op een bepaalde tramlijn door de helft van de colleges op de drie universiteiten van Montpellier een kwartier later te laten starten;
- verlenging tijden waarop de tram rijdt op vrijdag- en zaterdagochtend tot 02:00 uur 's morgens, om zo tegemoet te komen aan de wensen van nachtbrakers;
- verbetering van de dienstregeling van de bussen in het weekend;
- creatie voorbeeldfunctie door alle gemeenteambtenaren meer zeggenschap te geven over hun werktijden (zij mogen tussen 07:15 en 09:15 uur beginnen met werken).

Vrije tijd:

- aanpassing van de openingstijden van de mediatheken, verschillende musea en zwembaden aan de wensen van de bezoekers (ruimere openingstijden, avondopenstelling);
- mogelijkheid om alle activiteiten die in de zwembaden worden georganiseerd online op te zoeken.

Economie:

- alle medewerkers van de gemeente kunnen een cursus volgen: meer controle over uw tijd in Montpellier. Het gaat hierbij niet alleen om timemanagement, maar ook om na te denken over de verbinding tussen de verschillende tijdvraagstukken in het eigen leven.

Bureau des Temps de la Ville de Rennes

Het Bureau des Temps de la Ville de Rennes is in maart 2002 opgericht, naar aanleiding van het rapport van Edmond Hervé (zie hierboven), waarin hij de aanbeveling doet dat alle Franse steden met meer dan 20.000 inwoners een Bureau des Temps opzetten. Het Bureau des Temps de la Ville de Rennes heeft sinds de oprichting verschillende activiteiten uitgevoerd:

Inzicht verkrijgen in de behoeften

Er zijn verschillende kwalitatieve studies uitgevoerd om inzicht te krijgen in de knelpunten in verschillende levensfasen:

- In het kader van het EQUAL project "Rennes, égalité des temps" is onderzocht welke knelpunten vrouwen ervaren in het dagelijks leven, bij het organiseren van hun werk, de toegankelijkheid van publieke diensten, of de verdeling tussen huishoudelijke en opvoedkundige taken. Parallel is een andere kwalitatieve studie uitgevoerd om vast te stellen wat tijdsbeperkingen zijn van werkgevers en wat eventuele verbeteringen daarin zouden kunnen zijn.
- Ritmes van scholen. Om beter te kunnen begrijpen wat de gevolgen zijn van het ritme van schooltijden en opvang op kinderen, onderwijzend personeel maar ook op ouders, is een evaluatie van start gegaan.
- Met de aanbieders van openbare en private diensten (vervoer, kinderopvang, huishoudelijke taken) zijn diverse interviews gehouden om te bepalen in hoeverre zij tegemoet (kunnen) komen aan de behoeften van werknemers en bedrijven.

Overleg binnen de gemeenschap

- Er is een commissie 'sociale tijd' opgericht, die de verschillende belanghebbende partijen in Rennes met elkaar om de tafel brengt en hen met elkaar laat discussiëren over thema's zoals: verbetering van de lokale diensten of het vervoer, de ontwikkeling van cultuur, sport en recreatie, de wijze waarop beter rekening kan worden gehouden met de tijdsbesteding van studenten, et cetera.

Aanpassing van de organisatie van het werk

- Familievriendelijke werktijden voor schoonmakers.

Verbetering van de dienstverlening

- Parendom. Als aanvulling op de gewone crèches (open van 7:30 – 18:30/19:00 uur) en familiecrèches (open van 06:00 – 21:00 uur) is de dienst Parendom in het leven geroepen. Ouders met een noodsituatie c.q. ouders, die nog geen plaats hebben in een crèche, kunnen van deze dienstverlening gebruik maken.
- Calais: opening crèchevereniging. Er zijn 25 normale plaatsen beschikbaar, één noodplaats en enkele plaatsen voor incidentele opvang. Kinderen mogen maximaal tien uur achtereenvolgens op de crèche blijven, tussen 06:00 – 21:30 uur.

Bijeenkomsten

- De donderdag van de tijd. Het Bureau des Temps organiseert jaarlijks vier conferenties. Doel is de aanwezigen bewust te maken van maatschappelijke tijdsordeningsvraagstukken in de brede zin van het woord (variërend van de vraag wat een tijdsbureau doet, tot de vraag of men de tijdsproblemen van vrouwen kan oplossen).
- Gelijke tijd: ter gelegenheid van de internationale vrouwendag op 8 maart is een wedstrijd georganiseerd met als doel om mensen bewust te maken van de knelpunten waar vrouwen mee worden geconfronteerd bij het combineren van verschillende taken.

Het activiteitenoverzicht van de vier hierboven genoemde tijdbureaus laat zien dat projecten in Frankrijk betrekking hebben op de volgende aandachtsgebieden: mobiliteit en vervoer, kinderopvang, schooltijden, de toegankelijkheid van de publieke en private dienstverlening, de organisatie van de werktijden, inrichting en revitalisering van de openbare ruimte en het nachtleven. Bij dit laatste ligt met name de onderzoeksvraag naar de inrichting van het nachtleven ten grondslag: hoe leeft de stad 's nachts en wat moet daartoe worden georganiseerd?

4.3. Academisch onderzoek

Het academisch onderzoek op het vlak van tijdbeleid is in belangrijke mate geconcentreerd aan de Université Paris Dauphine, het Institut de Recherche Interdisciplinaire en Sociologie, Economie et Science Politique. Vooral Jean-Yves Boulin, verbonden aan dit instituut, heeft veel over dit onderwerp geschreven. Jean-Yves Boulin neemt tevens, als enige academicus, zitting in het dagelijks bestuur van het netwerk Tempo Territorial.

4.4. Steden

Zoals hierboven genoemd, is het aantal steden en regio's in Frankrijk dat zich actief bezig houdt met tijdbeleid beperkt tot circa vijftien.²¹ Deze steden zijn verenigd in Tempo Territorial. Tabel 4.1 laat zien welke steden/regio's onderdeel zijn van het netwerk Tempo Territorial. De rechterhelft van tabel 4.1 laat zien welke steden/regio's zich voor het thema interesseren (zonder zelf op dit moment concrete acties te ondernemen).

²¹ De vier pioniers in Frankrijk zijn overigens: Saint Denis, Poitiers, het territoire de Belfort en het conseil général de Gironde.

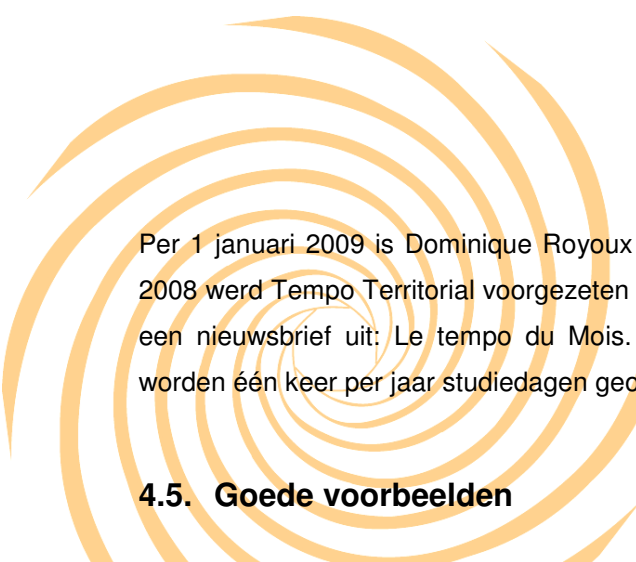
Tabel 5.1: Overzicht van steden/regio's die lid zijn van Tempo Territorial, dan wel zich interesseren voor tijdbeleid

Steden/regio's die onderdeel zijn van het netwerk Tempo Territorial	Steden/regio's die zich interesseren voor tijdbeleid
Mairie de Paris	Mairie de Rouen
Communauté urbaine du Grand Lyon	Mairie de Caen
Communauté d'agglomération de Montpellier	Communauté urbaine de Nantes métropole
Conseil général de Gironde	Mairie de Niort
Communauté d'agglomération de Poitiers	Communauté urbaine du Grand Nancy
Mairie de Saint Denis	Mairie de Pantin
Mairie de Dijon	Mairie de La Roche
Mairie de Rennes	Mairie de Douarmenez
Mairie de Quimper	Mairie d'Ivry sur Seine
Mairie de Chambéry	Conseil Général de l'Essonne
Communauté urbaine de Dunkerque	Mairie de Versailles
Mairie d'Angers	Mairie d'Issy-les-Moulineaux
Conseil Général de Seine Maritime à Rouen	Communauté d'agglomération de Rouen
Mairie de Brive-la-Gaillarde	Mairie d'Aubagne
	Mairie de Strasbourg et Communauté urbaine de Strasbourg
	Mairie de Lille, Conseil général de Lille, Conseil régional Nord-Pas-de-Calais

NB: Communauté de communes (2.406) < Communauté urbaine (171) < Communauté d'agglomération (16).

Tempo Territorial is een nationaal netwerk zonder winstogmerk, dat in 2004 is opgericht met gelden vanuit EQUAL. Het netwerk heeft als doel om het uitwisselen van ideeën, het met elkaar delen, het van elkaar leren en het samenwerken tussen verschillende partners, die actief zijn op het gebied van temporele ordening, te bevorderen. Dit doet Tempo Territorial door:

- het begeleiden van de actoren op het gebied van temporele ordening;
- het integreren van de dimensie tijd in verschillende domeinen: ruimtelijke ordening en het milieu, economische ontwikkeling, vervoer, sociale dienstverlening, cultuur, sport en vrije tijd, dienstverlening, et cetera.
- het creëren van een ontmoetingsplaats voor hen die met temporele ordening aan de slag willen gaan;
- het faciliteren van het publieke debat.

Per 1 januari 2009 is Dominique Royoux voorzitter van Tempo Territorial. Van 2004 tot en met 2008 werd Tempo Territorial voorgezeten door Anne-Marie Monomakhoff. Tempo Territorial geeft een nieuwsbrief uit: Le tempo du Mois. De nieuwsbrief heeft geen vaste frequentie. Tevens worden één keer per jaar studiedagen georganiseerd: de 'Temporelles'.

4.5. Goede voorbeelden

Poitiers: One-stop loketten (*guichets uniques*) aan het begin van het schooljaar

Het idee is simpel: zorg ervoor dat ouders verschillende zaken aan het begin van het schooljaar in één keer kunnen regelen, in plaats van dat zij bij verschillende loketten en/of diensten langs moeten gaan, met elk hun eigen openingstijden. Met andere woorden: biedt ouders tijdwinst door hen makkelijke toegang te geven tot de openbare diensten. Het is een effectief voorbeeld van samenwerking tussen verschillende aanbieders van publieke diensten om het leven voor gebruikers (in dit geval ouders met schoolgaande kinderen) te vergemakkelijken.

Het idee voor een one-stop loket wordt in het voorjaar van 2001 voor het eerst gelanceerd door de Agence des Temps de la CAP. Aan het begin van het schooljaar 2001/2002 wordt hier in Poitiers Zuid voor het eerst mee geëxperimenteerd. Op één locatie, het Maisons de quartier (het lokale buurtcentrum), presenteren alle relevante organisaties zich tussen 17.30 tot 19.30 uur. Met behulp van het one-stop loket kunnen een honderdtal ouders hun zaken regelen zoals: kantinekaarten en busabonnementen kopen, zich inschrijven bij de bibliotheek, vrijetijdsverenigingen en sportcentra alsmede allerhande benodigde informatie verkrijgen. Iedereen is tevreden, ook de nieuwe inwoners die op deze manier kennis kunnen maken met alle mogelijkheden van hun nieuwe woonplaats. Voor schooljaar 2002/2003 is het concept uitgerold over alle zes districten van Poitiers.

Ook aanwezig bij de one-stop loketten zijn de twee bureaus 'Hlm' (Habitation à loyer modéré; gericht op sociale woningbouw) en 'l'Union Poitevine' (gericht op gepensioneerden). Men kan terecht voor een twaalfstal publieke diensten en een dertigtal verenigingen. Vrijwilligers verstrekken informatie en inschrijfformulieren. Met behulp van computers en een netwerkkoppeling regelen zij alle zaken.

In eerste instantie wordt de logistieke voorbereiding alsmede alle communicatie verzorgd door de Agence des Temps de la CAP. Later wordt dit overgenomen door de stad Poitiers. De tijden van de one-stop loketten worden na verloop van tijd aangepast: om vaders meer te betrekken, wordt er ook een loket op zaterdagochtend geopend.

Rennes: Familievriendelijke werktijden

Het schoonmaken van de gemeentelijke gebouwen kende een gebroken ploegensysteem. De hoofdzakelijk vrouwelijke schoonmakers werkten zowel in de vroege ochtend als in de late avond. Hierdoor hadden zij grote moeite om werk en privé te combineren en hadden zij bovendien slecht toegang tot allerlei diensten. Ook de onderhoudsmedewerkers bij de gemeente kenden een rooster met versnipperde uren en onvolledige banen, hetgeen resulteerde in een hoog ziekteverzuim alsmede een hoog verloop. De medewerkers zelf hadden problemen met het combineren van hun werkzame leven met hun privéleven.

De stad Rennes heeft acties ondernomen om de arbeidsvoorwaarden van het personeel te verbeteren. De doelstellingen zijn duidelijk gedefinieerd:

- het opstellen van een rooster en een planning van de werkzaamheden, welke kan dienen als blauwdruk voor andere werkgevers (zowel publiek als particulier);
- het in stand houden van onderhoud aan de gebouwen door de gemeentelijke ambtenaren;
- het bevorderen van de goede samenhang tussen werktijd en privétijd alsmede beroepsgelijkheid;
- het verhogen van de effectiviteit en de kwaliteit van de dienstverlening.

Er is een pragmatische methode gehanteerd. Een inventarisatie van de 47 betrokken locaties in combinatie met individuele interviews met medewerkers resulteerde in een analyse van de situatie, de moeilijkheden, de wensen, de verwachtingen en motivatie van de medewerkers. De leidinggevenden van de diensten hebben hun bijdrage geleverd aan de planning van het onderhoud. Na een proefperiode zijn de werktijden van de schoonmakers aangepast naar continu roosters (hetzij: 7:30 – 15:30 uur; hetzij: 10:45 – 18:45 uur), met één uur lunchpauze. Het werk wordt voortaan uitgevoerd in tweetallen. Dit zorgt ervoor dat medewerkers zich minder geïsoleerd en onveilig voelen. Reistijd tussen verschillende locaties geldt als werktijd. De nieuwe organisatie van het werk is van toepassing op 41 medewerkers, werkzaam op de 47 locaties.

Binnen het gemeentebestuur is een projectteam opgericht om de verandering te begeleiden, onder de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van het Directoraat Generaal, het Directoraat P&O, de Dienst die zich bezighoudt met het schoon houden van de locaties en het Bureau des Temps. De burgemeester is de hele periode sterk betrokken geweest bij het project. Alle diensten van de stad Rennes hebben aan het proces deelgenomen. Een projectleider is aangenomen voor een periode van 18 maanden.

Het ziekteverzuim is na de introductie van de nieuwe werktijden gedaald met 45%, terwijl de productiviteit is gestegen met 15%. Medewerkers zijn tevreden. De stad Rennes heeft een bewustwording geïnitieerd onder ministeries, gemeentes, woningcoöperaties en universiteiten. Het nodigt hen uit om 'betere werktijden' op te nemen als criterium in publieke aanbestedingen voor schoonmaakwerkzaamheden.

Parijs: gelijkheid tussen mannen en vrouwen

Het project 'Laten we de tijd nemen om vader te zijn' ('Prenons le temps d'être père') is een voorbeeld van een project dat onder dit thema valt. Het project is gefinancierd met gelden van het programma EQUAL en in 2006 uitgevoerd in Letland, Denemarken, Bulgarije en Frankrijk. Doel van dit project is om de betrokkenheid van mannen bij het gezin te bevorderen en een betere balans te creëren tussen het werkzame leven en het gezinsleven. De Franse partner in het project, het Nationale Centrum voor Informatie en Documentatie van Vrouwen en Families (Le Centre National d'Information et de Documentation des Femmes et des Familles, CNIDFF) heeft de stad Parijs gevraagd mee te werken als pilotorganisatie.

Het doel van het project is om de rol van vaders in het gezin te vergroten, om 'gender-stereotypering' tegen te gaan en om aandacht te vragen voor de problematiek van ongelijkheid tussen vrouwen en mannen. Enerzijds gaat het hierbij om een culturomslag en anderzijds om de organisatie van het werk. Het project in Parijs heeft zich geconcentreerd op gemeenteambtenaren. Er is een enquête gehouden onder vaders. Daarnaast heeft een inventarisatie plaatsgevonden van de arbeidstijdpatronen en van de manier waarop het verlof wordt opgenomen. Op basis hiervan zijn weloverwogen actiepunten geïdentificeerd. Vanuit het CNIDFF zijn instrumenten gebruikt om de culturomslag teweeg te brengen: een communicatiebrochure en DVD. Er is een toolkit ontwikkeld om ambtenaren van het stadhuis van Parijs bewust te maken van en te informeren over de gevolgen van het krijgen van een kind: 'Le kit du jeune père'.

Rennes: TIC TAC de tijd in kaart

In het kader van het EQUAL project "Rennes, égalité des temps" is 'TIC TAC le temps à la carte' ontwikkeld. Het is een vernieuwende interactieve dienstverlening, die is bedacht door het Bureau des Temps. Via de website www.tictac.rennes.fr/ kan iedereen gemakkelijk de openingstijden van circa 1.400 organisaties opzoeken. Doel is om tijd te besparen. Op het eerste scherm kun je invullen wat je zoekt, naar thema of op naam en in welke wijk. Bovendien kun je aangeven op welke dag en welke tijd je gebruik wilt maken van de gevraagde dienst.

Je suis disponible

à partir du jusqu'au

à partir de h jusqu'à h

Ma recherche porte sur le thème

Tous

sur le sous-thème

Tous

sur l'organisme (entrer un nom, une partie du nom ou un sigle)

Dans le quartier

Tous

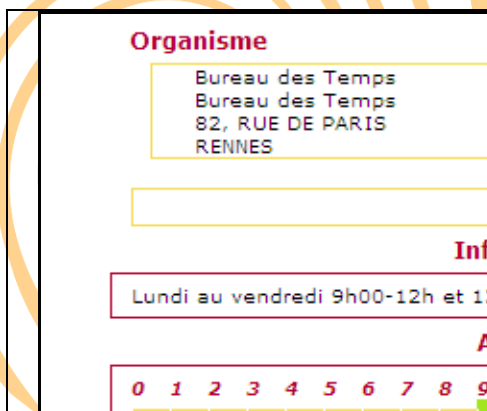
>>> rechercher

In dit specifieke geval is gevraagd om de openingstijden van het Bureau des Temps op maandag 15 juni. Vervolgens kun je kiezen om de locatie op de kaart van Rennes aan te geven en kun je zien of de gevraagde organisatie toegankelijk is met een rolstoel (in dit geval wordt daar geen uitsluitel over gegeven).

Liste des organismes correspondant à vos critères de recherche				Fiche détaillée
Organisme	Horaires pour la période choisie	Localiser sur le plan	Accessibilité handicapé	Sélectionnez dans la liste ci-contre un organisme pour afficher les informations disponibles.
Bureau des Temps				

>>> nouvelle recherche

Door op het klokje te klikken, worden de openingstijden op maandag 15 juni getoond.

Organisme

Bureau des Temps
Bureau des Temps
82, RUE DE PARIS
RENNES

Lundi 15 Juin 2009

Informations horaires

Lundi au vendredi 9h00-12h et 13h30-17h.

Accueil tout public

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23

Fermé sur la plage horaire indiquée
 Ouvert sur la plage horaire indiquée

[Fermer la fenêtre](#)

Réalisé par 6TM pour la ville de Rennes

Montpellier: Verbeterde toegang tot de mediatheken

Na een sterke groei tussen 1995 en 2005 is het gebruik van mediatheken in Montpellier aanzienlijk gedaald, in lijn met een nationale trend, als gevolg van de ontwikkeling van nieuwe toepassingen (bijvoorbeeld internet, muziek en film online) en als gevolg van het veranderen van de levensritmes. In twee enquêtes, uitgevoerd in 2006 en 2007, geeft 30% van de gebruikers aan dat zij ontevreden zijn over de openingstijden. Op basis hiervan wordt besloten om de openstelling te verruimen en de openingstijden en locaties van de mediatheken opnieuw in te richten.

Als eerste actie worden de openingstijden in alle mediatheken met één uur verruimd. Zes mediatheken zijn daarom, vanaf juni 2007, op zaterdag open tot 18.30 uur; één mediatheek heeft echter de voorkeur om op donderdag om 19.30 uur te sluiten. Zowel de vakbond als de medewerkervertegenwoordiging waren hierover geraadpleegd. De openingstijden van de mediatheek van Pignan zijn substantieel verruimd om in lijn te komen met de overige mediatheken. Hiertoe zijn drie nieuwe medewerkers aangetrokken en ingewerkt. De mediatheek van Pignan kan hierdoor ook op donderdag en dinsdag ochtend geopend zijn, gelijktijdig met de markt. Om het terugbrengen van de boeken te vergemakkelijken, is een 'brievbus' ingesteld, waar gebruikers hun boeken 24 uur per dag zeven dagen per week kunnen afleveren (boeken gaan in een soort omhulsel, waardoor zij niet worden beschadigd). Ditzelfde principe is toegepast in de recent geopende mediatheek in Castries.

Dunkerque: Het kopen van plaatsen bij de crèche

In 2005 heeft de voorzitter van de Communauté Urbaine de Dunkerque gepleit voor het opzetten van een crèche voor de kinderen van medewerkers van de Communauté Urbaine de Dunkerque. Deze taak werd vervolgens bij de Mission Temps Communauté Urbaine de Dunkerque neergelegd. Met behulp van een vragenlijst werd nauwkeurig in kaart gebracht wat de behoeften van ouders zijn voor wat betreft verschillende mogelijkheden van opvang. In nauwe samenwerking met de relevante partijen is vervolgens een nieuwe crèche in de stad gecreëerd en zijn kindplaatsen aangekocht voor de medewerkers van de Communauté Urbaine de Dunkerque. Met het stadhuis en het ziekenhuis is een samenwerkingsverband van werkgevers gecreëerd, om meer kindplaatsen te kunnen garanderen aan de kinderopvangorganisatie. Het initiatief heeft er voor gezorgd dat een nieuwe crèche is opgericht in het centrum van Dunkerque voor alle inwoners, met daarbij de winst dat er plaatsen zijn voor kinderen van ambtenaren, onafhankelijk van waar zij wonen. De oprichting van een samenwerkingsverband van werkgevers, 'Places ou petits', zorgt ervoor dat, indien nodig, plaatsen tussen de leden kunnen worden uitgewisseld.

La Gironde: Vervoersplan voor Mérignac

In Mérignac werken 35.000 medewerkers. De rondweg en de grote kruispunten zijn verstopt tijdens piekuren. Dit knelpunt in de infrastructuur zorgt voor ernstige vertragingen, maakt dat klanten en leveranciers op hetzelfde moment aanwezig zijn en resulteert in stress en een verhoogde kans op vermoeidheid, agressiviteit en ongelukken. De stad Mérignac heeft daarom een vervoersplan gemaakt, in samenwerking met de Kamer van Koophandel en Industrie van Bordeaux, de CUB en de Conseil Général van Gironde. Dit plan is samengevoegd met een project voor de hervorming van de dienstregeling van de tram. Partners bij de uitvoering van het vervoersplan waren grote ondernemingen in de industriegebieden, CCIB, CG33, CUB, het vervoersnetwerk van CuB (TBC-Connex). Er is een enquête gehouden bij 9.747 werknemers uit 16 bedrijven, met vragen over hun woon-werkverkeer. Uit het onderzoek komt naar voren dat 86% van de ondervraagden met de auto reist en dat bijna iedereen (92%) alleen in de auto zit. 69% van de werknemers uit Mérignac is binnen dertig minuten op het werk.

Er werden twee doelstellingen geformuleerd. In de eerste plaats het aantrekkelijker maken om met de bus naar de verschillende zones reizen, door de reistijd te verminderen en door het uitbreiden van de dienstregeling aan het begin en aan het einde van de dag. Hiertoe werd ook de leesbaarheid van de lijnen en dienstregelingen verbeterd en werd een overstap met de tram georganiseerd (dit laatste vooral voor de werknemers die niet in Mérignac wonen). Ten tweede werden regelmatig bijeenkomsten georganiseerd voor bedrijven en dienstverleners betreffende het belang om samen te kijken naar alternatieve transportmogelijkheden: openbaar vervoer, alternatieve vervoersmogelijkheden (carpoolen, auto delen, fietsen, et cetera). Het vervoersplan heeft er toe geleid dat bedrijven zijn gemobiliseerd, door hen een platform te bieden waar zij konden overleggen en die het mogelijk maakte om dienstregelingen te wijzigen en af te stemmen op de behoeften. Verschillende bedrijven hebben hun uren aangepast en hebben beleid ontwikkeld ter bevordering van het gebruik van het openbaar vervoer.

Lyon: Schouwen om de stad tijdens de nachtelijke uren in kaart te brengen

In april 2004 nam het 'Espace des temps du Grand Lyon' deel aan een internationaal symposium in Rome over de nachtelijke mobiliteit. Van daaruit is het idee ontstaan om een nachtelijke wandeling door Lyon te organiseren en antwoord te vinden op vragen naar het functioneren van de nacht, de gebruikers en de manier van transport. Aldus liep in december 2004 een zestigtal vrijwilligers tussen 22:00 en 05:00 uur langs vier routes. Op basis van interviews en eigen observaties stelden de vrijwilligers een diagnose op van de 'slapende stad', de 'uitgaansstad' en de 'werkstad' tijdens de nacht. Zij maakten daarbij gebruik van de methodologie, die is ontwikkeld door Luc Gwiazdzinski en het team van het tijdbureau in Belfort. De verschillende waarnemingen en suggesties rondom reizen, vrije tijd, werk, veiligheid, verlichting, publieke dienstverlening en informatie zijn gebundeld in een boekje en wijd verspreid.

Maart 2007 is vervolgens de kaart 'Lyon Villeurbanne au coeur de la nuit' gepubliceerd, met daarin op één plattegrond alle dienstverlening, die tussen 00:00 uur en 05:00 uur toegankelijk is: variërend van restaurants, discotheken, noodhulp, zorg, openbaar vervoerstijden, et cetera. Deze plattegrond, die is bedoeld voor toeristen en inwoners, wordt wijd verspreid door het VVV, hotels, universiteiten en gemeentehuizen.

5. SPANJE

Tijdbeleid in Spanje lijkt zich vooral te hebben geconcentreerd in Barcelona, maar lijkt nog geen vervolg te hebben gevonden in de rest van het land. Tussen 1998 en 2000 zijn in het kader van het programma Eurexcter (zie hoofdstuk 9) in de regio Asturië verschillende projecten op het gebied van tijdbeleid opgestart, vooral met als doel om regio te revitaliseren.²² Na 2000 is er op dit terrein echter niets meer gebeurd in deze regio.

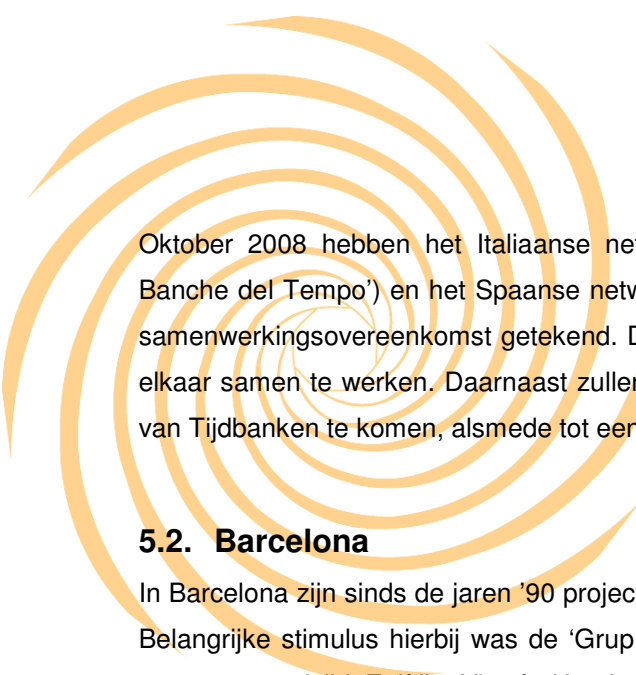
5.1. Tijdbanken

In 1998 is 'Asociación Salud y Familia' (Stichting voor Gezondheid en Gezin) in Barcelona, in samenwerking met de stad Barcelona, een project gestart om netwerken te creëren, gericht op het uitwisselen van tijd tussen groepen van mensen die wonen of werken in dezelfde buurt of stad. Deze netwerken kregen de naam Tijdbanken (Banco del Tiempo), naar vergelijkbare initiatieven die eerder in Italië waren gelanceerd. Net als in Italië is het ruilmiddel tijd en heeft één uur tijd altijd dezelfde waarde: de prijs van een dienst is de tijd die het kost om de dienst uit te voeren. Vandaag de dag zijn over heel Spanje verspreid Tijdbanken te vinden: Alicante, Pamplona, Sevilla, Bilbao, Madrid, et cetera.²³ De gebruikers doen zelf alle administratieve taken, die nodig zijn om de uitwisseling van diensten te coördineren.

Tijdbanken zijn een instrument dat nieuwkomers helpt om in hun nieuwe omgeving te integreren, dat hulp tussen verschillende generaties bevordert en dat mannen en vrouwen op gelijke wijze in staat stelt om tijd voor werk, zorg en vrije tijd op elkaar af te stemmen. Het netwerk van Tijdbanken wordt in Spanje gecoördineerd door 'Asociación Salud y Familia', dat er op toe ziet dat overal dezelfde regels gelden. Het belangrijkste doel van het Spaanse netwerk is om krachten te coördineren en te bundelen om zo tot betere resultaten te komen, via gezamenlijke initiatieven tussen afzonderlijke Spaanse Tijdbanken, in thema's zoals de training van personeel en secretariaat, het aantrekkelijker maken van activiteiten voor de gebruikers, het organiseren van bijeenkomsten om ervaringen uit te wisselen en de speurtocht naar financiering, het versterken van het nationale netwerk van Tijdbanken, het opstellen van samenwerkingsverdragen met lokale, autonome en rijksoverheden, alsmede met stichtingen en private ondernemingen.

²² De universiteit van Oviedo was partner in het programma Eurexcter. Oviedo is de hoofdstad van Asturië.

²³ In Barcelona zijn overigens een aantal Tijdbanken al weer gesloten.

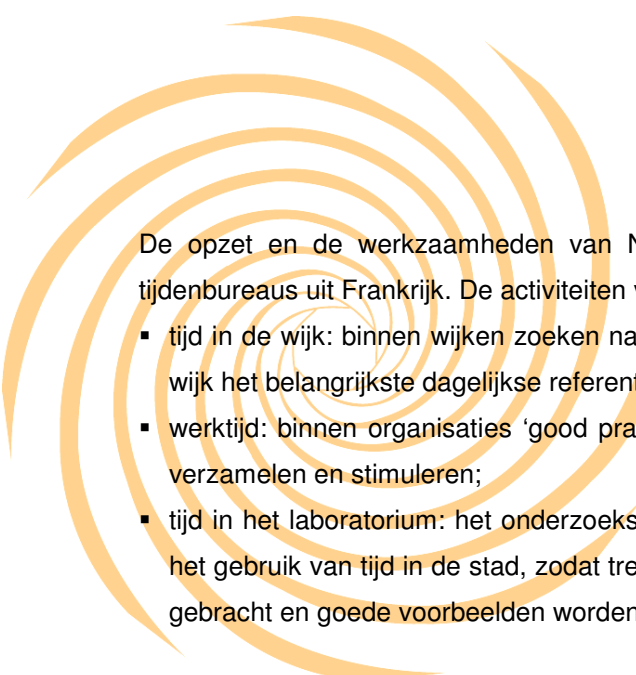
Oktober 2008 hebben het Italiaanse netwerk van Tijdbanken ('Associazione Nazionale delle Banche del Tempo') en het Spaanse netwerk van Tijdbanken ('Asociación Salud y Familia') een samenwerkingsovereenkomst getekend. Doel is om meer van elkaar te leren en intensiever met elkaar samen te werken. Daarnaast zullen beiden zich inspannen om tot een Europees netwerk van Tijdbanken te komen, alsmede tot een wereldwijde Dag van de Tijdbank.

5.2. Barcelona

In Barcelona zijn sinds de jaren '90 projecten en initiatieven rondom tijdbeleid tot stand gekomen. Belangrijke stimulus hierbij was de 'Grup Dona', die in 1988 in Barcelona is opgericht door het gemeenteraadslid Eulàlia Vintró. Het Italiaanse wetsontwerp 'Vrouwen veranderen de tijden' vormde voor 'Grup Dona' inspiratiebron om met dit onderwerp aan de slag te gaan. In 1994 werd in het district Sants-Montjuïc een eerste pilotprogramma op het vlak van stedelijk tijdbeleid uitgevoerd. Voorafgaand aan de pilot werd een onderzoek uitgevoerd naar de tijdsbesteding van de vrouwen in het district. Hieruit kwam onder meer een behoefte aan decentralisatie van lokale diensten en flexibele tijdschema's voor de kinderopvang en de lagere scholen. In 1995 zette de stad Barcelona samen 'Asociación Salud y Familia' een publieke campagne op gericht op legitimatie en stimulering van een meer gelijkwaardige verdeling van de tijd die mannen en vrouwen aan het gezin besteden. In 1998 leidde het project 'In Barcelona veranderen vrouwen de tijden' ('En Barcelona, las mujeres cambian los tiempos') tot de oprichting van de eerste Tijdbank in Barcelona in het district Horta-Guinardó.

Van meer recente datum is 'Nous Usos Socials des Temps' ('New Uses of Time in the City', NUST), een programma dat is opgezet vanuit het stadsbestuur van Barcelona. Het programma valt onder het werk van de City Council Department, dat onder de verantwoordelijkheid valt van het gemeenteraadslid Imma Moraleda; het City Council Department is opgericht in 2003. NUST heeft tot doel om, door middel van studies en experimenten op het vlak van tijdbeleid, te zorgen voor een betere afstemming de tijd van leven, werken en zorgen en op die manier de kwaliteit van leven van de inwoners van Barcelona te verbeteren. De peilers van NUST zijn:

- verkenning (kennis en analyse van de werkelijke situatie alsmede reflectie daar op via studies, publicaties en fora voor debat);
- interventie (stimuleren, coördineren en implementeren van buurtgerichte projecten);
- samenwerking (niet alleen alle relevante actoren betrekken bij het onderwerp (bijvoorbeeld politici, deskundigen, burgers, organisaties, bedrijven), maar ook samenwerkingsverbanden versterken door deel te nemen aan netwerken en c.q. netwerken op te zetten);
- bewustwording (debat op gang krijgen en bewustwording verhogen).

De opzet en de werkzaamheden van NUST vertonen grote overeenkomst met die van de tijdenbureaus uit Frankrijk. De activiteiten van NUST zijn gecentreerd rondom drie thema's:

- tijd in de wijk: binnen wijken zoeken naar oplossingen voor afstemmingsproblemen (omdat de wijk het belangrijkste dagelijkse referentiepunt is inwoners);
- werktijd: binnen organisaties 'good practices' met betrekking tot flexibiliteit van de werktijden verzamelen en stimuleren;
- tijd in het laboratorium: het onderzoeksobservatorium is gericht op (diepte) onderzoeken naar het gebruik van tijd in de stad, zodat trends in kaart worden gebracht, het debat op gang wordt gebracht en goede voorbeelden worden verspreid.

Het project 'Tems de Barri, Temps educatiu compartit' (Tijd in de wijk, tijd voor gedeelde educatie) is gericht op het verbeteren van het aanbod van educatieve activiteiten buiten de standaard tijden.²⁴ Het project heeft er toe geleid dat circa 12.000 kinderen in 49 centra in drie wijken van Barcelona gebruik kunnen maken van een groter aanbod van activiteiten, met een betere programmering en een hogere kwaliteit. Scholen, ouderraden andere organisaties hebben aan het project deelgenomen. Het project 'La Marina' is gericht op het gebruik van tijd en ruimte door de verschillende inwoners van de nieuw gebouwde wijk La Marina.²⁵

Netwerk Tijd en Steden in Spanje

Een gezamenlijk initiatief van het gemeentebestuur van Barcelona het departement voor gelijkheid en burgerschap van het Diputació de Barcelona heeft geleid tot de oprichting in 2005 van een provinciaal netwerk in de provincie Barcelona van 30 gemeenten en 1 districtsraad. De bedoeling is dat binnen het netwerk gezamenlijk wordt nagedacht over lokale beleidsmaatregelen met betrekking tot tijdbeleid, ervaringen worden uitgewisseld en, waar nodig, krachten worden gebundeld. Het netwerk wordt gecoördineerd vanuit het departement voor gelijkheid en burgerschap van het Diputació de Barcelona.

²⁴ Project in samenwerking met de Jaume Bofill Foundation.

²⁵ Project in samenwerking met de Maria Aurèlia Capmany Foundation.

NUST Bedrijven netwerk ('Red de Empresas')

Vanuit NUST is een bedriivenetwerk opgericht van bedrijven in de stad Barcelona. Bedrijven die tot het netwerk behoren worden geacht om zich, binnen de context van maatschappelijke verantwoordelijkheid en gevoel voor het bevorderen van gelijke kansen tussen mannen en vrouwen op de werkvloer, bezig te houden met nieuwe en innovatieve manieren van omgaan met werktijden. Zij worden verder geacht om ervaring en kennis uit te wisselen met andere organisaties, uit verschillende sectoren, van verschillende omvang en met verschillende bedrijfscultuur.

Internationale conferenties

In 2006 is in Barcelona de internationale conferentie 'Time, Citizenship and City' georganiseerd. In 2009 vond een vervolg op dit congres plaats, 'Where is our time going? Future scenario's' (zie hoofdstuk 9).

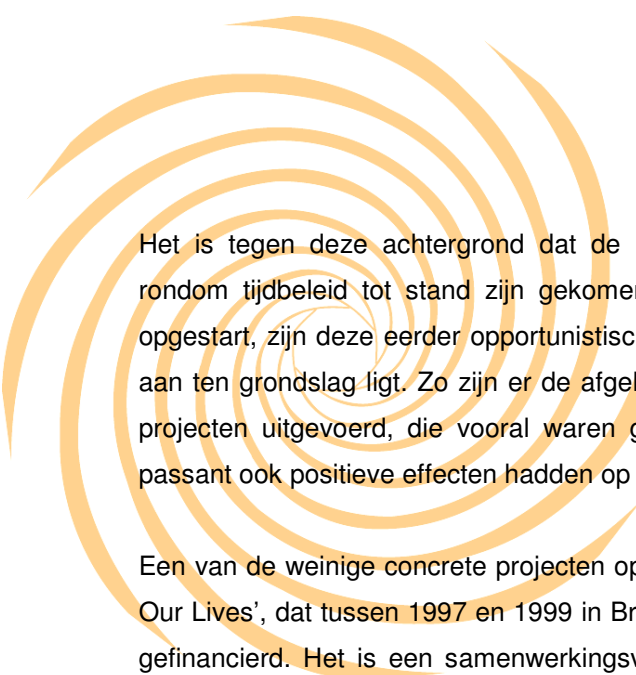

6. GROOT BRITANNIË

In 1990 onderscheidde Esping-Andersen in zijn boek 'Three worlds of welfare capitalism' drie typen verzorgingsregimes: het liberale verzorgingsregime, het conservatieve verzorgingsregime en het sociaal-democratische verzorgingsregime. Als voorbeelden van het liberale verzorgingsregime worden Groot Brittannië en de Verenigde Staten genoemd. Kenmerkend voor het liberale verzorgingsregime is dat de rol van de staat minimaal is en de markt centraal staat. Risico's worden zo veel mogelijk geïndividualiseerd en collectieve voorzieningen zijn beperkt. Overheid en sociale partners profileren zich in beperkt mate op het vlak van het ontwikkelen van beleid c.q. de verbetering van voorzieningen voor de combinatie van werk en privé.

Beleid op het vlak van voorzieningen voor de combinatie van werk en privé wordt in Groot Brittannië doorgaans geïnitieerd en gereguleerd binnen bedrijven. Recent heeft het 'Trade Union Congress' (TUC) een aantal campagnes gelanceerd om werknemersvertegenwoordigers meer gevoelig te maken voor de balans tussen werk en privé en hen te stimuleren om daar afspraken over te maken. Insteek daarbij is echter vooral op afspraken *binnen* individuele bedrijven.

Sinds april 2003 hebben Britse ouders met zorgverantwoordelijkheid voor kinderen tot zes jaar (of tot achttien jaar als het gehandicapte kinderen betreft) het wettelijke recht om te vragen om een vermindering van de omvang van de werkweek of om flexibele werktijden. Een ingediend verzoek moet vervolgens serieus overwogen worden door de werkgever en mag alleen worden afgewezen als het bedrijfsbelang wordt geschaad. Recent Brits onderzoek onder werkgevers laat zien dat meer dan een vierde (28 procent) van de werkgevers, sinds de invoering van de wet, een stijging rapporteert van het aantal verzoeken om de arbeidstijden aan te passen (EIRO, 2003). Het merendeel van verzoeken is afkomstig van vrouwen.

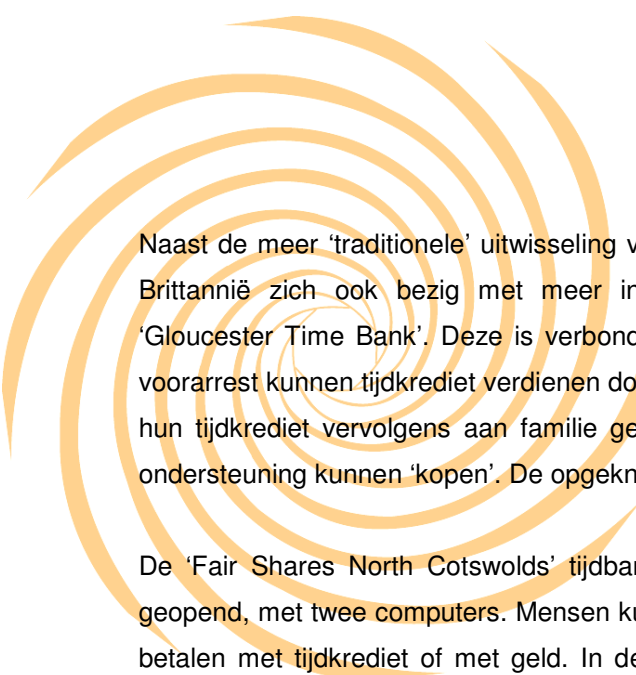
Het is tegen deze achtergrond dat de beperkte mate waarin in Groot Brittannië initiatieven rondom tijdbeleid tot stand zijn gekomen, moet worden begrepen. Voor zover projecten zijn opgestart, zijn deze eerder opportunistisch en pragmatisch dan dat daar een beleid of een visie aan ten grondslag ligt. Zo zijn er de afgelopen jaren binnen verschillende overheidsorganisaties projecten uitgevoerd, die vooral waren gericht op de balans tussen werk en privé, maar en passant ook positieve effecten hadden op de openingstijden of de dienstverlening.²⁶

Een van de weinige concrete projecten op het vlak van tijdbeleid betreft het project 'The Time of Our Lives', dat tussen 1997 en 1999 in Bristol werd uitgevoerd en vanuit de Europese Unie werd gefinancierd. Het is een samenwerkingsverband tussen de gemeente Bristol, het TUC en het 'Employer's Organisation for Local Government'. Partnerlanden in dit project zijn Nederland en Italië geweest. Het doel van het project was om tot nieuwe en innovatieve werktijden voor de medewerkers van de gemeente te komen, die voor de medewerkers een betere balans tussen werk en privé mogelijk maken en die tegelijkertijd de kwaliteit van de dienstverlening verbeteren. Onderdeel van het project was een studiereis naar Modena, om daar inspiratie op te doen. Als resultaat van het project werd een zondagsopening voor de bibliotheek gerealiseerd.

6.1. Tijdbanken

In 1998 is in Groot Brittannië de eerste tijdbank opgericht ('Fair Shares' in Gloucester). De overkoepelende organisatie 'Time Banks UK' is in 2000 opgericht door 'Fair Shares' en 'New Economics Foundation'. Het helpt individuen, organisaties en gemeenschappen om een tijdbank op te zetten en biedt ondersteuning aan in de vorm van een handboek, goede voorbeelden, et cetera. Tijdbanken in Groot Brittannië zijn in grote lijnen vergelijkbaar met die in Italië en Spanje. Ook hier is het uitgangspunt wederzijdse hulp, is het ruilmiddel tijd en heeft één uur tijd altijd dezelfde waarde. Men kan er voor kiezen om het tijdkrediet aan iemand anders of aan een lokale organisatie te doneren. In Groot Brittannië wordt verder onderscheid gemaakt tussen de gemeentelijke tijdbanken en de gespecialiseerde tijdbanken. De laatste groep tijdbanken is ofwel gericht op specifieke groepen mensen (bijvoorbeeld jongeren of asielzoekers) ofwel biedt het slechts een beperkt aantal diensten aan (bijvoorbeeld alleen kinderopvang).

²⁶ Voor een overzicht van 19 goede voorbeelden van projecten gericht op de balans tussen werk en privé, zie: www.theworkfoundation.com. In totaal worden 15 voorbeelden genoemd van projecten in de private sector en het midden en kleinbedrijf en 4 voorbeelden van projecten in de publieke sector.

Naast de meer 'traditionele' uitwisseling van diensten, houden verschillende tijdbanken in Groot Brittannië zich ook bezig met meer innovatieve projecten. Een voorbeeld daarvan is de 'Gloucester Time Bank'. Deze is verbonden aan de gevangenis in Gloucester. Gevangenen in voorarrest kunnen tijdskrediet verdienen door oude fietsen op te knappen. De gevangenen kunnen hun tijdskrediet vervolgens aan familie geven. De familie kan vervolgens bij de lokale tijdbank ondersteuning kunnen 'kopen'. De opgeknapte fietsen gaan naar Afrika.

De 'Fair Shares North Cotswolds' tijdbank heeft met subsidie van de AOL een internet café geopend, met twee computers. Mensen kunnen het gebruik van de computers in het internetcafé betalen met tijdskrediet of met geld. In de praktijk blijkt het internetcafé een goede manier om nieuwe leden aan te trekken voor de tijdbank.

Op dit moment zijn er 109 tijdbanken in Groot Brittannië actief en zijn er 101 in ontwikkeling. Er zijn 9.012 deelnemers actief betrokken bij het tijdbanken en tot op heden zijn 732.780 uren verhandeld.

7. POLEN

In veel Oost-Europese landen verschilt de tijdstoegankelijkheid van diensten van West-Europese landen. De oorzaak daarvan lijkt te liggen in de historie van de centrale planeconomie: in het verleden werd in de voormalige Oostbloklanden directief gestuurd op de beschikbaarheid van diensten. Zo was het niet ongebruikelijk om in de nabijheid van een ploegendienstbedrijf, waar veel mannen en vrouwen werkten, kinderopvang 'rond de klok' te regelen.

Medio jaren '70 was Polen in veel opzichten al een '7-7' economie. Openbaar vervoer was dag en nacht beschikbaar en winkels waren open van 06:00 uur 's ochtends tot soms 22:00 uur 's avonds. Het streven naar volledige werkgelegenheid (iedereen had 'recht op werk') gold zowel voor mannen als voor vrouwen. Om mannen en vrouwen daadwerkelijk 'vrij' te hebben voor arbeidsmarkt, was er een ruim aanbod van formele kinderopvang beschikbaar. De arbeidsparticipatie van vrouwen lag ook hoger dan in de meeste West-Europese landen.

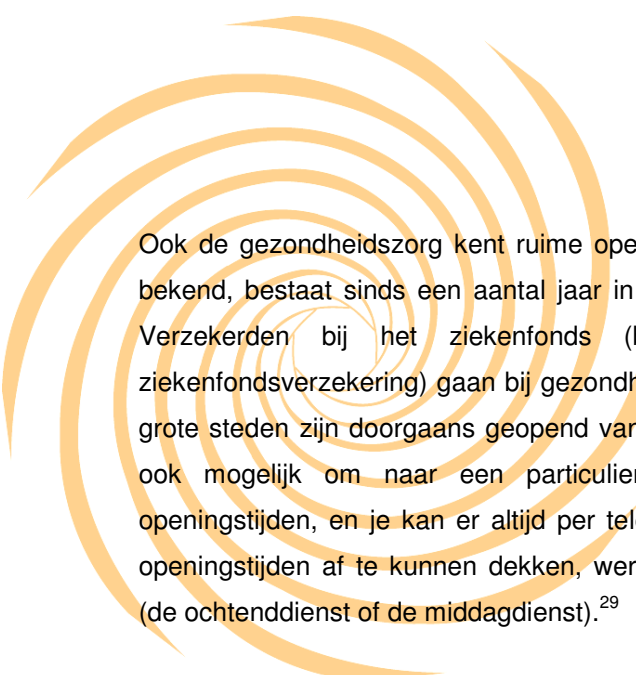
Na de val van het communisme, in 1989, is er aan de ruime openingstijden weinig veranderd.²⁷ Zo kun je in Warschau naar het hoofdkantoor²⁸, benzine tanken, boodschappen doen in de supermarkt of eten bij McDonald's op elk uur van de dag of de nacht, 365 dagen per jaar (met uitzondering van Kerst en Eerste Paasdag).

Overigens loopt er al jaren in Polen een politieke discussie over de openingstijden van winkels, in het bijzonder voor wat de zondag betreft. Voor veel politieke partijen met een katholieke achtergrond is de zondag een feestdag en als zodanig moet deze zoveel mogelijk vrij zijn van commerciële handelsactiviteiten. Andere, liberale partijen, zijn van mening dat de vrije markt daarover mag beslissen: als winkels op zondag weinig klanten hebben, gaan deze vanzelf op die dag dicht.

De centrale openbare bestuursinstellingen zijn vaak slechts open wanneer de meeste potentiële bezoekers werken (dus tussen 8:00 's ochtends en 16:00 uur 's middags). De gemeentehuizen hanteren daartegenover meestal een ruimer beleid, waarbij één of twee dagen in de week de diensten ook in de avonden beschikbaar zijn.

²⁷ Merk overigens op dat na de 'omwenteling' een deel van de destijds gerealiseerde voorzieningen, vanwege de hoge kosten, *wel* is verminderd.

²⁸ De andere postkantoren gaan tussen 18:00 uur (kleinere postkantoren) en 20:00 uur (grotere postkantoren) dicht.

Ook de gezondheidszorg kent ruime openingstijden. Het instituut 'huisarts', zoals in Nederland bekend, bestaat sinds een aantal jaar in Polen en de regels zijn vergelijkbaar met Nederland. Verzekerden bij het ziekenfonds (bijna iedereen in Polen heeft een verplichte ziekenfondsverzekering) gaan bij gezondheidsproblemen naar een polikliniek. Poliklinieken in de grote steden zijn doorgaans geopend van 07:00 uur 's ochtends tot 21:00 uur 's avonds. Het is ook mogelijk om naar een particuliere polikliniek te gaan. Daar gelden nog ruimere openingstijden, en je kan er altijd per telefoon of via het internet een afspraak maken. Om de openingstijden af te kunnen dekken, werken artsen in de poliklinieken in tweeploegendiensten (de ochtenddienst of de middagdienst).²⁹

²⁹ Overigens werken de Poolse artsen zelf ook vaak meer dan één dienst per etmaal, omdat zij over het algemeen relatief slecht worden betaald.

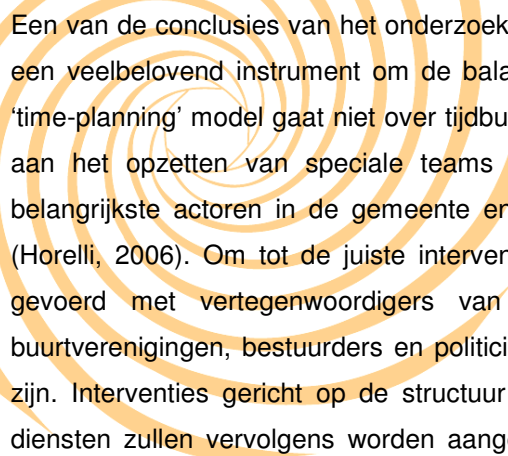
8. FINLAND

In Finland is de arbeidsparticipatie hoog en werken zowel mannen als vrouwen over het algemeen voltijds. Ook als er kinderen zijn in het huishouden. In Finland is de overheid dan ook sterk gericht op maatregelen die de combinatie van werk en privé (beter) mogelijk maken. Er zijn uitgebreide voorzieningen voor moederschapsverlof, vaderschapsverlof en ouderschapsverlof. Tot zeven jaar (de leerplichtleeftijd) hebben alle kinderen in Finland recht op dagopvang op een kinderopvangplaats (gemeentelijke instelling of gastouder). Dit is in 1996 bij wet geregeld.

Het coördineren van de dagindeling heeft tot voor kort niet hoog gestaan op de Finse agenda. De reden hiervoor is dat Finland, net als de andere Scandinavische landen, vooral heeft geïnvesteerd in de sociale en materiële infrastructuur van het dagelijkse leven (Horelli, 2005). Rond de millenniumwisseling zag Finland zich tegelijkertijd geconfronteerd met een geleidelijke afname van de verzorgingsstaat alsmede met het verschijnen van stedelijke armoede, gekoppeld aan steeds dichter bevolkte steden. Als gevolg van deze ontwikkelingen, ondersteunt de lokale infrastructuur vandaag de dag niet langer de combinatie van alle dagelijkse activiteiten, waardoor het balanceren van werk en privé steeds moeilijker is.

Tussen 2004 en 2006 is in Finland een eerste belangrijke stap gezet op het terrein van tijdbeleid, via een project gericht op het management van de dagelijkse tijd en ruimte, ARJA. Dit project werd gefinancierd vanuit ESF-gelden. Doel van het project was om modellen en instrumenten te construeren en te testen, gericht op 'time-planning' en passend binnen de Finse context. Centrale hypothese van het project was dat het management van tijd en ruimte/plaats (centraal bij de balans tussen werk en privé) kan worden verbeterd door in een bepaalde omgeving gelijktijdig wonen, werken, diensten en mobiliteit in beschouwing te nemen. Het project werd gecoördineerd vanuit het 'Centre for Urban and Regional Studies' (Technische Universiteit van Helsinki) en werd uitgevoerd in samenwerking met het 'Central Union for Child Welfare', 'WSP LT-consultant and Liidia Ltd', 'Statistics Finland' en de steden Helsinki en Turku.

In twee buurten (Herttoniemi in Helsinki en Pansio-Perno in Turku) zijn experimenten uitgevoerd, gebaseerd op een analyse vooraf van de noodzakelijke interventies. De twee belangrijkste instrumenten betroffen het clusteren van diensten gericht op de familie (publieke en privaat) in een familiecentrum alsmede het oprichten van een platform, dat diensten van zowel de publieke als de private sector via één loket aanbiedt (via internet, telefoon of face-to-face).

Een van de conclusies van het onderzoek is dat 'time-planning' in Finland kan worden gezien als een veelbelovend instrument om de balans tussen werk en privé te verbeteren. Een dergelijk 'time-planning' model gaat niet over tijdbureaus, zoals in Italië of Frankrijk. Eerder wordt gedacht aan het opzetten van speciale teams van mensen, die goede contacten hebben met de belangrijkste actoren in de gemeente en bovendien met de mensen in verschillende buurten (Horelli, 2006). Om tot de juiste interventies te komen, dienen intensieve dialogen te worden gevoerd met vertegenwoordigers van degenen die werken, aanbieders van diensten, buurtverenigingen, bestuurders en politici over de vraag welke maatregelen het meest relevant zijn. Interventies gericht op de structuur van de gemeenschap en op de verschillende typen diensten zullen vervolgens worden aangepast aan de specifieke context van de buurt en het beleid dat al wordt gevoerd.

In een vervolg op 'time-planning' zijn onderzoekers van het 'Centre for Urban and Regional Studies' (Technische Universiteit van Helsinki) begin 2008 op bezoek geweest bij het ministerie van OCW. Dit bezoek borduurde voort op eerdere contacten, die waren gelegd in het kader van het project 'Daily Routine Arrangements, from local practice to national policy'.³⁰ Tijdens dit bezoek werd de Fleximeter gepresenteerd.³¹ Inmiddels is de Fleximeter in het Engels vertaald en gereed om afgenomen te worden bij een aantal Finse buurten.

In de afgelopen periode lijkt in Finland, net als in Italië en Duitsland, het universitair onderzoek een sterke impuls te hebben gegeven om met tijdbeleid aan de slag te gaan. In Finland wordt het onderzoek op dit vlak uitgevoerd binnen het 'Centre for Urban and Regional Studies', aan de Technische Universiteit van Helsinki. Dr. Liisa Horelli (universitair hoofddocent) en drs. Sirkku Wallin (onderzoeker) zijn bij deze onderzoeksgroep werkzaam.

³⁰ Dit project werd gecoördineerd door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. De betrokken afdeling valt tegenwoordig onder het ministerie van OCW.

³¹ De Fleximeter is een vragenlijst waarmee gemeenten in kaart kunnen brengen hoe zij er op het punt van 7-7 voor staan op zeven verschillende themagebieden: tijdcoördinatie; publieke dienstverlening; private dienstverlening; kinderopvang & buitenschoolse opvang; gezondheidszorg; vervoer; de gemeente als werkgever. De Fleximeter is door Déhora ontwikkeld in opdracht van het ministerie van OCW.

9. EUROPESE NETWERKEN EN SAMENWERKINGSPROGRAMMA'S

In dit hoofdstuk wordt melding gedaan van een aantal Europese netwerken, die actief zijn op het gebied van temporele ordening.

9.1. European Cities Network

In 2009 werd in Barcelona de internationale conferentie 'Where is our Time going? Future Scenario's' georganiseerd door het gemeentebestuur van Barcelona, in samenwerking met het departement voor gelijkheid en burgerschap van het Diputació de Barcelona.³² Tijdens deze conferentie is een eerste aanzet gepresenteerd voor een Europees netwerk van steden, dat zich actief bezig houden met tijdbeleid, zodat steden uit verschillende landen ervaringen kunnen uitwisselen en kunnen leren van elkaars projecten. Op dit moment bestaat het netwerk uit steden in Spanje, Frankrijk, Italië en Nederland.³³ Het netwerk moet zich nog verder ontwikkelen en bewijzen. Deze conferentie is een vervolg op de, eveneens in en door Barcelona georganiseerde, internationale conferentie 'Time, Citizenship and City' uit 2006.³⁴ Tijdens de conferentie van 2006 zijn experimenten en ervaringen met tijdbeleid uit verschillende landen gepresenteerd, evenals innovatief beleid in relatie tot burgerschap. Eén van de conclusies van de 2006-conferentie was dat er behoefte was aan een Europees uitwisselingsnetwerk. Beide conferenties zijn georganiseerd in het kader van het Spaanse programma NUST (zie hoofdstuk 5).

In theorie zou Eurocities, het netwerk van grote Europese steden, ook een rol kunnen spelen bij het uitwisselen van ervaringen met betrekking tot tijdbeleid. Tot op heden heeft het netwerk dit echter nog niet als afzonderlijk beleidsthema opgenomen. Eurocities is opgericht in 1986; op dit moment zijn 130 steden lid in meer dan dertig Europese landen. Om lid te mogen worden moet een stad een belangrijke regionale speler zijn, met een internationale dimensie. Gewoonlijk gaat het om steden met meer dan 250.000 inwoners. Het is een platform voor leden om kennis en ideeën te delen (ook bijvoorbeeld via het European Urban Knowledge Network, waar Eurocities partner in is), ervaringen uit te wisselen, gemeenschappelijke problemen te analyseren en tot innovatieve oplossingen te komen. Het netwerk is gevestigd in Brussel.

³² Conferentie 'Cap a on va el nostre temps? Escenaris de futur'.

³³ Zie het deelrapport 'Bijlage: Contactinformatie' voor een overzicht van deelnemende steden. In Nederland staat vooralsnog alleen Hengelo op de lijst.

³⁴ Conferentie 'Temps, ciutadania i municipi'.

9.2. European New Towns Platform

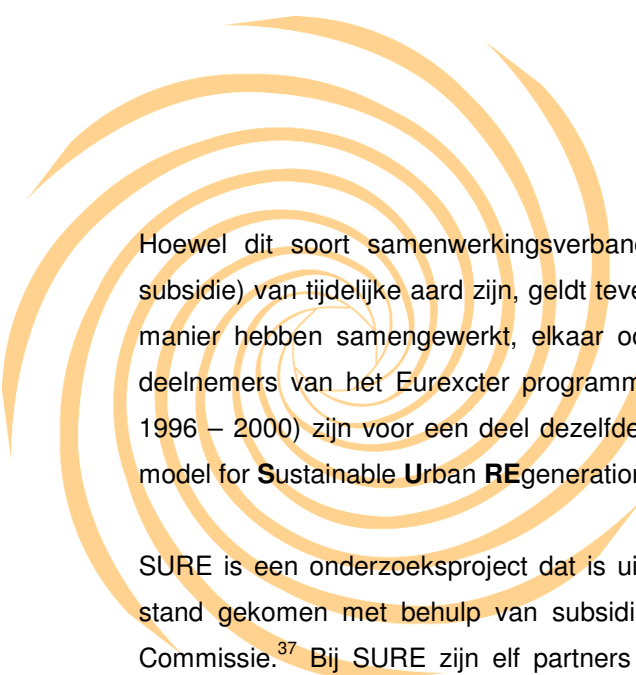
Het 'European New Towns Platform' (ENTP) is in 2001 opgericht voor steden die na de WO II zijn gebouwd (m.n. in de jaren '50 – '70). Veel van deze steden zijn nu rond de veertig jaar oud en hebben ingrepen nodig, die verder gaan dan alleen een cosmetische. Het gaat om vraagstukken als vernieuwing, herinrichting en leefbaarheid, zodat deze steden ook in de toekomst een aantrekkelijke plaats blijven om te wonen en te leven. Het idee achter het platform is dat veel van deze steden, omdat ze uit dezelfde tijd stammen en volgens overeenkomstige basisprincipes zijn gebouwd, vergelijkbare problematiek kennen en dus baat hebben bij elkaars ervaringen.

Het netwerk bestaat uit steden uit elf verschillende landen in Europa.³⁵ De hoofdthema's van het ENTP zijn gelegen in stedelijke vernieuwing, sociale cohesie en duurzame ontwikkeling. Vanuit de hoofdthema's zijn aanknopingspunten te vinden met tijdbeleid. Projecten gericht op tijdbeleid fungeren dan bijvoorbeeld als middel om tot stedelijke vernieuwing te komen. Concreet binnen ENTP is bijvoorbeeld recent een onderzoek afgerond naar de rol van de vader in het gezinsleven ('Les hommes entre travail et famille').

9.3. Samenwerkingsprogramma's met Europese subsidie

De afgelopen decennia zijn meerdere samenwerkingsverbanden tussen partners uit verschillende landen tot stand gekomen. Deze samenwerkingsverbanden zijn in veel gevallen gefinancierd met Europese gelden, onder meer via EQUAL. EQUAL is een onderdeel van de strategie van de Europese Unie voor meer en betere banen en voor het garanderen van toegang tot die banen voor iedereen. Projecten binnen EQUAL werden gefinancierd met middelen van het Europees Sociaal Fonds (ESF). EQUAL biedt een pan-Europees platform voor het experimenteren met nieuwe methoden voor het bestrijden van de problemen van ongelijkheid en discriminatie, in het bijzonder in verband met de wereld van het werk. Een van de hoofdthema's van EQUAL is gericht op gelijke kansen voor vrouwen en mannen, onder meer met betrekking tot de combinatie van werk en gezin.

³⁵ Zie het deelrapport 'Bijlage: Contactinformatie' voor een overzicht van deelnemende landen en steden.

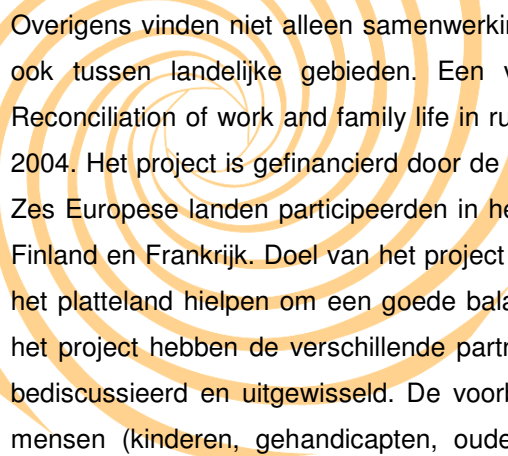
Hoewel dit soort samenwerkingsverbanden vanuit hun aard (financiering door middel van subsidie) van tijdelijke aard zijn, geldt tevens dat consortia, die in het verleden op een plezierige manier hebben samengewerkt, elkaar ook later vaak weer weten te vinden. Bijvoorbeeld de deelnemers van het Eurexter programma (**E**uropean **E**xcellence In **T**erritorial **C**ities, looptijd: 1996 – 2000) zijn voor een deel dezelfde deelnemers als in het project SURE (A time-oriented model for **S**ustainable **U**rban **R**Egeneration).³⁶

SURE is een onderzoeksproject dat is uitgevoerd tussen 2002 en 2005. Het programma is tot stand gekomen met behulp van subsidie van het Vijfde Kaderprogramma van de Europese Commissie.³⁷ Bij SURE zijn elf partners (lokale overheden, academici en experts) betrokken, afkomstig uit vijf landen: Italië, Frankrijk, Duitsland, Spanje en Polen. Ook zijn partners op Europees vlak betrokken (Brussel).

Aan het eind van de jaren '80 werd stedelijk tijdbeleid gelanceerd in Italië en breidde daarna met succes uit naar verschillende andere Europese landen. Aanvankelijk was het doel van dit beleid om gelijke kansen voor iedereen te bevorderen door middel van een betere afstemming van de temporele behoeften van verschillende gebruikers. In het project SURE is de focus verschoven naar het integreren van tijd en ruimte om te voorkomen dat zich in stedelijke omgevingen economische, maatschappelijke en/of ecologische problemen zullen voordoen. Hierbij kan worden gedacht aan werkloosheid, vermindering van openbare diensten, onveilige wijken, verloedering van openbare ruimten en vervuiling. Er is volgens de aanvragers van het project empirisch bewijs om te suggereren dat steden en regio's, wanneer zij bij hun ontwikkelingsstrategieën rekening houden met de factoren tijd en de ruimte, aantrekkelijkere plekken worden om te wonen en bovendien een hoger niveau van welvaart bereiken. Het doel van SURE is om instrumenten te ontwikkelen, die lokale overheden en belanghebbenden helpen om tot geschikte beleidskeuzes te komen. Deelnemers in het project combineren een benadering vanuit tijd met een benadering vanuit stedelijke vernieuwing. Binnen het project is onder meer het instrument TOOL ontwikkeld (Time Oriented Objects Libraries), waarmee chronografische landkaarten kunnen worden gemaakt, die helpen bij het analyseren en interpreteren van de lokale situatie. Hiermee kunnen plaatsen, gebouwen, verkeerssystemen, scholen en winkels door de tijd heen en met verschillende functies worden weergegeven.

³⁶ Eurexter was een netwerk van steden en universiteiten in vijf landen: Italië, Frankrijk, Duitsland, Spanje en Ierland.

³⁷ Programma 'Energie, Milieu en Duurzame Ontwikkeling'; kernactiviteit 4: 'The city of tomorrow and cultural heritage'.

Overigens vinden niet alleen samenwerkingsverbanden plaats tussen steden, maar bijvoorbeeld ook tussen landelijke gebieden. Een voorbeeld hiervan is het project 'New Neighbours; Reconciliation of work and family life in rural areas in Europe' dat heeft gelopen tussen 2003 en 2004. Het project is gefinancierd door de Europese Unie en het ministerie van LNV (Nederland). Zes Europese landen participeerden in het programma: Nederland, Portugal, Ierland, Duitsland, Finland en Frankrijk. Doel van het project was om instrumenten te ontwikkelen, die bewoners op het platteland hielpen om een goede balans te vinden tussen werk en het gezinsleven. Tijdens het project hebben de verschillende partners goede voorbeelden uit het eigen land verzameld, bediscussieerd en uitgewisseld. De voorbeelden zijn ondergebracht in vier thema's: zorg voor mensen (kinderen, gehandicapten, ouderen), werkgelegenheid, mobiliteit en sociale vitaliteit (persoonlijke diensten, ontmoetingsplaats, sociale infrastructuur). Projectresultaten zijn onder andere een boekje met achttien inspirerende voorbeelden (Project New Neighbours, 2004a) en een boekje met aanbevelingen (Project New Neighbours, 2004b). Goede voorbeelden hebben bijvoorbeeld betrekking op multifunctionele accommodaties, waar partnerships ontstaan tussen aanbieders van publieke en commerciële diensten.

10. AFSLUITING

In dit afsluitende hoofdstuk wordt gekeken wat Nederland kan leren van de uitkomsten van het voorliggende onderzoek en op welke manier de ervaring uit het buitenland in Nederland kan worden aangewend. Vanuit de vaststelling in verschillende Europese landen dat individuen in toenemende mate worden geconfronteerd met tijdknelpunten en afstemmingsproblemen, zijn in die landen initiatieven rondom tijdbeleid tot stand gekomen. De achtergrond waartegen een behoefte aan een betere tijdsordening ontstond, was heel divers: gelijke kansen voor mannen en vrouwen, vraagstukken rondom mobiliteit, leefbaarheid in steden, individualisering van levensstijlen, technologische veranderingen en een veranderende rol van de overheid speelden daarbij een rol. De manier waarop en de mate waarin in de verschillende Europese landen gehoor werd gegeven aan de behoefte aan een betere tijdsordening, zijn heel verschillend, zoals hieronder is uitgewerkt. Dit heeft er vanzelfsprekend mee te maken dat elk land een eigen context en achtergrond kent.

Zonder twijfel vormt Italië niet alleen de bakermat voor het tijdbeleid in Europa, maar is het tevens het land waar de meeste experimenten op dit vlak tot stand zijn gekomen. Belangrijk element hierbij was de politieke wil in Italië om te handelen. Deze politieke wil betekende enerzijds dat er voldoende draagvlak was om tot specifieke wetgeving te komen en anderzijds dat er middelen werden vrijgemaakt om aan steden een sterke financiële prikkel te geven met het thema aan de slag te gaan. Ter vergelijking: het overheidsfonds voor de harmonisering van de tijd bedraagt op jaarbasis (maximaal) 7,5 miljoen euro. Rekening houdend met een verschil in omvang van de bevolking in Nederland en Italië, zou het op vergelijkbare wijze instellen van een fonds in Nederland een jaarlijkse overheidsinvestering van ruim 2 miljoen euro behelzen.³⁸ Kenmerkend voor Italië is een lokale implementatie van nationaal beleid.

In de jaren '90 werden vervolgens in Duitsland en later in Frankrijk de eerste experimenten opgezet. Hoewel beide landen ongeveer tegelijk met tijdbeleid aan de slag zijn gegaan en projecten in beide landen voortkomen vanuit lokale initiatieven, verschilde de aanpak van het onderwerp in belangrijke mate tussen de landen. In Duitsland werd het vraagstuk aangesneden via een maatschappelijke benadering en kwamen initiatieven tot stand vanuit de academische

³⁸ Italië: 58.126.212 inwoners; Nederland: 16.715.999 inwoners. Met andere woorden: Italië telt ongeveer 3,5 keer zo veel inwoners als Nederland. Data zijn afkomstig van de CIA, the World Factbook, schatting 1 juli 2009 (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2119.html>).

wereld en vanuit burgers. In Frankrijk was bij het tijdbeleid veeleer sprake van een politieke en gebiedsgerichte benadering: het aantrekkelijker maken van gebieden of steden door in te zetten op zaken als het verbeteren van de bereikbaarheid, het vergroten van de veiligheid overdag en 's avonds, het verbeteren van de toegankelijkheid van de dienstverlening en het vergroten van de werkgelegenheid. Initiatieven werden vooral vanuit de lokale overheid ondernomen.

Spanje en Finland staan, in vergelijking met Italië, Duitsland en Frankrijk, nog veel meer aan het begin voor wat betreft tijdbeleid. In beide landen ligt een belangrijk accent op de combinatie van werk en privé. Met betrekking tot Groot-Brittannië kan worden geconstateerd dat het ontwikkelen van beleid c.q. de verbetering van voorzieningen voor de combinatie van werk en privé doorgaans wordt geïnitieerd en gereguleerd binnen individuele organisaties. Het is dan ook de vraag of, en zo ja, in hoeverre in dit land experimenten tot stand zullen komen, die voorbij gaan aan de situatie binnen één organisatie. De situatie in Polen neemt een afzonderlijke positie in binnen deze serie landen, omdat de tijdstoegankelijkheid van veel diensten sinds jaar en dag veel ruimer is dan in de West-Europese landen.

10.1. Arbeidsparticipatie in onderzochte landen

Zoals in de inleiding is aangegeven, wordt tijdbeleid in Nederland voornamelijk ingezet voor het verbeteren van de combinatie van werk en privé, om langs die weg meer vrouwen aan het werk te krijgen c.q. het mogelijk te maken dat vrouwen meer uren gaan werken. Wanneer we willen kijken wat Nederland kan leren van andere landen, is het zinvol om de situatie in Nederland op dit vlak te vergelijken met de situatie in de andere Europese landen, die in het kader van dit rapport zijn bestudeerd.

In tabel 10.1 worden de cijfers gepresenteerd van de arbeidsmarktparticipatie en het aandeel deeltijders in Nederland, Italië, Duitsland, Frankrijk, Spanje, Groot-Brittannië, Polen en Finland. Ter vergelijking is ook het gemiddelde van de 27 lidstaten van de Europese Unie opgenomen. In Duitsland, Finland, Nederland en Groot-Brittannië ligt het aandeel vrouwen met een baan boven de 65%. Opvallend daarbij is echter dat deze relatief hoge arbeidsdeelname in Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland gepaard gaat met een eveneens hoog percentage deeltijdarbeid onder vrouwen, terwijl het aandeel vrouwelijke deeltijders in Finland aanzienlijk lager ligt. In Italië, Frankrijk, Spanje en Polen ligt de arbeidsparticipatie van de vrouwen lager dan in de eerstgenoemde groep landen, maar werken vrouwen relatief veel vaker in een voltijd baan.

Tabel 10.1: Arbeidsparticipatie en het aandeel deeltijders 15-64 jaar in onderzochte Europese landen, naar geslacht, 2008

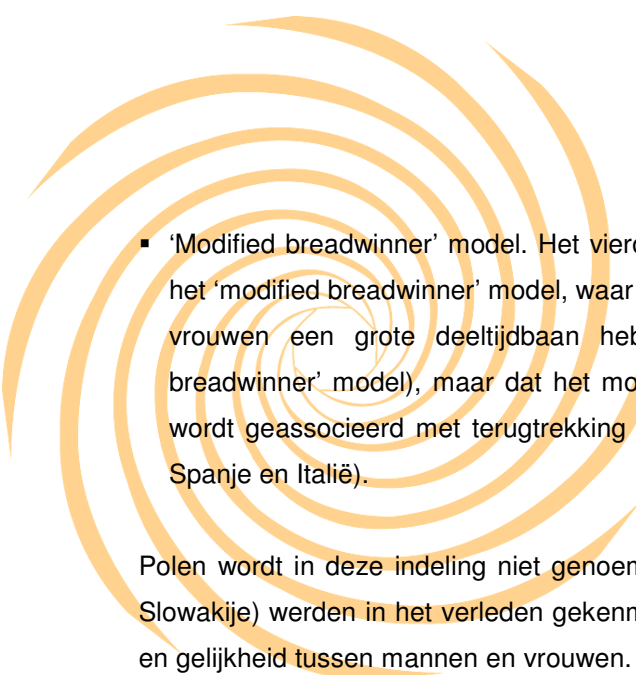
	Arbeidsparticipatie (%)			Aandeel deeltijders (%)		
	Totaal	Man	Vrouw	Totaal	Man	Vrouw
EU-27	65,9	72,8	59,1	17,6	7,0	30,6
Nederland	77,2	83,2	71,1	46,8	22,8	75,2
Italië	58,7	70,3	47,2	14,1	4,8	27,8
Duitsland	70,7	75,9	65,4	25,2	8,4	44,9
Frankrijk	65,2	69,8	60,7	16,7	5,6	29,3
Spanje	64,3	73,5	54,9	11,8	4,0	22,6
Groot-Brittannië	71,5	77,3	65,8	24,2	9,8	41,0
Polen	59,2	66,3	52,4	7,7	5,1	11,0
Finland	71,1	73,1	69,0	12,7	7,9	17,8

Bron: Eurostat, Massarelli (2009).

Volgens de definitie van Eurostat bestaat de werkzame beroepsbevolking uit personen die één uur of meer per week werken.

Om de gevonden verschillen tussen de landen te kunnen typeren wordt gebruik gemaakt van onderstaande typologie van verschillende participatiemodellen (Anxo en Boulin, 2006):

- ‘Maternal part-time work’ model. Duitsland, Groot-Brittannië en ook Nederland kunnen worden geschaard onder het ‘maternal part-time work’ model. Kenmerkend voor deze landen is dat (steeds meer) vrouwen, nadat ze kinderen krijgen, blijven participeren op de arbeidsmarkt. Zij doen dit over het algemeen echter vaak in een deeltijdaanstelling. In deze landen wordt deeltijdarbeid als de norm voor moeders gezien, ook als de kinderen ouder zijn.
- ‘Universal breadwinner’ model. Zweden wordt gezien als het voorbeeld van het ‘universal breadwinner’ model. Kenmerkend voor dit model is dat de arbeidsparticipatie van vrouwen gedurende de hele levensloop hoog is en vrouwen over het algemeen in grote deeltijdbanen of voltijds werken. In de meeste gezinnen werken beide partners. Finland kan worden geschaard onder het ‘universal breadwinner’ model.
- Mediterrane ‘exit or full-time’ model. Spanje en Italië zijn voorbeelden van het mediterrane ‘exit or full-time’ model. De arbeidsparticipatie van vrouwen in deze landen is laag en het traditionele kostwinnersgezin komt relatief vaak voor. Als vrouwen werken, doen zij dit over het algemeen echter wel vaak in een voltijdse baan. Het moederschap gaat over het algemeen vaker gepaard met terugtrekking van de arbeidsmarkt dan in de andere modellen. In lijn hiermee laat tabel 11.1 zien dat het participatieverschil tussen mannen en vrouwen het grootst is in Italië (23%-punt), gevolgd door Spanje (19%-punt).

-
- 'Modified breadwinner' model. Het vierde en laatste model dat kan worden onderscheiden, is het 'modified breadwinner' model, waar Frankrijk een voorbeeld van is. Kenmerkend is dat veel vrouwen een grote deeltijdbaan hebben of voltijds werken (net als in het 'universal breadwinner' model), maar dat het moederschap voor bepaalde groepen vrouwen nog vaak wordt geassocieerd met terugtrekking van de arbeidsmarkt (hoewel in mindere mate dan in Spanje en Italië).

Polen wordt in deze indeling niet genoemd. Polen (en bijvoorbeeld ook Hongarije, Tsjechië en Slowakije) werden in het verleden gekenmerkt door een streven naar volledige werkgelegenheid en gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Na de val van het communisme zijn, vanwege de hoge kosten, veel van de destijds gerealiseerde voorzieningen verminderd. De overgang naar een markteconomie is bovendien gepaard gegaan met verlies aan werkgelegenheid.

Vanuit het perspectief van de arbeidsparticipatie bezien, kan Nederland dus het meest 'leren' van Finland: een hoog percentage werkzame vrouwen, waarbij de meeste vrouwen ook voltijds werken. De Finse overheid besteedt een relatief hoog aandeel van het Bruto Nationaal Produkt aan verlofregelingen en kinderopvang. Er is daarbij veel aandacht voor het welzijn van het kind. Tegelijkertijd wordt in Finland geconstateerd dat steeds meer mensen stress ervaren bij de combinatie van werk en privé. Om die reden is bijvoorbeeld tot 2004 vanuit het ministerie van Sociale Zaken een programma uitgevoerd dat werkgevers en werknemers aanmoedigt om aandacht te besteden aan de balans tussen werk en privé. Doel van het programma was om de afstemming tussen beiden een vast onderdeel van het personeelsbeleid te maken.

Kijkend naar Italië, waar de afgelopen jaren veel is geïnvesteerd in het tijdbeleid, kan worden geconstateerd dat de arbeidsparticipatie van vrouwen daar (nog steeds) relatief laag is. Vanaf midden jaren '90 had Italië als één van de eerste landen in Europa een negatieve bevolkingsgroei: het aantal geboortes was kleiner dan het aantal mensen dat overleed. Italië zag zich aldus geconfronteerd met een dubbel dilemma: aan de ene kant vrouwen, die zich terugtrokken omdat ze kinderen kregen, en aan de andere vrouwen, die bleven werken en kinderloos bleven. Het is vanuit dit perspectief begrijpelijk dat de vrouwenbeweging zwaar inzette op het oplossen van knelpunten in de combinatie van werk en privé. Het is niet mogelijk om in te schatten hoe de arbeidsparticipatie in Italië er bij ongewijzigd beleid uit zou hebben gezien. Wel kan worden geconstateerd dat de impact van het tijdenbeleid, in termen van een meer gelijkwaardige verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen, in Italië uiteindelijk beperkt is.

10.2. Lessen en een aanbeveling

Inspiratiebron

Gemeenten en provincies spelen in Nederland een belangrijke regierol bij de totstandkoming van een lokaal tijdbeleid en een flexibele dagindeling. Zij kunnen dit doen door te beginnen met de eigen dienstverlening en vervolgens kunnen zij door gericht te sturen, te stimuleren en te faciliteren, een uitbreiding naar andere sectoren tot stand brengen. Flexibele tijden betekenen dat een gemeente voor burgers aangenaam is om in te wonen en te werken en voor bedrijven aantrekkelijk is om zich in te vestigen.

Het ministerie van OCW heeft hiertoe in de periode 2007 – 2009 met dertien gemeenten en twee provincies Koplopersconvenanten afgesloten over het onderwerp tijdbeleid. In de praktijk blijken Koplopers behoeften te hebben om kennis en informatie over successen en knelpunten omtrent tijdbeleid met elkaar te delen, om zodoende ideeën en inspiratie op te doen voor het eigen beleid. Met deze reden organiseert het ministerie van OCW eind 2009 een Koplopersconferentie Tijdbeleid, waar deelnemers in workshops informatie en ervaringen uitwisselen over tijdbeleid. Tevens brengt het ministerie van OCW begin 2010 een boekje uit met goede voorbeelden van tijdbeleid in Nederland.

De rapportage Internationaal Onderzoek Tijdbeleid kan, in aansluiting op bovengenoemde nationale kennisuitwisseling, worden gezien als een inspiratiebron voor buitenlandse ervaringen. Lezen over de wijze waarop het tijdbeleid in andere landen is vormgegeven c.q. wordt uitgevoerd, kan het eigen denkproces stimuleren en tot andere invalshoeken en nieuwe ideeën leiden. Het kan in ieder geval bemoedigend zijn om te weten dat men ook elders in Europa met dit thema bezig is. Verwijzing naar voorbeelden uit het buitenland kan bovendien helpen om bewustwording over en draagvlak voor het onderwerp in de eigen gemeente of provincie (bij beleidsmakers, werkgevers- en werknemersorganisaties, bedrijven, instellingen en burgers) te creëren.

In situaties waarin een gemeente of provincie de rol van aanjager op zich neemt, d.w.z. als trekker optreedt in een traject met verschillende andere partijen, kan het daarnaast helpen om te verwijzen naar succesvolle buitenlandse experimenten; vooral in die gevallen dat de betrokken partijen van mening zijn 'dat het toch niet mogelijk is' om de gewenste verandering te realiseren. Bijvoorbeeld bij het realiseren van geformuleerde ambities met betrekking tot de openingstijden van de eerstelijns gezondheidszorg, kan gebruik worden gemaakt van 'best practice' voorbeelden uit Duitsland.

Beleidsdoelstellingen versus individuele projectdoelstellingen

De ervaringen uit het buitenland laten zien dat er geen automatische koppeling bestaat tussen het behalen van individuele projectdoelstellingen aan de ene kant en het behalen van beleidsdoelstellingen aan de andere kant.

Dit heeft er deels mee te maken dat overkoepelende doelstellingen vaak heel algemeen zijn verwoord (bijvoorbeeld 'het verbeteren van de kwaliteit van leven', 'het vergroten van de gelijkheid tussen mannen en vrouwen' of 'het verbeteren van de combinatie van werk en privé') en dat er in de onderzochte landen vaak meerdere doelstellingen tegelijkertijd worden nagestreefd. Brede en meerdere naast elkaar bestaande doelstellingen brengen in de praktische uitwerking het risico met zich mee dat er op het niveau van individuele projecten (te) veel ruimte ontstaat om een eigen invulling aan een experiment te geven. Gevolg hiervan is dat de relatie tussen experiment en beleidsdoelstelling(en) achteraf niet altijd even duidelijk blijkt. Dit gebeurt in sommige gevallen onbewust en in andere gevallen bewust. Bijvoorbeeld in de regio Lombardije wilde men in 2005 een hernieuwde impuls geven aan het tijdsbeleid en werden er vooraf bewust weinig criteria opgesteld, waar de projectvoorstellen aan dienden te voldoen. Gevolg van grote vrijheid bij de invulling van experimenten (een zogenaamde bottom-up benadering) is echter dat een verzameling van succesvol uitgevoerde projecten tezamen toch slechts in beperkte mate bijdraagt aan het behalen van de uiteindelijke, overkoepelende, beleidsdoelstelling(en). Een top-down benadering, dat wil zeggen meer regie over en sturing op de inhoudelijke invulling van experimenten, kan dit helpen voorkomen, maar brengt evenwel als risico met zich mee dat het lastiger is om lokale belanghebbenden te interesseren en enthousiasmeren.

Voor een ander deel heeft het ontbreken van een automatische koppeling tussen het behalen van projectdoelen en het behalen van beleidsdoelen te maken met het gegeven dat de tijdsstructuur en –cultuur van een land weerbarstig zijn. Refererend naar Italië moet bijvoorbeeld worden geconstateerd dat de impact van bijna twintig jaar tijdsbeleid in dat land relatief beperkt blijft. Klaarblijkelijk creëren de verschillende met succes afgesloten individuele projecten tezamen toch onvoldoende massa om een daadwerkelijke beweging c.q. verandering in gang te zetten. Starheid in het gedrag van aanbieders van diensten, van mensen zelf, maar bijvoorbeeld ook het onvermogen om verschillende belangen te bundelen, zijn hier allen debet aan.

De weg naar een tijdsvriendelijke samenleving vraagt dus om zowel focus in de beleidsdoelstelling(en) en de vertaling in projecten als ook om een lange adem.

Projectscope

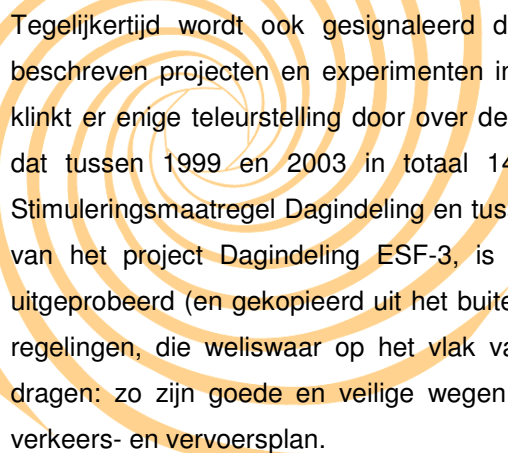
In de eerste helft van de jaren '90 zijn in verschillende Italiaanse steden, zoals Milaan, Turijn, Genua, Venetië, Rome, Bolzano, Pesaro en Catania grote 'allesomvattende' projecten opgestart om de tijden in de stad te verbeteren. Met behulp van grootschalige vragenlijsten werd de behoefte van burgers vergeleken met het aanbod van dienstverleningstijden. Al snel bleken dergelijke algemene stadsprojecten in de praktijk weinig succesvol en zijn steden zich veel meer gaan richten op specifieke sectoren en/of thema's.

Een les, die hier uit kan worden getrokken, is dat het belangrijk is om focus aan te leggen in de projecten. Vanuit een integraal geformuleerd beleid, dient men vervolgens in afzonderlijke projecten de noodzakelijke stappen te nemen om tot het beoogde einddoel te komen. Hoewel het uiteindelijke doel kan zijn om de tijden van alle aanbieders in een stad af te stemmen op de behoeften van inwoners en bezoekers, is het bijvoorbeeld raadzaam om eerst aan de slag te gaan met de eigen dienstverlening en vervolgens met de schooltijden, de openingstijden van de winkels, et cetera. Het integraal benaderen van het dienstaanbod kan overigens wel opportuun zijn wanneer het toepassingsgebied beperkt is, bijvoorbeeld in het geval van revitalisering van een bepaalde buurt.

Overdraagbaarheid buitenlandse ervaringen

Een rondgang langs diverse Koplopers leert dat elke Koploper, vanuit de eigen achtergrond, de geformuleerde ambities en de fase waarin hij zich op dit moment bevindt, projecten of aanpakken in de rapportage signaleert, waar hij meer over zou willen weten. Hierbij dient echter te worden bedacht dat het succes van een bepaald project in veel gevallen gerelateerd is aan bestaande cultuur en infrastructuur. Ter illustratie: in Hanau bleek de steun van de burgemeester een belangrijke sleutel bij het welslagen van het project 'Hanau: die Zeitbewusste Stadt'. Dit is begrijpelijk vanuit de Duitse samenleving, maar past veel minder bij de Nederlandse wijze waarop met gezag wordt omgegaan. 'Copy & paste' van één van de genoemde activiteiten, is dan ook niet zinvol. De genoemde goede voorbeelden dienen veeleer om op ideeën te komen, waarbij toetsing aan de lokale situatie en de lokale behoefte steeds noodzakelijk zal zijn. Er zijn geen blauwdrukken voor succes: bij tijdbeleid gaat het steeds om maatwerk.

In dit verband is het van belang om op te merken dat het specifieke karakter dat het tijdbeleid op een bepaald moment heeft, een combinatie is van vijf dimensies: instituties, actoren, methoden, instrumenten en processen. De beoordeling van een methode, instrument of proces zal dus altijd in relatie tot de instituties en actoren moeten geschieden.

Tegelijkertijd wordt ook gesignaleerd dat er in Nederland lokaal met een aantal van de beschreven projecten en experimenten in meer of mindere mate zelf ervaring is opgedaan en klinkt er enige teleurstelling door over de originaliteit van de projecten elders. Gegeven het feit dat tussen 1999 en 2003 in totaal 140 initiatieven zijn uitgevoerd in het kader van de Stimuleringsmaatregel Dagindeling en tussen 2002 en 2007 nog eens 177 projecten in het kader van het project Dagindeling ESF-3, is het niet verrassend dat er in Nederland al veel is uitgeprobeerd (en gekopieerd uit het buitenland). En dan zijn er in Nederland ook activiteiten en regelingen, die weliswaar op het vlak van tijdbeleid tot stand komen, maar die dit label niet dragen: zo zijn goede en veilige wegen naar scholen vaak onderdeel van het gemeentelijke verkeers- en vervoersplan.

Actoren

Wanneer het gaat om de betrokken actoren, is het zinvol om een onderscheid te maken tussen de aanjagers van het tijdbeleid en degenen, die zijn betrokken bij de implementatie van projecten. In Italië zijn de belangrijkste aanjagers de vrouwen geweest, via verenigingen, politieke partijen, vakbonden, in hun hoedanigheid van afgevaardigden in lokale gemeenschappen en via de academische wereld. De academische wereld heeft er vervolgens in belangrijke mate toe bijgedragen dat de kennis en ervaring verder werd verspreid, zowel door hun opleidingsprogramma's alsmede door hun betrokkenheid bij diverse projecten. Ook in Duitsland en Finland zijn academici een belangrijke aanjager geweest. In Frankrijk was de delegatie, belast met het stimuleren van gebiedsgerichte aanpak en ruimtelijke ordening, een belangrijke aanjager om met het tijdbeleid aan de slag te gaan.

Daarnaast zijn er actoren, die zijn betrokken bij de implementatie van projecten. Het Italiaanse voorbeeld om alle betrokken partijen om de tafel te brengen, verdient zeker navolging. Tijdbeleid kent immers meerdere dimensies en heeft op verschillende (groepen van) actoren een verschillende invloed. Door tijdig de juiste mensen bij elkaar te halen, wordt ook een beter beeld gekregen van eventuele bijwerkingen. In dit geheel blijft ambtelijke steun onontbeerlijk.

Aanbeveling

Bij anderen in de keuken kijken en op die manier inspiratie op doen om zelf weer een stap verder te zetten richting de realisatie van een tijdvriendelijke samenleving, blijkt voor vele Koplopers een toegevoegde waarde te hebben. Een keerzijde van een lokale invulling van nationaal beleid, zoals in Nederland, is namelijk het risico dat verschillende ambtenaren tegelijkertijd hetzelfde wiel proberen uit te vinden. Door gericht informatie, 'best practices' en 'good failures' met elkaar uit te wisselen, kan dat risico worden vermeden. De aankomende Koplopersconferentie Tijdbeleid is dan ook een belangrijke stap. Om ook hierna de uitwisseling in Nederland te borgen, zou bijvoorbeeld kunnen worden gekeken naar het Franse netwerk Tempo Territorial. Dit netwerk komt één keer per jaar bij elkaar voor studiedagen en houdt elkaar in de tussentijd op de hoogte van de ontwikkelingen via een nieuwsbrief. Op het moment dat meerdere landen in Europa een dergelijk netwerk opzetten, wordt het vervolgens weer gemakkelijker om internationaal de kennis uit te wisselen.

11. BIBLIOGRAFIE

- Anxo, D. en J.-Y. Boulin (2006). The organisation of time over the life course: European trends. *European Societies*. Jrg. 8, nr. 2, pp. 319-341.
- Consiglio Regionale della Lombardia (2006). *Politichi regionali per il coordinamento e l'amministrazione dei tempi delle città*. Note informative sull'attuazione delle Politiche regionale nr. 4. Maggio 2006. Lombardia: Ufficio Analisi Leggi e Politiche Regionale.
- DiAP (2007). Research Assessment Exercise 2003-2006. Politecnico di Milano: Dipartimento di Architettura e Pianificazione.
- EIRO (2003). Flexible working law causing few problems, finds survey (UK). Internet: <http://www.eiro.eurofound.eu.int>.
- Esping-Andersen, G. (1990). *Three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Policy Press.
- Geissler, B. (1998). Alltagszeit und die 'Zeiten der Stadt' - Von Italien lernen. In: Mückenberger, U. (ed.): *Zeiten der Stadt. Reflexionen und Materialien zu einem neuen gesellschaftlichen Gestaltungsfeld*. Bremen: Temmen.
- Groot, L. en K. Breedveld (2004). Time over the Life Course: Preferences, Options and Life Course Policy. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*. Jrg. 20, nr. 3, pp. 288-302.
- Hervé, E. (2001). *Temps des villes*. Rapport remis le 19 juin 2001 au secrétaire d'Etat aux droits des femmes et à la formation professionnelle et au ministre délégué à la ville.
- Horelli, L. (2005). *Managing time and space of everyday life in the Nordic context*. Paper gepresenteerd op de conferentie 'Conference on Urbanism and Gender, a Necessary Vision for all', 27 april – 29 april 2005, Barcelona, Spanje.
- Horelli, L. en S. Wallin (eds) (2006). *Arjen ajan hallintaa. Kokemuksia suomalaisesta aikasuunnittelusta*. Research serie 2006, nr. 9. City of Helsinki urban facts.
- Mareggi, M. (2002). Innovation in Urban Policy: The Experience of Italian Urban Time Policies. *Planning Theory & Practice*. Jrg. 3, nr. 2, pp. 173 – 194.
- Massarelli, N. (2009). *European Union Labour Force Survey – Annual results 2008*. Issue nummer 33/2009. Eurostat, Data in focus.
- Mückenberger (2004). *Metronome des Alltags. Betriebliche Zeitpolitiken, loale Effecte, soziale Regalierung*. Berlijn: Edition Sigma.
- Project New Neighbours (2004a). *Reconciliation of work and family life in rural areas in Europe: 18 best practices*. Ede: National Reference Centre for Agriculture, nature and Food Quality.
- Project New Neighbours (2004b). *Reconciliation of work and family life in rural areas in Europe: 9 recommendations*. Ede: National Reference Centre for Agriculture, nature and Food Quality.

In opdracht van:

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap